

K ~~507~~
1a

K 507.
1a

წიგნის გამომცემლობა „შკოლა“

გაქართველო და რუსეთი

XVIII—XIX საუკუნე. მოკლე ისტორიული მიმოხილვა

დ. მუხრანბეგის

ქუთაისი

ბათუმი შორის წ.-კით. გამომცემ. საზოგადოების სტამბა.

1918.

წინასიტყვა

შემსვეი ერის სულოერმა განწყობილებამ დიდხანია შექმნა ერთი სახელმძღვანელო მცნება, რომელიც ამბობს: „დაანაწილე და იუფულო!“

ამ მცნებას საუკეთესო გასავალი აქვს იქ, სადაც დაცემულია და განიავებული სული ერთობის, თავის ვინაობის შეგნებასა და საარსებო პირობათა გათვალისწინებისა. შეგნებასა და თვითცნობიერებას მოკლებული ერთი გაბატონებულთათვის ტახტია, რომელზედაც ასე განცხრომით თართაშობენ ძლიერნი და უზენაესნი ამა ქვეყნისანი.

მაგრამ შემსვეთა და გაბატონებულთა მწარე სულისკვეთებაც სწორეთ ისაა, რომ ისინი მკვიდრ მასპინძლათ ვერასოდეს ვერ გრძნობენ თავს. მათი, ძალმომრეობაზე დამყარებული, ბატონობა ისტორიის ხანგრძლივობასთან შედარებით მსწრაფლწარმავალია; ის აბობოქრებული სტიქიონია, დროებით კალაპოტიდან გადმოხეთქილი, რომელიც თავის ქერქმივე უნდა მოთავსდეს.

უნდობლობა, ერთგვარი ძრწოლა და ყოველი ნაბიჯის ექვის თვალით განჭვრეტა ის საშინელი აჩრდილია, რომელიც გაბატონებულებს ყოველთვის და ყველგან თან სდევს.

შემსვეი ერთი თავის გულის სიდრმეში ისევ-და-ისევ შემსვეათ გრძნობს თავს—და რომ დაპყრობილი ხალხის სადავეები უფრო დიდხანს ეჭიროს ხელში, ცთილობს გააქარწყლოს ყოველივე ის, რაც ამ ხალხის აღორძინებისა და თვითშეგნებისთვისაა საჭირო. შკოლა და სამართალი, რწმენისა და ჩვეულების შებღალვა, ეროვნულ უფლებათა გათელვა და უკუგდება, წარსულთა ეამთა მოგონების ამოფხვრის ცდა და მრავალი სხვა—აი ის გზები, რომლითაც დაპყრობი და შემსვეი წერი შედის სხვის სამშობლოში და იქ „ახალ ცხოვრებასა“ ქმნის. ყოველი დაპყრობილი ერის ისტორია დღიდან დამორჩილებისა თითქო თავიდან იწყება და ერთის ხელის მოსმით ნადგურდება წარსულის ნერგი, რომელზედაც უკეთეს პირობებში ახალი ცხოვრების ტოტები უნდა დამყნობილიყო და ეროვნულათ მთლიანი კულტურა ასე გაგრძობილიყო.

დაკნინებული ეროვნული ცხოვრება და გამაერთიანებელი იდეის უქონლობა სხვათა ბატონობის ხანგრძლივობის მომასწავებელია.

სასიცოცხლო ენერგიის მქონე ერთი კი გარეშეთა გადამგვარებელ შედგავლენას მაგრე-რიგათ არ ემორჩილება. იგი ახალ ცოდნასა და

ცხოვრების ახალ პირობებს თავის საკუთარ ცხოვრებას უფარდებს, გზადაგზა ამსხვრევს და თავიდან იცილებს ყოველგვარ დამაბრკოლებელ მიზეზს და ქმნის ახალი ცხოვრების აზრს, რომელიც ბოლოს გამარჯვებული რჩება ეროვნული კულტურისა და ქონებრივი დოვლათის წარსამატებლათ.

შემსვეის როლი საქართველომ არაოდეს არ უკისრია, თვით უდიდესი ძლიერების—თამარის დროსაც კი! მართალია, ამ დროს ქართველებმა სპარსეთისკენ ერთგვარი „გასეირნება“ მოახდინეს, მაგრამ ამას უფრო მოგერიებითი ხასიათი ჰქონდა, ვიდრე შესვეისა.—სხვისი მშობელი კერა ქართველებისთვის ყოველთვის ისეთივე პატივსაცემი იყო, როგორც თავისი და ჩვენი წინაპრებიც ხშირათ სხვების, უფრო დევნილების, მოსარჩლეთაც კი გამოდიოდნენ, როცა მათ საამისოთ გარემოებას ხელს უწყობდა.

მაგრამ ერთობა და აქედან გამომდინარე ძლიერება ჩვენში ყოველთვის უფრო ძნელი შესაქმნელი იყო და ის ხანგრძლივსა და მედგარ მუშაობას მოითხოვდა,—თუმცა ფეოდალობის ხანაში ეს ასე იყო ყველგან და საქართველო ხომ გამონაკლისს ვერ შეადგენდა. ერთობის უქონლობას კი საქართველო ხშირათ დაღუპვის კარამდი მიყავდა და ჩვენი ილაჯგაწყვეტილი წინაპრები უფალსდა შესთხოვდნენ: „ქართლისა მშვიდობისა, საზღვართა განზაგრებისა, მეფეთა და მთავართა დაწყნარებისა და მტერთა გარემიქცევისათვის უფლისა მიმართ ვილოცოთო“. ეგაა, რომ სწორეთ გარეშე საფრთხე და აქედან წარმოშობილი გაერთიანების იდეა თუ ჩააფიქრებდა ჩვენს თავგასულ წრეებს, —თორემ საგანგებოთ შეთხზული კვერქსები ნაკლებათ მოქმედობდა.

არაბთა ბატონობამ, რომელიც ჩვენში მე-VII საუკუნიდან დაწყებული მე-X საუკუნის დამლევამდე გაგრძელდა, საქართველოს ერთობა გამოსქედა. არაბები ჩვენი ქვეყნის დანაწილებასა და დაუძლეურებაზე უფრო ფიქრობდნენ და იღვწოდნენ, მაგრამ სწორეთ ასეთმა მოღვაწეობამ ქართველ მამულიშვილთა შორის ერთობის იდეა უფრო განამტკიცა და ბაგრატ III სკიპტრის ქვეშ მთელი საქართველო შეაერთა. ამას შემდეგ ერთობის აზრი და შეგნება თანდათან იზრდება, ვითარდება, მას ვერ კლავს ვერც თურქ.—სელჯუკთა შემოსევა და სხვა უბედურებანი, და თავის უმაღლეს საფეხურს დავით აღმაშენებლის მეფობის დროს მიაღწევს. დიდი დავითი ჩვენს ისტორიაში პირველი და უძლიერესი თვითმპყრობელია, რომელმაც განამტკიცა ერთმთავრობა, ალაგმა თავგასული ერისთავები და დამღუპველ თვითნებობას

ბოლო მოულო. დავითის მემკვიდრეებმა დიდი შეფის პროგრამა სავსებით ვერ დაიცვეს, დათმობის გზას დაადგენ და ქვეყნის დამღუპველმა თვითნებობამაც ნელ-ნელა თავი იჩინა. დიდის თამარის დროს ზოგიერთმა გვარიშვილებმა ერთგვარი აჯანყებაც კი მოახდინეს და დიდებულ მეფე-ქალს ზოგი რამ დაათმობინეს. ამ გარემოებამ შეფის უფლებას საგრძნობლად შეარყია და თამარის გადაცვალების შემდეგ შესაფერის ნაყოფიც გამოიღო. შერყეული ერთობა თითქო ნათაგს უმზადებდა გარეშე ძალას—და დიდის შრომითა და ღვაწლით შექმნილ სიმტკიცეს მონგოლებმა მომაკვდინებელი ლახვარი აკრეს. იარა იხეთი ღრმა აღმოჩნდა, რომ მისმა სიმწვავემ მე-XIV საუკუნემდი გასტანა. ამ საუკუნეში კი გამოჩნდა კაცი, რომელიც დავით აღმაშენებლის ან თამარის პირდაპირი მემკვიდრე რომ ყოფილიყო, საქართველოს სიმტკიცეც კიდევ უფრო საწაღმართოდ წარემართებოდა. ეს კაცი იყო გიორგი V ბრწყინვალეთ წოდებული. ამ შეფის დროს ერთხელ კიდევ გაძლიერდა და ამაღლდა საქართველო, ერთხელ კიდევ მიიმაღენ ჩვენი ქვეყნი მტრები... მაგრამ მე-XV საუკუნემ სული წელში გაგვწყვიტა! ჯერ იყო და—ალექსანდრე I-მა 1442 წ. სოცარის თავგანწირულებით გაძლიერებული საქართველო სამათ გაჰყო და შევიღებს დაურიგა, თითქო ეკერძო ოჯახი ყოფილიყოს და არა მთელი სახელმწიფო! ამით შადააკანონა ის ძალმომრეობა, რომელსაც ჩვენი ქვეყნის გარეშე დაშინაური მტრები სჩადიდოდენ; მირონი სცხო და აკურთხა ქვეყნის დაშლადანაწილება; მან თავისი არა მეფური მოქმედებით დაადასტურა ის, რასაც ასეთის თავგამოდებით ებრძოდენ ბაგრატი, დავითი, თამარი გიორგი და მათთან ერთად ქვეყნის მოკეთენი.

მაგრამ ბედმა საქართველოს. ეს არ აკმარა 1453 წ. ოსმალი შეუსრულდათ დიდხნის წადილი და მაჰმად II კოსტანტინოპოლი აიღო. დღიდან ქრისტიანობის მიღებისა ჩვენსა და საბერძნეთს შორის კეთილგანწყობილება თანდათან ფეხს იკიდებდა. ამ განმტკიცება ხელს უწყობდა აგრეთვე ორივე საქრისტიანოს სამეფო სახლფეოლობათა შორის მოყვრული დამოკიდებულობა. საქართველო საბერძნეთს იმ თავითვე დაუახლოვდა და მის კულტურას ხარბათაც დაეწაფა. ქართველებმა გადმოიღეს ღვთისმეტყველება, ფილოსოფია, ხელოვნობა, მღვრება, სამხატვრო ხელოვნება, ყოველსავე ამას ეროვნული ელფერი მისცეს და შეისისხლხორცეს, ვით საკუთარი გენდის შექმნილი.

აზიის ბარბაროსთა წინააღმდეგ საქართველოს საბერძნეთს მიაჩნდა ქირსა და ლხინში გამოხადვე მეგობრათ. მაგრამ ა

ხემოხსენებულ წელს ოსმალებმა* სრულიად დასცეს სიბერძნეთი და ამიერიდან მისი იდგილი ახლად მოვლენილმა სახელმწიფომ დაიჭირა. ეს ახალი მეზობელი ევროპასა და საქართველოს შუა გაუვალ კედლათ აიშართა და ჩვენი ქვეყანაც ორი საშინელი ძალის-აღმოსავლეთით სპარსეთისა და დასავლეთით ოსმალეთს შუა მოემწყვდა. ჩვენი წინაპრები კოსტანტინოპოლის დამხობას ისევე იგლოვდნენ, როგორც თავის საკუთარს უბედურებას, და ოხვრითა და კვნესით ამბობდნენ: „ცოდვათა ჩვენთაგამო მოიწია რისხვა და ოსმალთ აიღეს სამეუფო აგი ქალაქიო!...“

გამარჯვებულმა ოსმალეთმა საქართველოს საზღვრებშიაც მალე მოჰყო თავი და უმისოთაც დაუძღვრებულს ქვეყანას ჭირზე ჭირი დაუერთო.

მოსისხლე მეზობლების გადამკიდე სასართველომ მე-XV საუკუნეშივე გაიხედა ჩრდილოეთისკენ და იქაურს ერთმორწმუნე ერს სასობით მიაპყრო თვალები, ამ გარემოებამ კიდევ უფრო ააბორგა სპარეთი და ოსმალეთი: როგორ თუ საქართველო რუსეთთან კავშირს პირობსო—და იერიში იერიშზე მოქონდათ. მე-XVII საუკუნეში შაჰ-ბასმა კინაღამ მთელი აღმოსავლეთ-საქართველო მოსპო. ოსმალეთი-ამხრეთ-საქართველოს აღარ დასჯერდა და დასავლეთ საქართველო-საც თავისი ბატონობა გამოაცხადა.

ტანჯულ ქართველ ერს იმდენი ძალა კიდევ შერჩა, რომ მე-XVII საუკუნის საშინელ ქარტეხილს გადაურჩა, ხოლო შემდეგ საუკუნეში არეშე მტრებთან ბრძოლას გარდა დიდი შინაური კულტურული მუშაობაც კი გააჩადა. ეს ბრძოლა და მუშაობა იმდენათ. გასაოცარი ქო, რომ სხვა, მსგავს პირობებში მყოფი ერი ამაზე იქნებ ვერც კი ოცნებებდა.

მე-XVIII საუკუნე ჩვენს ცხოვრებაში მეტად მრავალმნიშვნელოანი ხანაა. აქ სურათი სურათზე იცვლება, ისე რომ გარეშე მაყურებელი საგნის გამორკვევასაც ვეღარ ასწრებს. აქ ყოველივე აჩქარებული ბიჯით მოძრაობს, საითკენაც მიილტვის და სწრაფ გადაწყვეტას ზოულობს. ეს დრო ჩვენი ერის არსებაში დაბუდებულის დიადი უითი ენერჯის მაჩვენებელია.

ქართლ-კახეთი ერეკლე II-ისა და იმერეთი სოლომონ I-ის მეაურიანობით სპარსეთსა და ოსმალეთსა კრიჭაში უდგანან და საოცარის ავგანწირულობით იგერებენ მათ. მძვინვარე ზვირთთა შორის მოქცეული საქართველო ხან ერთი საზღვრისკენ ეკვეთება მტერს, ხან მეორის-

კენ, ამარცხებს მას და სდევნის თავის ქვეყნის არე-მარედან. ბრძოლის ველიდან დაბრუნებული ზრუნავს შინაურ კეთილდღეობაზე, განათლებაზე, ევროპასთან ურთიერთობის დამყარებაზე; ხან ოცნებით იწვევს დიდი დავითის და თამარის დროს და იღვწის ერთობის დამყარებისათვის.

მაგრამ რამდენიც არ იშრომა, რამდენი საკეთილო რამ არ დაიწყო ქართველმა ერმა, მე-XVIII საუკუნის მემკვიდრემ ყოველსავე ამას სულ სხვაგვარი დაბოლოება მისცა... დანაწილებული საქართველოს თავდაღმართზე დაქანებული თავისუფლება ვედარაფერმა ვედარ შეაჩერა!

ამ მცირე მიმოხილვის მიზანია სხვათა შორის მკითხველს დანახოს, თუ როგორის შერჩევის და უმაგალითო ცდიერების შედეგი იყო ეს დაბოლოება, როგორი საფეხურები განვლო საქართველო-რუსეთის დამოკიდებულებამ და როგორ მიიყვანეს ჩვენი სამშობლო იმ მდგომარეობამდე, რომელშიაც იგი ჩაეარდა რომანოვთა გვარეულობის ხელში. თვითმპყრობელი ბიუროკრატიული რუსეთის ვერაგობამ ჩვენს ქვეყანას თავისუფლება დაუკარგა, მაგრამ ისე ოსტატურათ კი, რომ ამ თავისუფალი ცხოვრების დასასრულის მოთხოვნა ისევ საქართველოს მესვეურთაგან გამოდიოდა! რაც ჩვენ ვერ გვიყო ორმა, სპარსეთმა და ოსმალეთმა, ის სულ სხვა გზით და სხვა საშუალებით შეასრულა მესამემ, ჩვენში ძველათ „მესამე რომათ“ წოდებულმა.

და თუმცა სრული თავისუფლებიდან სრულ მის დაკარგვამდე კიდევ დიდი მანძილია, მაგრამ ეს მანძილი მართლმადიდებლობის ეტლზე მჯდომმა თვითმპყრობელმა რუსეთმა არხინათ გაიარა და ერთმორწმუნეობის ცელით უხვათ მოსთიბა და მოიძკო იქ, სადაც არც არა უხნავს და არც არა უთესია რა!...

„მესამე რომი“

ძავკასიონის მთებს გადაღმა, თვალუწვდენელ ვაკე-სივრცეზე, ჩრდილოეთის ცივ ოკეანესა და ბალტიის ზღვიდან დაწყებული ურალამდი ნელ-ნელა იზრდებოდა და ვითარდებოდა უზარმაზარი სახელმწიფო. მოსკოვი გახდა გული ამ სახელმწიფოსი და იმის გარშემო თანდათან იკრიბებოდა აწინდელი რუსეთი. როგორც მთაზე აგორებული თოვლის გუნდა თანდათან იზრდება და ბოლოს, საშინელ ზვავათ ქცეული, წალეკვას უქადის ყოველსავე, რაც კი წინ დახვდება, --სწორეთ ასეთივე იყო მოსკოვის ზრდაც. მოსკოვის სამეფოს წმინდა რუსულ სამთავროებს თანდათან ემატებოდა ისეთი ერთეულები, როგორც ყაზანი, უკრაინა, ყირიმი და სხვ. მე-XVI საუკუნეში მეფის იოანე მრისხანის დროს ყაჩაღმა ერმაკ ტიმოფეევმა რუსეთის ტახტს შესძინა აზიის ფრიად ვრცელი და მდიდარი ნაწილი —ციმბირი. შემდეგ საუკუნოებში რუსეთსვე შეეძინა ფინლანდია, ბალტიის მხარე, პოლონეთი. ევროპის თვალწინ გაიზარდა ვეება სახელმწიფო, რომელმაც დაიპყრო მსოფლიოს მეექვსედი.

განათლებული ევროპა თავის ჩრდილოელ მეზობელს ერთხანად ყურადღების ღირსათაც არა სთვლიდა. მე XVII საუკუნის დამლევამდი რუსეთი თითქმის სრულიად მოწყვეტილი იყო ევროპას და თავისი საკუთარი ცხოვრებით განდევილივით იდგა. განათლებულ ერთა მეზობლობა მისთვის დიდხანს სრულიად გამოუსადეგარი იყო. მაშინ როდესაც ევროპა თანამედროვე ცხოვრების საძირკველსა სკვნის-

და: აჩალებდა ვაჭრობა-მრეწველობას, აუმჯობესებდა ტექნიკას, კმნიდა ორთქლმავალს, მანქანებსა და ქარხნებს, იმორჩილებდა ზღვასა და ხმელეთს, ებრძოდა სარწმუნოებრივ ფანატიზმს და თავისუფალ აზროვნებას გზას უკაფავდა, — რუსეთი უმეცრების მორევში იხიობოდა.

მოსკოვში დიდის უნდობლობით და აღმაცერათ უყურებდენ იმათ, ვისაც შემთხვევით ევროპა მოეველო და ან იქაური რამ ესწავლა. ესენი მწვალებლებათ მიაჩნდათ და მზათ იყვნენ მათთვის კოცონი აენტოთ. მოსკოველთა მცნება იყო: „ივლტოდე ელოინთა ცოდნისა, ვარსკვლავთ-მრიცხველთა და ფილოსოფოსთაგან; იკითხე წიგნი სჯულისა, ეგების ცოდვილი სული იხსნა წარწყმედისაგანაო“.

რუსეთს ბევრი მწარე დღე უნახავს შინაურ ღელვა-შფოთისაგან, საკუთარ მეფე-მთავართა თუ ე. წ. ცრუუფლისწულთაგან, რომელთაგან დროისა და გარემოების მიხედვით ხან ერთი წანოჰყოფდა თავს და რუსეთის ტახტზე ავიდოდა, ხან მეორე. აწინდელი რუსეთის თითქმის ყველა გუბერნია ცალკე სამეფოს ანუ სამთავროს წარმოადგენდა. ამათ შორის შფოთი და მიხდომ-მოხდომა დაუღლველი იყო, ვიდრე მოსკოვმა არ გაიმარჯვა და საბოლოოთ არ შემოიკრიბა ისინი. მაგრამ ყველაზე მწარე დღე რუსეთს მონგოლებმა მიაყენეს. დიდი თამარის მემკვიდრის — ლაშა გიორგის მეფობაში საქართველოს ეკვეთა მონგოლთა ტალღა, შუა აზიიდან მომდინარე. ამავე დროს მონგოლთა დიდი ნაწილი ჩინგისყაენის წინამძღოლობით შეესია რუსეთს, აიღო აშტარხანი, ყირიმი, ყაზანი, მოსკოვი, კიევი და სხვ. მე-XIII

საუკუნე როგორც საქართველოსათვის, აგრეთვე რუსეთისათვისაც ფრიად უბედური იყო. მონგოლნი გაბატონდნ და რუსეთის თვალუწვდენელ სივრცეს ორას წელიწადზე მეტ ხანს ფლობდნ. რუსეთმა მხოლოდ მე-XV საუკუნის დამლევს შესძლო მათი მონობისაგან გათავისუფლება.

საკუთარ მეფეთაგან რუსეთს ყველაზედ უფრო ივანე მრისხანეს (მე-XVI საუკ) სუსხიანი ხელი ახსოვს. ამ მეფემ მართალია ალაგმა თავგასული ბოიარები, მაგრამ საშუალება ამისათვის მეტისმეტად მკაცრი და დაუზოგველი შექმნა. ე.წ. „ობრიჩნიკები“, რომელთაც ნიშნად მეფის ერთგულობისა ზედ ძაღლის თავები და ცოცხები ეკიდათ, მთელს რუსეთში დაძრწოდნ და ყველას შიშის ზარსა გვრიდნ. მათი გამოჩენა რომელსამე დაბაში ან ქალაქში უკვე თავისთავად ღვთის რისხვას მოასწავებდა. მეფის ბრძანებით ამ საშინელმა ბრბომ ბევრი, ფრიად ბევრი ადამიანი იმსხვერპლა და მათ შორის სათნოებით განთქმული მიტროპოლიტი მოსკოვისა ფილიპე, რომელიც ავაზაკივით მოაშთვეს.

მე-X საუკუნის დამლევამდე რუსეთში ისევ კერპთთაყვანისმცემლობა იყო. უმთავრესი კერპი კიევში ესვენა და იმას თაყვანებდნ. ამ საუკუნის დამლევს კი დიდმა მთავარმა ლადიმერმა ქრისტიანობა მიიღო და თავის ერსაც ნათელსცა მდინ. დნებრში, მსგავსად ქართველთა, რომელთაც მე-IV საუკუნეში ნათელ იღეს მტკვარში—მცხეთასთან. კიევში დაარსდა პირველი რუსული მონასტერი და აქიდან ქრისტიანობა მთელს რუსეთს მოეფინა. მართალია, სახელ-

მწიფობებრივ სარწმუნოებად რუსეთში მართლმადიდებლობა გამოცხადდა, მაგრამ შიგა და შიგ მას ბევრი მწვალებლობითი და არა მართლმადიდებლური რამ შეეპარა. კიევის მონასტრის ბერები ერთ დროს ნაცარშერეულ მარილს ყიდდენ, რამაც ხალხის აჯანყებაც კი გამოიწვია. („ბორბა“ 1914 წ. № 1).

1613 წ. მოსკოვის საერო კრებამ მეტეთ ამოირჩია მიხეილ რომანოვი. ამ საგვარეულოს შესანიშნავმა წარმომადგენელმა პეტრე I-მა მე-XVIII საუკ. რუსეთი ევროპიული განათლების გზაზე დააყენა.

საქართველოში რუსეთის შესახებ ძლიერ ცოტა რამ იცოდენ. მე-XII საუკუნემდი ქართველები რუსებს თითქმის ვერ იცნობდენ. ამ საუკუნეში კი ჩვენი მატეიანის სიტყვით წარჩინებულთა კრებამ დაადგინა—თამარისათვის საქმროთ რუსეთის მთავრის, ანდრია ბოგოლოუბსკის შვილი, გიორგი მოეყვანათ. თამარი უარზე იდგა და სრულიადაც არა სურდა ის მეუღლეთ, მაგრამ „დიდებულნი შეავიწროებდენ სულსა მისსა და ესოდენსა მძიმესა საქმესა მსუბუქათ შეეხებოდენ“. („ქართლ. ცხ.“). თამარი კრების დადგენილებას დაემორჩილა, მაგრამ გიორგიმ დაიწყო მთვრალობა და მალე ისე გაირყვნა, რომ ჩვენი მატეიანე აღმფოთებით აღნიშნავს: „იწყო საძაგელთა და უშვერთა საქმეთა ქმნად, რომელთა ნამეტან არს აწერად,—კაცნი უბრალოდ გვემნა და ასოთა ამოკვეთითა სტანჯნაო“.

თამარმა გიორგი მალე მოიშორა თავიდან და საქართველოდან განდევნა.

ამას შემდეგ საქართველოში რუსეთის შესახებ ბიირი ათარა ისმოდა რა. მხოლოდ მე-XV საუკუნე-

ნეში საბერძნეთის დამხობას რუსეთის მნიშვნელობის გაზვიადებაც თან მოჰყვა. საქართველომ, ამ პატარა საქრისტიანო ქვეყანამ, ბიზანტიას შემდეგ რუსეთი აღმოაჩინა, უწოდა მას „მესამე რომი“ და სასოებით მიაპყრო თვალები. ამას შემდეგ ჩვენი მეფეები ცდილობდნენ რუსეთთან კავშირი დაეჭირათ და განემტკიცებიათ.

1492 წ. კახეთის მეფემ ალექსანდრემ პირველად გაგზავნა რუსეთს ელჩები და ივანე მრისხანეს მფარველობა სთხოვა. თეიმურაზ I საქართველოში რუსის ჯარის შემოსვლას ხომ სულ ილაჯგაწყვეტილი თხოულობდა, რითაც ასე საშინლათ გადაიმტერა შაჰაბაზ დიდი სპარსეთისა.

1650 წელს რუსეთის ელჩები იმერეთის მეფეს ალექსანდრეს ეწვიენ. ამათ აქ ინახულებს რაჭა, გელათი, ქუთაისის ყოვლად წმინდის ტაძარში (ბაგრატის ტაძარი) წირვაც მოისმინეს. ამიერიდან საქართველომ რუსეთთან მიმოსვლის ქსელი გააბა, „მესამე რომი“ — მართლმადიდებელი მოსკოვი — აღმოჩენილ იქმნა. ქართველი მეფეები მაჰმადიანთა კვეთებისაგან თავის გაბზარული ტახტის მყუდრო ნავსადგურს სწორეთ აქ ეძებდნენ.

ამ ძებნაში მათ გადალახეს კავკასიონი და დიდი რუსეთის წინაშე ქედმოხრილი წარსდგნენ. არჩილ მეფე, ვახტანგ VI და სხვ. რუსეთს გადასახლდნენ და იქ თავი შეაფარეს. განახლებული რუსეთის წინაშე ახალი ასპარეზი გადაიშალა. რუსეთი ოცნებით სჭვრეტდა იმ მომავალს, რომელიც ამ ახალგაზდა იმპერიას საქართველოში დამკვიდრებით მოელოდა და საქმეს შორიდან შეუდგა.

ზახტანზ VI ლა კმტრა I.

რელიგიასა და ეროვნებას ჩვენი წინაპრები ერთი მეორეში ვერ არჩევდენ. ეგონათ, რომ ყოველი ქრისტიანი, თუ კი ის მართლმადიდებელიც იყო, საქართველოსთვისაც ისე იზრუნებდა, როგორც მკვიდრი ქართველი. ყველაფერს სარწმუნოებრივი თვალსაზრისით ზომავდენ და გარეშე საქრისტიანო სახელმწიფოებთან ურთიერთობის დროს ამითვე ხელმძღვანელობდენ. ეს იყო ძველი და უკვე დრომოკმული შეხედულობა, რომელიც ვერც განათლებულმა ვახტანგმა მოიშორა თავიდან. რუსეთს ხომ უაღრეს მართმადიდებელად მოჰქონდა თავი და წვრილ საქრისტიანო ერთა მთარველათაც!

მაგრამ პეტრე დიდის მიერ განახლებულმა რუსეთმა ევროპის საერთაშორისო ურთიერთობაში უკვე ჩაიხედა და ხსენებული ძველი შეხედულობისაგან გათავისუფლება მოასწრო. ის დაადგა ახალს გზას და სარწმუნოებრივი გრძნობებით გულის აჩუყება პოლიტიკაში უკუაგდო, თუმცა საფარად კიდევ დიდხანს ჰქონდა ის გულუბრყვილობათა მოსატყუებლად... ამ საფარმა რუსეთს აზიაში დიდი და დაუფასებელი სამსახური გაუწია.

აღორძინებისა და განახლების გზაზე დამდგარი რუსეთი თავის ყოფილ საზღვრებში ვეღარ თავსდებოდა. თუ ერთის მხრით ის ევროპისკენ იყურებოდა, მეორე მხრით აღმოსავლეთისკენ ეჭირა თვალი და სპარსეთ ინდოეთის საზღაპრო სიმდიდრე მოსვენებას არ აძლევდა. მიზნის მისაღწევათ საჭირო იყო კასპიის ზღვის ნაპირებზე დამკვიდრება. საქართველოც ის ქვეყანა იყო, რომლის დაუხმარებლათ ამ აზრის

განხორციელება შეუძლებელი იყო, ან შორეული დროისთვის მაინც უნდა გადადებულიყო. პეტრე I-ს დაებადა აზრი — ერთის მხრით, სპარსეთისთვის მიზეზი რამ აეტეხა და საომრათ გამოეწვია, მეორე მხრით — დაყვავებითა და დაპირებით ეს ნარი სწორეთ საქართველოს ხელით მოეგლიჯა. — ამ დროს სპარსეთი ავღანებთან ბრძოლაში იყო ჩაბმული. შესაძლო იყო, რომ კასპიის ნაპირებზე პეტრეს სანუკვარი ადგილები იმათ ჩაეგდოთ ხელში. ოსმალეთის სულთანსაც მადა გაეხსნა, რაკი სპარსეთი გაჭირვებულ მდგომარეობაში დაინახა. პეტრემ საბზბი იშოვნა, დაასწრო და 1722 წ. სპარსეთს ომი გამოუცხადა. ამავე დროს აშტარხანის გუბერნატორს, ვოლინსკის, მიანდო ვახტანგთან მოლაპარაკების გამართვა და მისი მიმხრობა წყაღობათა დაპირებით. ეს ვოლინსკი სანამ გუბერნატორათ დაინიშნებოდა, პეტრემ სპარსეთს გაგზავნა და იქაური ვითარებისა და სამხედრო ძლიერების გამოკვლევა დაავალა. ამ უამად საქმე ისე მოეწყო, რომ ვახტანგის დახმარება რუსეთისთვისაც და სპარს-ოსმალეთისთვისაც საჭირო შეიქნა. შაჰი ვახტანგს დახმარებასა სთხოვდა; მაგრამ ამავე დროს ვახტანგს პეტრეს მოწოდებაც მოუვიდა, სადაც მას მფარველობასა და სხვა მრავალ სიკეთეს პირდებოდა. ვახტანგი ამ მოწოდებამ ააფრთოვანა, მის წინ გადაიშალა დიადი სურათი სპართა დამოკიდებულობისგან გათავისუფლებისა და ძლიერის ერთმორწმუნე მფარველის და მოკავშირის შეძენისა. ეს გარემოება მასა და მის სამეფოს ხომ სამუდამოთ უზრუნველჰყოფდა მაჰმადიანთა მძლავრობისაგან! ეს იმდენათ დიდი საქმე იყო, რომ ამისთვის ოღონდაც რომ ღირდა

სპარსეთთან და ოსმალეთთან კავშირის გაწყვეტა. — და
აი, იმ თათბირზე, რომელიც ვახტანგმა გამართა იმის
გამო, თუ ვისი მხარე დაეჭირა ქართველ მეფეს, სას-
წორის ჯამს რუსეთის სასარგებლოთ ქრისტიანობის
აბრაც დაერთო და ისარიც ჩრდილოეთისკენ დაეშ-
ვა. ამ ამბავმა შაჰის სასახლეში მძიმე შთაბეჭდილება
მოახდინა.

ვახტანგმა აფროთოვანებულო შინაარსის წერილი
გაუგზავნა პეტრეს: „ვმადლობ და ვადიდებ ღმერთს,
რომელიც შენს ჯარებს ჩვენს მოძულეს შეამუსვრი-
ნებსო.“

რუსეთის დახმარების იმედით მეფე საომარ თავ-
დარიგს შეუდგა, 40,000 მეომარი შეკრიბა და სპარს-
თა წინააღმდეგ ამხედრდა. მაგრამ პეტრე, დარუბან-
დის კარებთან მდგომი, მოულოდნელათ უკანვე გა-
ბრუნდა და მძვინვარე მტრის პირისპირ ვახტანგი სა-
შინელ მდგომარეობაში მიატოვა. იმპერატორის
ბრწყინვალე დაპირებათაგან ის-ღა გამოვიდა, რომ
უმწეოდ დარჩენილის ვახტანგის სამეფოს კახთა მე-
ფე-კოსტანტინე, მამადყულიხანად წოდებული, შაჰის
ბრძანებით თავს დაესხა და ლეკთა ჯარის შემწეობით
ქართლი ააოხრა. ამას ზედ დაერთო ოსმალთა შე-
მოსევა და სრულიად ქართლ-კახეთის დაპყრობაც.

სასოწარკვეთილებაში ჩავარდნილი მეფე იმე-
რეთს განივლტო. ამასობაში რუსეთსა და ოსმალეთს
შორის 1724 წ. დადებულის პირობის ძალით საქარ-
თველოზე ოსმალთა უმაღლესი მფლობელობა იქმნა
აღიარებული. სამაგიეროთ პეტრემ კასპიის ნაპირებ-
ზე მდებარე სანუკვარი ადგილები უომრათ ხელში
ჩაიგდო.

„ჩვენ იმედი გვქონდა, რომ ის გვიხსნიდა ვეფხთა ბრწყალებისაგან, ახლა კი აფთართა ხელში ჩავსვივლითო“, ნაღვლიანად სწერდა მეფე თავის ერთ-ერთ წერილში.

იმედგაცრუებული ვახტანგი მალე რუსეთს გაემგზავრა და თან 1200 კაცი იახლო. პეტრეს ქალაქში მეფე ზარბაზნების სროლითა და დიდის ზეიმით მიიღეს, თუმცა ის უფრო მადლიერი იქნებოდა, რომ მის პატივსადებათ დახარჯული წამალი საქართველოს მტრების წინააღმდეგ მიმართულიყო.

ვახტანგის ამაღა ჩრდილოეთში ჩინებული მასალა გამოდგა საქართველოს სუსტი მხარეების შესასწავლათ და ამით ჯეროვანათაც ისარგებლეს.

ნადირშაჰი და საქართველო

სამშობლოდან გადახვეწილი მეფე ვახტანგი ოსმალთა გაძლიერებასა და მათ მიერ ქართლის აოხრებას გულის ტკივილით თვალს ადევნებდა. ქეშმარიტად, რომ ქართლ-კახეთი აფთართა ხელში ჩავარდა. წამებულ გვირგვინოსანს ის უფრო უწყლოვლებდა გულს, რომ ამ უბედურობას შორიდან სჭვრეტდა და ქვეყანას ვერას შეელოდა.

ოსმალებმა ქართლი ასწერეს და ხალხს მძიმე ხარკი დაადვეს. ქვეყანა საშინელ გასაჭირში ჩავარდა. კათალიკოზ დომენტის შრომამ ამაღათ ჩაუარა, სტამბოლს რომ გაემგზავრა ღ ხონთქარს ქართლი შეავედრა; მისი მუდარა არა თუ არავინ ისმინა, ახალციხის ფაშის დაბეზლებით ის კიდევაც პატიმარჰყვეს!

ამ ხანებში, 1727 წწ. ახალციხის ფაშალიყის მმართველი ისაყ-ფაშა ისე გაძლიერდა, რომ მეფურის მორქმით თფილისში დაჯდა და ქვეყანას აქედან

განაგებდა. მისმა რაზმებმა მალე კახეთიც დაიპყრეს, ქიზიყში გამაგრდნენ და ამრიგად ოსმალებმა მთელი აღმოსავლ. საქართველო იყმეს. 1740 წ. ისაყ-ფაშამ იმერეთშიაც ამოჰყო თავი, აიღო ქუთაისი, შებილწა სიწმინდენი და ნაცვლად იმერთა მეფის-ალექსანდრესი, რომელიც ქართლს განივლტო, მეფედ დასვა მისი ძმა გიორგი.

საქართველო რომ ოსმალთა კლანჭებში გმინავდა, მოულოდნელად თავი წამოჰყო ძველმა ირანმა, მოიკრიბა ძალა და თავის გუშინდელ მტრებს ღვთისრისხვად მოევლინა. სპარსეთში გამოჩნდა კაცი, რომლის ძლიერმა მარჯვენამ ეს დაცემული და დასუსტებული ქვეყანა კვლავ აამალლა და, თუმცა დროებით, უმაღლესი ძლიერების საფეხურზე დააყენა. ავღანნი და ოსმალნი, რომელნიც გუშინ სპარსთა სამკვიდროს შუაზე იყოფდნენ, საჩქაროთ თავის ქერქშივე ჩადგნენ. დიდმა რუსეთმაც ამართ სისხლის ღვრის თავიდან ასაცილებლათ საჭიროდ დაინახა ჩამორთმეული ადგილები სპარსეთისთვის უკანვე დაებრუნებია.

ეს კაცი იყო ნადირყული ხანი, შემდეგში ნადირშაჰად წოდებული.

სპარსეთის გაძლიერებით ქართველებმა ძლიერ საზრიანათ და ოსტატურათ ისარგებლეს. ნადირშაჰს საქართველოდან ოსმალთა განდევნა და თვითონ გაბატონება სწადდა, ქართველებს კიდევ-ოსმალთა ბატონობისგან გათავისუფლება. თეიმურაზ კახბატონი და ძე მისი ჟრეკლე, ამ აზრით გამსჭვალულნი, სპარსთა და ქართველ ჯარებით ოსმალებსა და მათ მომხრე ლეკებს რაზმებს რაზმებზე უმარცხებდნენ და ქვეყანას სწმენდდნენ. ამით ისინი ნადირშაჰს დიდ სა-

მსახურს უწევდენ და მის გულსაც იგებდენ. ამიტომ ნადირშაჰმა ქართლის მეფობა თეიმურაზს დაუმტკიცა, ხოლო კახეთისა — ერეკლეს. 1744 წ. დასრულდა კანონიერი მეთაურის უყოლობა, რომელსაც ქართლ-კახეთი ვახტანგის გადასახლებიდან განიკთიდა. მამა-შვილის ხელში ქართლ-კახეთი გაერთიანდა, დიდი ხნის მისწრაფება და კანონიერი სურვილი განხორციელდა, ერი იშვებდა — და ამ სიხარულს ზედ დაერთო თეიმურაზის მეფედ კურთხევა დიდის ზემითა და გამოჩვენებით 1 ოქტომბ. 1745 წ. ეს კურთხევა მით უფრო საზეიმო იყო, რომ ქართველებს ქრისტიანულის წესით ცხებული მეფე 1632 წლიდან აღარ ჰყოლიათ.

პრაქლე II.

სამხედრო საქმეებში ერეკლე დიდის შაჰნადირის მოწაფე იყო. ის ჯერ კიდევ 17 წლის ჯაბუკი იყო, როდესაც სახელოვან შაჰს ახლდა და ინდოეთის დაპყრობაში მონაწილეობას იღებდა. ერეკლეს დიდი სარდლის ნიჭი და იშვიათი ვაჟკაცობა აღრევე ემჩნეოდა. მრავალ გზის აწიოკებისა და განადგურების შემდეგ ქართლ-კახეთი სწორეთ გენიოს სარდალსა და პატრონს საჭიროებდა და, აი, ის კიდევაც მოველინა „ნუგეშად ივერსა მოხრებულსა“.

თეიმურაზიცა და ერეკლეც შაჰზე დამოკიდებულნი იყვნენ და სხვა რიგათ მათი მდგომარეობა ჯერ-ჯერობით წარმოუდგენელიც იყო. შაჰის სურვილებს ქართლ-კახეთის მეფენი ნება-უნებლიეთ ანგარიშს უწევდენ. ამით ისინი თავიანთ მდგომარეობას და სამეთვოს მშვიდობიანობას განამტკიცებდენ და, მა-

შასადამე, ჯერხანად შაჰთან ასეთი ურთიერთობის და-
ჭერა საჭიროც იყო. მაგრამ გარემოება მალე შეი-
ცვალა. უცბათ ამალღებულნი სპარსეთი უცბათვე და-
ეშვა, ქვეყანაში არეულობამ იჩინა თავი, ტახტის მა-
ძიებელი ბევრი აღმოჩნდა და შინაურ შფოთსაც ას-
პარეზი გაეხსნა. ხან აზატხანმა წამოაპყრო თავი და
ხან ვინ... მხოლოდ ქერიმხანის ამალღებამ მოუპო-
ვა სპარსეთს მშვიდობა და შედარებითი ძლიერება.
სპარსეთის არეული მდგომარეობით თეიმურაზმა და
ერეკლემ საზრიანათ ისარგებლეს, ასე რომ ბოლოს ო-
ბოლოს საქართველოში სპარსთა ზეხელმწიფობის
მხოლოდ ხსენება-ლა დარჩა; კეთილგანწყობილებას კი
ჩვენი მეფეები შაჰებთან არ არღვევდენ და ქერიმხანი
და ერეკლე ჩინებული მეგობრებიც იყვნენ.

რას შერებოდა ამ დროს რუსეთი?

შაჰნადირის დროს სპარსეთის გაძლიერებას მე-
ზობლები შურის თვალით უყურებდენ, შიშმა და
ძრწოლამ მოაცვა ისინი და ფარული მოქმედებისა-
თვის ამოძრავა. ის გარემოება, რომ ქართლ-კახეთის
მეფეები დიდ შაჰს ხელს უწყობდენ, ერთმორწმუნე
რუსეთს მაინც და მაინც არაფრად ესიამოვნებოდა.
პეტრე დიდის შაერ კასპიის ნაპირებზე დაკავებული
ადგილები რუსეთმა სპარსეთს დაუბრუნა. სპარსეთის
ძლიერების გასატეხად საჭირო შეიქნა თუნდაც მისი
მოკავშირის-გაძლიერებულის ქართლ-კახეთის შესუს-
ტება.

ვახტანგ VI-ს საქართველოში კარგა ბლომათ
მომხრეები ჰყავდა. ვახტანგის შვილი პაატა, რომე-
ლიც რუსეთის სამხედრო სასწავლებელში სწავლობ-
და და შემდეგ ევროპაშიაც იმოგზაურა, 1751 წ.

თფილისში გაჩნდა. იგი განეზრახა იმერეთში გაზვიადებულს თავადს ლევან აბაშიძეს და შემწეობა სთხოვა ქართლის ტახტის დასაბრუნებლად. მეორე შვილი ვახტანგისა, ბაქარი, რუსეთისაგან გამხნეებული ღწაქეზებული, ერთხანს აშტარხანში იდგა. ღ ქართლის ტახტის მოლოდინში იყო. ისეთსავე მოლოდინში იყო ღ შესაფერ ცდას არ აკლებდა შვილი ბაქარისა-ალექსანდრე, რომლის უკანაც ვილაკას ფარული ხელი მოქმედობდა. ტახტის მაძებლებს ერეკლემ ხნედ შეებრძოლა და სამუდამოთ თავიდან მოიშორა ისინი. ქართლ-კახეთის გაძლიერების მტერთა მისწრაფება გაცუდდა, ქვეყნის მაშფოთებელნი, როგორნიც იყვნენ ამილახვრები და სხვანი, დათრგუნვილ იქმნენ, გარეშე ხარბი თვალიც დროებით მიილულა და აღმოსავლ. საქართველო წელში გაიმართა, უფრო კი თეიმურაზის გადაცვალებიდან — 1762 წ. როდესაც ერეკლემ დაიჭირა სრულიად ქართლ-კახეთის სამეფო ტახტი.

გარეშე და შინაურ მტერთა დათრგუნვა და მათხ ხელისაგან ქართლ-კახეთის გაწმენდა პირველი საზრუნავი იყო სახელოვანის მამა-შვილისა. ამ მხრით განსაკუთრებით ერეკლემ იმ ზომათ ისახელა თავი, რომ მთელი ევროპა გააკვირა. მაგრამ არა ნაკლებ სახელოვანი და ნაყოფიერი იყო ერეკლეს საშინაო მოღვაწეობა. დიდი კულტურული მოძრაობა, რომელიც ვახტანგ VI-ის დროს მძლავრათ რატრიალ-და საქართველოში და რომელმაც წარმოშვა საბაობელიანი, ანტონ I კათალიკოზი, სახელოვანი მეცნიერი ბატონიშვილი ვახუშტი, არა ნაკლებ სახელოვანი მგოსანი დავით გურამიშვილი და მრ. სხვანი,

მართალია არ შეწყვეტილა, მაგრამ ვახტანგის რუსეთს გადასახლების დღიდან საგრძნობლათ შეფერხდა. 1724 წ. თფლისში დაიხურა ქართული სტამბა, რომელიც ვახტანგმა დააარსა 1709 წ. ეს სტამბა მთელი 22 წლის განმავლობაში გაუქმებული იყო. ხოლო 1746 წ. ერეკლემ კვლავ მოიწვია სტამბის მუშაკნი და გაჩაღდა წიგნების ბეჭვდა. ამ დროს დაბეჭდილი საეკლესიო წიგნები საქართველოს ეკლესიებში დღესაც მრავლად მოიპოება. აწიოკებული ხალხის დასაბინავებლად მეფემ გამოაცა ბრძანება რომლის ძალითაც ყოველი, საქართველოდან გახიზნული თუ ტყვედ მყოფი, ქართველი სამშობლოში დაბრუნებისთანავე თავისუფლდებოდა და აზატობა ეძლეოდა. ამრიგად საქართველოს მრავალი გადახვეწილი შვილი დაუბრუნდა და ქვეყანა ხალხით აივსო. განმტკიცებისა და ძალთა მორქმისათვის მეფემ თოფხანა გახსნა და ზარბაზნები ჩამოსახმევიანა. 1772 წლიდან კი მანვე შექმნა მუდმივი ლაშქარი, ე. წ. „მორივე“: ყოველი მოქალაქე ვალდებული გახდა წელიწადში თითო თვე სამხედრო სამსახურში გაეტარებია. ამ გზით ქართლ-კახეთში 5000 მეომარი იკრიბებოდა. სამეფოს კეთილდღეობისა და ნივთიერი წარმატების მოსაპოებლად მეფემ მოიწვია მცოდნე პირები, უმთავრესად ბერძნები ახტალის (ბორჩალოში) მადნების დასამუშავებლად. ამავე დროს იგი ცდილობდა, რომ ეს ხელობა თვით ქართველთა შორის გავრცელებულიყო. ამ აზრით ქართლ-კახეთის სხვადასხვა კუთხიდან ქართველ მუშებს იწვევდნენ და მათ სახაზინო დახმარებას აძლევდნენ ფულით, იარაღით და ტანისამოსით. მეფის ანგარიშით თითო ოსტატს მადნებში წლიურად 80 თუმნამდი ფული უნ-

და შეეძინა. — ახტალის მადნები მეფეს პირველ ხანებში წლიურად 310 ფუთ სპილენძს, 3200 მან. ოქროს და 60.000 მან. ვერცხლს აძლევდა. შემდეგ ხანებში ამ შემოსავალმა საგრძნობლად იმატა. ამას გარდა მეფეს ერეენის, განჯის და შუშის სახანოებიდან 370.000 მან. შემოუდიოდა; სხვა წყაროებიდან კიდევ — 635.000 მან. — ნივთიერი დოვლათის ზრდამ მეფეს საშუალება მისცა სწავლა-განათლებისთვისაც ეზრუნა. ერეკლეს დროს ეკლესია-მონასტრებთან გაიხსნა სასწავლებლები, ხოლო თეოფსა და თფილისში კი-სასულიერო სემინარიები.

სოლომონ I-იმპერატორისა.

რღვევისა და ნგრევის პროცესი ჩვენს ქვეყანაში გამანადგურებელი სისწრაფით ვითარდებოდა. რაკი ჩამოინგრა გუმბათი იმ ტაძრისა, რომელსაც მთლიანი საქართველო ეწოდებოდა, კედლებიც მალე დაიშალა და თვითოეული მათგანი თავ-თავისკენ გადიხნიქა. შეძლებულ გვარიშვილებსაც ეს უნდოდათ. — ერთ-მთავრობა მათს პატივმოყვარეობას და გადიდების წადილს ვერ ურიგდებოდა და რაკი დრო იშოვნეს, ერთობის ნაოხარზე ქვეყნის დამაუძღვრებელი ცეცხლი დაანთეს. თავის წადილს ისინი ხშირათ გარეშეთა დახმარებით აღწევდენ და იმერეთი მალე უცხო ტომთა სათარეშო კუთხედ იქცა. გარეშე მტერთა მოსაგერებლად აგებულნი ციხე-კოშკები შინაურთა მძლავრობისგან თავშესაფარ სიმაგრეებათ აქციეს. რაჭის ერისთავი და სხვა იქაური თავადები; იმერეთის გვარიშვილნი — იმის მიხედვით, თუ ვინ ვის წინააღმდეგ უნდა ამხედრებულიყო, ერთიმეორეს ხან დაემოყვრებოდენ, რომ მოკავშირე ეშოვნათ და ძალა მოეკრიბათ, ხან

კიდევ ერთმანეთს დაერეოდენ, ანადგურებდენ, სწვა-
დენ, ძარცვავდენ, ატყვევებდენ და ჰყილდენ! ქვეყა-
ნა გალატაკდა; სამღვდელოება დაეცა; ტყვეთა
ყიდვა ჩვეულებრივ მოვლენათ იქცა. ოსმალები ბა-
ტონობდენ და იმერეთის ყველა თვალსაჩინო ციხე
იმათ ეჭირათ. მათვე 1725 წ. ააგეს ფოთის ციხე და
ამით დასაველ. საქართველოში კიდევ ახალი ძალა
მოიკეს. ასეთს ვაი-ვაგლახში მიიწურა ალექსანდრე
V-ის მეფობა. ასეთი აფორიაქებული სამკვიდრო ზვდა
მის ძეს — სოლომონ I-ს 1752 წ.

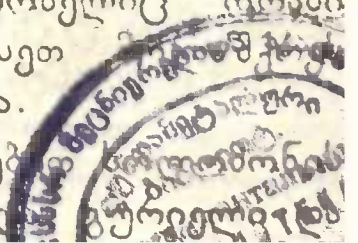
იმერეთში გაბატონებული ოსმალები და გაზვიად-
ებული თავადები მეფეს მეფედ აღარ ცნობდენ. სა-
უკეთესო ციხეები, როგორც ვთქვით, ოსმალთ ეჭი-
რათ. ეს ციხეები იყო: ბაღდათის, შორაპნის, ცუ-
ცხვათის და უმთავრესი მათ შორის — ქუთაისისა. — სო-
ლომონი ჯერ ყმაწვილობაშივე ოსმალთა განდევნა-
ზე ოცნებობდა და, მართლაც, ფარული, მოთარეშე
რაზმების მოწყობით მათ საკმაო ზიანი მიაყენა. მე-
ფე აგრეთვე კარგათ ხელავდა, რომ ქვეყნის ასეთი
უბედურობა სულ თავგასული თავადების ბრალი იყო
და მათს აღაგმვას სწორეთ ქვეყნის სიკეთე მოით-
ხოვდა. სოლომონი გამეფებისთანავე ოდიშის მთა-
ვარს ოტია დადიანს დაემოყვრა, მისი ასული, მა-
რიამი, შეირთო და ამით თვალსაჩინო მოკავშირე
შეიძინა. რაკი ოდიშის მხრით იმერეთი უზრუნველ-
ყოფილი გახდა, სოლომონი ახლა ოსმალთა წინააღ-
მდეგ ბრძოლას მხნედ შეუდგა, — 1756 წ. ოსმალთა
ძლიერი ჯარი ხრესილის (ოკრიბაშია) ვიწროებში სა-
შინლათ დაამარცხა. მტერთან ერთად ამ ბრძოლა-
ში დაამარცხდა და მოკლულ იქმნა ბიძა მეფისა ზვიად-

დი ლევან აბაშიძე, რომელსაც რაჭის ერისთავთან ერთად ოსმალთა მხარი ეჭირა და იმერეთის ტახტზე ასვლას ლამობდა.

გამარჯვებული სოლომონი ოსმალთ კვალდა კვალ სდევნიდა და მოსვენებას აღარ აძლევდა. ოსმალნი იმერეთში ბატონობის დაკარგვას, რასაკვირველია, ასე ადვილათ ვერ შეურიგდებოდნენ. მათი ქედფიცხელობა კიდევ უფრო აეგზნო, როდესაც მეფემ ტყვეთა ყიდვა სასტიკათ აკრძალა და ოსმალთაც ხარკის ძლევა მოუკვეთა. ოსმალნი მზად იყვნენ ყოველივე დაეთმოთ, მხოლოდ ამ ხარკს ვერ ელევოდნენ. განრისხებულმა სულთანმა 1760 წ. იმერეთში სოლომონის წინააღმდეგ ძლიერი რაზმი გაგზავნა აბდულ-ფაშას წინამძღოლობით. ფაშამ მეფეს ჩვეულებრივი ხარკი მოსთხოვა. სოლომონმა ტყვიითა და ხმლით უბასუხა, შეება და მძიმეთ დაამარცხა. ამ ბრძოლაში თვით ფაშა მოიკლა. ოსმალთა შემოსევა იმავე შედეგით შემდეგ წელსაც გამეორდა. ხოლო 1763 წ. იმერეთში შემოვიდა ოსმალთა ძლიერი ლაშქარი 40.000 კაცისაგან შემდგარი. ოსმალნი ~~არ~~ დიდ რაზმით იყვნენ გაყოფილი; ერთ მათგანს ჰასან-ფაშა ახალციხელი სარდლობდა. სოლომონი ეკვეთა მათ 5000 კაცით და გზადაგზა თითქმის სულ ამოჟლიტა.

დრო და დრო მეფის ხელქვეით მოქმედობდა დაქირავებული ლეკების რაზმი, რომელიც ორასი კაცისაგან შესდგებოდა. თითოც ასეთ თვეში ოცდა-ათი მანეთი ეძლეოდა.

ოსმალთა ზედი-ზედ დამარცხებულ ძლიერება საგრძნობლად გაიზარდა.

დადიანი მის კრძალვაში იყვნენ. აგრეთვე ეკრძალებოდა მას განდგომილი რაჭის ერისთავი, თუმცა ის ერთხანს ქვეს არ იხრიდა და ურჩობდა.—დიდი როსტომ ერისთავი ხიდის კარის ციხეებში იყო გამაგრებული და იქიდან მეფის გაძლიერებას შურით თვალს ადევნებდა. ერისთვის ხელში ჩაგდება არც ასე ადვილი იყო. შორსმჭვრეტმა მეფემ მოძმეთა შორის სისხლის ღვრის თავიდან ასაცილებლად სხვა გზას მიმართა.—რაჭას გაგზავნა თავისი ძმა-კათალიკოზი იოსები (მეფის უფროსი ძმა იყო) და ერისთავი იმერეთში მოსალაპარაკებლად მოიწვია. თან სიტყვა მისცა:—„როსტომს არა თუ არას დავუშავებ, საარაკოთაც დავხვდებიო“. კათალიკოზმა როსტომს ბარძიმზე დაუფიცა, მეფე არას გავნებსო. როსტომმა დაიჯერა და თავისი შვიდი ვაჟით მეფეს იახლო. მეფის ბრძანებით როსტომს გეგუთში ნადირობა გაუმართეს და იქ, იაშვილის სასახლეში, თვალეზი დასთხარეს.

ფიცგატეხილმა კათალიკოზმა მეფეს საშინლად აყვედრა; მერე გელათში განიკვეთა და სამღვდელმთავრო სამოსელი განიძარცვა; მწირი მოწიანულივით იქვე სამრეკლოს ვიწრო სენაკში დაბინავდა, სიკვდილამდი მღუმარებდა და სინანულში იყო.

„ვთქვი—ერისთავს საარაკოთ დავხვდები და კიდევაც დავხვდებიო“—გულმდულარეთ ბრძანა მეფემ.

ამას შემდეგ სოლომონმა რაჭა ისევ იმერეთს შემოუერთა (1769 წ.) და შესამჩნევადაც გაძლიერდა.

სოლომონის გაძლიერებამ აფხაზეთის მთავრებს მოსვენება დაუფარვა. მათ შეკრიბეს ძლიერი, 40.000 კაცისაგან შემდგარი ლაშქარი, მოადგენ რუხის ციხეს (1780 წ.) და მეფის მოკავშირეს დადიანს ეკ-

ვეთენ. სოლომონი დაუყოვნებლივ დადიანს მიეშვე-
ლა, შეება მტერს და შემუსრა იგი. ამ ბრძოლას
დაესწრო სხვათა შორის მგოსანი ბესარიონ გაბაშვი-
ლი-ბესიკი, რომელმაც ამის გამო საგანგებო პოემა
დასწერა, „რუხის ომი“, მოიხსენა იმ დროს გამო-
ჩენილი მეომარნი და საგანგებო ხოტბით შეამკო ისინი.

ძლიევამოსილი მეფე ქვეყნის შენებას შეუდგა: გა-
მართა სტამბები ღ როგორც ზევით ვთქვით, აკრძალა
ტყვეთა ყიდვა. მისივე ბრძანებით შესდგა საეკლე-
სიო კრება, რომელმაც იმერეთის საეკლესიო საქმე-
ები მოაწესრიგა.

I რუს-ოსმალთა ომი და საქართველო

ერეკლე და სოლომონი კარგად ხედავდნენ, რომ
მტრები დღეს თუ ხვალ თავს ისევ წამოყოფდნენ და
საქართველოში თავის დაცემული ბატონობის აღ-
დგენას შეეცდებოდნენ. ნაჭირნახულები ქვეყანა ძლი-
ერს მფარველს და მტკიცე მარჯვენას მოითხოვდა,
რომ ის მდგომარეობა, რომელიც ამ მეფეებმა სა-
ქართველოში შექმნეს, თავის სასურველ დასკვნამდი
მისულიყო და უფრო განმტკიცებულიყო. ჩვენს ქვე-
ყანაში მფარველად ისევ და ისევ მართლმადიდებელი
რუსეთი იყო მიჩნეული და ვახტანგ მე-VI-ის გა-
დგენილმა ქართველობაში ეს რწმენა ვერ ამოფხვრა.

მეფე სოლომონმა რომ იმერეთში ტყვეების ყი-
დვა აკრძალა და ოსმალებს ხარკის ძლიევა მოუსპო,
გააფთრებული ოსმალნი ყოველ ღონეს ხმარობ-
დნენ იმერეთში თავისი ბატონობის აღსადგენად.
თუმცა მეფემ ყოველთვის დაამარცხა ისინი, მაგრამ
მტერნი ცდას არ აკლებდნენ და სოლომონსაც მათი
სიძრავლე აწუხებდა. ამიტომ მეფემ რუსეთის მთავრო-

ბას მიმართა და 1768 წელს რუსეთის დედოფალს
ეკატერინე II-ს ქუთათელ მიტროპოლიტის მაქსიმეს
ხელით თხოვნა მიართვა, სადაც, სხვათა შორის, ეწე-
რა: „თორმეტი წელიწადია ხვანთქრის ჯარს და ჩვენ
ძლიერი ბრძოლა გვაქვს. შვიდჯერ ჩემს ქვეყანაში
შემოსულან მათი სერასკირები და თაშები, რყვე და
ხარჯი უთხოვნიათ და რომ არ მიმიცია, ზამთარ
ზაფხულ ძლიერი ომი გვქონებია. ღვთის შეწევნილ
ყოველთვის დამარცხებულნი და სირცხვილგულნი
წასულან. თვით ჩემის ხელით მრავალნი მომხრავს,
რომელიმე ციხეები აღებული ქონდათ და ისევ და-
ვაგდებიე, ასე რომ ჩემი ქვეყანა ახლა მევე მიჭი-
რავს. ახლა ვითხოვ, რათა საჭირო იარაღის ბოძე-
ბით შეგვეწიოთ, რომ ოსმალთა წინააღმდეგობა
კვლავ შევძლოთ“. (გრამოტ. ტ. II. ნაწ. I № 1.)

ეს თხოვნა 1768 წ. 23 ივნისის თარიღით გა-
იგზავნა რუსეთს, ხოლო იმავე წლის ნოემბერში რუ-
სეთის მთავრობამ ოსმალეთს ომი გამოუცხადა. პე-
ტრე პირველის მიერ სპარსეთის წინააღმდეგ ამო-
ღებულნი მახვილი ახლა მეორე სამაჰმადიანო სახელ-
მწიგოს — ოსმალეთის წინააღმდეგ აღმართა და საქარ-
თველოსაც აგერ, 50 წლის თავზე, მეორედ მოუწო-
დეს. გადაწყვეტილი იყო, ქრისტიან ერთა მისამხრო-
ბათ, ამ ომისთვის სარწმუნოებრივი სარჩული და ელვა
— და რუსის მთავრობაც თვით დედოფლის თავმჯდო-
მარეობით შეუდგა ბჭობას იმის შესახებ, თუ რა გზით
და რა დაპირებებით შეიძლებოდა ამ ომში ქართვე-
ლი მეფეების მომხრობა. სოლომონისა უეჭველი იმე-
დი ჰქონდათ, მხოლოდ ცოტას ერეკლეს შესახებ
იჭვნეულობდენ. და, აი, რუსეთის პირველი მინისტრი,
გრაფი ნიკიტა პანინი, რუსეთის სახელით სოლომონს

სწერდა: „აქ მიღებული ცნობები თქვენი უმაღლესობის მიერ თურქთა მრავალრიცხოვანი ჯარების დამარცხების შესახებ უეჭველს იმედს გვაძლევს, რომ თქვენი მხნეობა და იშვიათი მამაცობა საკმაო თავდადება მტერთა შესამუსრავად. ზედმეტად მიმაჩნია იმის განმარტება, რომ ამ ომში, რომელიც სრულიად უმიზეზოდ, ჩვეულებრივ ქრისტიანობისადმი სიძულვილით, ოსმალეთმა, გამოიწვია თქვენ უმთავრესად თქვენის ნამულისათვის იღვაწებთ; მაგრამ სწორეთ ამით დიდ სამსახურს გაუწევთ როგორც მთელს საქართველოს, აგრეთვე ჩემს ყოვლად მოწყალე დედოფალსაც. და როდესაც ღმერთი ჩვენს გამარჯვებას ინებებს, მაშინ სამშვიდობო პირობაში თქვენს შესახებ ფრიად სასარგებლო მუხლებს შევიტანთ. ვსასოებ, რომ თქვენი უ—ბა ახლავე იღონებს, რათა ქართლ-კახეთის მეფე ერეკლეს საერთო საქრისტიანო მტრის წინააღმდეგ აამხედროთ“. (გრამ. ტ. I № 9). ხოლო იგივე მინისტრი ერეკლეს სწერდა: „თქვენ უეჭველია მოგეხსენებათ, რომ დამოკიდებულება ოსმალეთსა და რუსეთს შორის უკვე შეწყვეტილია. ყოვლად მოწყალე დედოფალმა ინება—მეფე სოლომონს ფულითა და ჯარით დახმარება მიეცეს. დედოფალს სრული იმედი აქვს, რომ თქვენი უმაღლესობა სოლომონთან ერთად იმოქმედებსო“. (გრამ. ტ. I № 195). ერეკლემ ეს წინადადება სიამოვნებით მიიღო. მის წინაშე ქართლ-კახეთის გავრცელების სურათი გადაიშალა; ოსმალთა მიერ საქართველოს წართმეული ნაწილების უკანვე დაბრუნების შესაძლებლობა აიძარტა. მესხეთის უკანვე დაბრუნება უდიდესი საქმე იყო, რომელიც ერეკლეს უაღრეს მისწრაფებას ხორცს შეასხამდა. გამოცთილმა მეფემ საჭირო

თავდარიგი დაიჭირა და გრაფ პანინს აცნობა: „მეფე სოლომონი და ჩვენ უკვე შევთანხმდით და მზადა ვართ მახვილი ავმართოთ; ჩემი სათხოვარი ახლა ისაა, რომ საჭირო ჯარი და იარაღი გვეზოდოს. ქართველთა და რუსთა შეერთებული ჯარით დიდ შედეგს მივალწევთო“ — რუსეთის მიერ აღთქმული დახმარება ახლა ცარიელ სიტყვად ველარ დარჩებოდა, მით უმეტეს, რომ ეხმარებოდნენ არა საქართველოს, არამედ თავის თავს. ოსმალთა ჯარის დაბანდება და ძალის დაქსაქსვა მით უფრო აუცილებელი იყო, რომ ომის გამოცხადებისთანავე ყირიმის ხანი თავისი ჯარით სამხრეთ რუსეთს შეესია და ქვეყნის ცარცვა-აწიოკებით თვით კიევამდი უწია! ყაბარდოელებიც თავიანთ ერთმორწმუნეებს მიემხრენ და რუსეთთან მტრული განწყობილება დაიჭირეს. პოლონეთმა, სადაც რუსეთის მფობებით გახელმწიფებული გრაფი პონიატოვსკი მეფობდა და ვისიც განსაკუთრებული იმედი ჰქონდათ, რუსეთის წინადადება უარჰყო. ბალკანეთში მცხოვრებმა ქრისტიანმა ერებმაც რუსეთის დედოფლის მოწოდებაზე დუმილით უბასუბეს. დარჩა ერთად-ერთი საქართველო, რომელიც რუსეთს მხურვალედ გამოეხმაურა და საერთო მტრის შესამუსრავად მხარში ამოუდგა. რუსეთის მთავრობამაც საქართველოში გენერალი ტოტლებენი გამოგზავნა და თან 3767 ჯ - კაცი გამოატანა.

ტოტლებენი საქართველოში

ა. ქართლში

პოტლიბ-ჰენრიხ ტოტლებენი ჯერ საქსონიაში (გერმანიაშია) მსახურობდა და 1745 წ. გრაფის ხარისხი ებოძა. აქ მას რაღაც მარცხი მოუვიდა და საზღვარგარეთ განივლტო. იქიდან პრუსიაში გადმო-

ებარგა; დიდხანს ვერც აქ დაჰყო და ისევ საზღვარ-გარეთ—ჰოლანდიაში გაიქცა. აქიდან პეტრეს ქალაქს მიაშურა და რუსეთის მაშინდელს დედოფალს, ელისაბედს, თავი შეავედრა. რუსეთში მას რაღაცეა დასწამეს და სიკვდილით დასჯა გადაუწყვიტეს; მაგრამ რაკი რუს-ოსმალთა შორის ომი ატყდა, ტოტლებენი, როგორც საჭირო კაცი, დედოფალმა ეკატერინე II მ შეიწყნარა და საქართველოში რუსის მხედრობის მთავარსარდლათ დანიშნა.

ტოტლებენი თავისი მხედრობით 1769 წ. 12 აგვისტოს მოზდოკიდან დაიძრა და დარიელას ხეობით საქართველოსკენ გამოეშურა. მეტად ცუდი გზა ჰქონდათ და დაშლილი ზარბაზნები, თოფის წამლის ყუთები და სხვა იარაღი წინასწარ გაგზავნილმა ქართველებმა ამ საშინელ გზაზე თავის ზურგით გადმოზიდეს. რუსის გენერალი იმერეთისკენ მიეშურებოდა და მეფე ერეკლეს მოციქულების პირით სთხოვა—შენს სამფლობელოზე გავლის ნება მიბოძეო. გენერლის შესახვედრათ ერეკლე თვითონ ემზადებოდა და პასუხად ეს სურვილი აცნობა. მართლაც, 29 აგვისტოს, საქართველოს სამხედრო გზაზე, მდინ. არაგვის სათავესთან ერეკლე და ტოტლებენი ერთმანეთს შეხვდნენ. მეფეს თან ახლდნენ ბატონიშვილები—გიორგი და ლევანი და სიძე თვისი დავით ორბელიანი. შეხვედრა იყო მეტად გულითადი და მეფემ საუბრებზე რუსეთის დედოფლის სადღეგრძელოც მიიროთვა. ტოტლებენს თან ახლდათ-დი მოურავიშვილი, რომელმაც მეფეს რუსეთის მთავრობის სურვილი განუჰარტა. ერეკლემ რუსეთის წინადადება სავსებით მიიღო, მხოლოდ მოითხოვა დამხმარე ჯარი არა ნაკლებ 5.000 კაცისა. — ამას

შემდეგ ტოტლებენი იმერეთისკენ გაეშურა და 27 სექტემბერს მეფე სოლომონი ინახულა. მეფემაც იმერეთის მდგომარეობა გაუთვალისწინა და შორაპნის ციხის ასაღებად მიუთითა, თვითონ კი იმერეთის დასავლეთ საზღვრების დასაცავად წავიდა. შორაპნის ციხეში ამ დროს 23 ოსმალოს ჯარის კაცი იდგა. ტოტლებენმა ციხეს კბილი უსინჯა, ალყა შემოარტყა და იერიშიც მიიტანა, მაგრამ ამოდ, — ამ ეამად ციხე აულეებელი დარჩა და ტოტლებენმა საზამთროდ გორისა და ცხინვალის ყაზარმებს მიაშურა. ზამთრის განმავლობაში ტოტლებენმა ცუდათ ჯდომას ცუდათ შრომა ამჯობინა და ერეკლეს შესახებ რალაც გაურკვეველი ეჭვებით შეპყრობილმა გაურკვეველივე ქორების თხზვა დაიწყო.

შემდეგ წელს გადაწყვეტილი იყო ახალციხისკენ გალაშქრება.

17 მარტს 1770 წ. ქართველთა და რუსთა ჯარი სურამში შეერთდა. ერეკლეს ჯარში ირაცხებოდა 7000 მეომარი და რამდენიმე ზარბაზანი; აქვე იყვნენ მემკვიდრე გიორგი და ორი ეპისკოპოზი; ჰქონდათ აგრეთვე მოძრავი ტაძარი. ერეკლეს პლანით-მტკვრის მარჯვენა ნაპირით უნდა გაელაშქრათ, სოფ. ქვიშხეთზე გაევიდნენ და აწყურის ციხეს მისდგომოდნენ; ზეკარის უღელტეხილით მათვე უნდა შეერთებოდა მეფე სოლომონი თავისი ჯარით.

სურამში ტოტლებენი კარგა ხანს დარჩა: სალაშქრო სამზადისს მეტას-მეტად აჭიანურებდა; ხან სურსათის უქონლობას უჩიოდა, ხუმცა სურსათი იმდენი ჰქონდათ, რომ პურს კიდევაც ყიდდნენ; მტერზე მისვლას სადღეხვადიოთ აგდებდა და დროს გა-

საგრძელებლად ყოველგვარ მიზეზს ეძებდა. მეფე სოლომონს კი შეუთვალა, 500 კაცზე მეტი არ წამოიწყვანო, თორემ უკანვე გავბრუნდები, რადგან ჩემს ჯარს სურსათი აღარ ეყოფაო. რუს-ქართველთა შეერთებული ლაშქარი 17 აპრილს, როგორც იყო, აწყურამდი მივიდა. ტოტლებენი აქ ორ დღეს დარჩა და ციხის გარშემო არე-მარეს ათვალდებოდა; 19 აპრილს კი მოულოდნელად აიყარა და თავისი ჯარით უკანვე, სურამისკენ გაეშურა. ერეკლე საშინელს მდგომარეობაში ჩავარდა. ეს მდგომარეობა მით უფრო საშიშარი იყო, რომ ერეკლეს წინააღმდეგ ახალციხის ფაშამ საჩქაროთ დასძრა თურქთა და ლეკთა ძლიერი რაზმები. ასეთივე რაზმები გაიგზავნა ქართველების წინააღმდეგ ახალციხის საფაშოს სხვადასხვა ადგილიდან. განსაცთელში ჩავარდნილი მეფისათვის ეს წუთი საშინელება ძყო. ერეკლე თავის დღეშიაც ვერ წარმოიდგენდა ასეთს საარაკო ღალატს; მისი რაინდული გული ერთ წუთსაც ვერ შეურიგდებოდა ამას!.. მწარე სინამდვილე იდგა მის წინაშე! ეს სინამდვილე ვერ გააქარწყლა ვერც მეფის მუდარამ, ვერც რუსის ჯარის სახელის გატეხვამ... მემკვიდრე გიორგი ეუბნებოდა ტოტლებენს: „ღენერალო, სირცხვილია ასეთ დროს ღალატი! ამით შენ არცხვენ რუსეთის ჯარს! ჩვენ გავიმარჯვებთ და დედოფალს შენს სიმხდალეს მოვახსენებთო.“

ტოტლებენის სამხედრო სინიღისმა ყოველივე ეს არხეინად აიტანა. მან გიორგის უპასუხა: „არა მაქვს ბრძანება ამ მცირე ჯარით ასეთ მრავალ-რიცხოვან მტერს შევებოა,“ და კიდევ უკან გამობრუნდა.

მეორე დღეს, 20 აპრილს, ერეკლე თავისი მცირე მხედრობით მტრის ძლიერ ჯარს ასპინძის მიდა-

მოებში შეება და საარაკოთ დამარცხა, დედოფალს ეკატერინეს გამარჯვებულმა ერეკლემ რამდენიმე ნადავლი დროშა და ტყვე მიაართვა.

რას შერებოდა ამ დროს ტოტლებენი?

აწყუროდან რომ გამობრუნდა, ის ანანურისკენ გაეშურა; გზადაგზამოვლო მთელი ქართლი და რამდენიმე ციხე დაიჭირა. დუშეთიდან ზარბაზნები და ტყვია-წამალი ანანურში გადააზიდვია და ამ ციხეს საგანგებოდ აშაგრებდა. ქართლის სოფლებში აღარ გაუშვა ხარი და ძროხა, აიკლო და ააწიოკა ყოველივე; სხვათა შორის გაანადგურა არაგვის მოურავის ჩოლოყაშვილის სახლკარი, წაართვა თუ რამ ებადა და ერთგული თავადებიც დაუხოცა. ამასაც აღარ დასჯერდა და ქართველებს რუსეთის ერთგულობაზე აფიცებდა. რუსეთში კი გრაფ პანინსა სწერდა: „ერთი დრო უნდა ვიხელთო, მოლალატე ერეკლე ტახტიდან გადავაგდო და საქართველო დაფიქროო.“

ბ. ი მ ე რ ე თ შ ი

მაგრამ ტოტლებენმა ველარც ანანურის სიმაგრეში მოისვენა.—ივნისში 1770 წ. ის აქიდან აიყარა, ქართული ზარბაზნები მიაბტვრ-მოამტვრია, 200 ფუთი წამალი იხელთა და მუხრან-გორის გზით სურამისკენ გაეშურა. გზადაგზა, ჩვეულებრივ, სოფლებს იკლებდა და ხალხს რუსეთის ერთგულობაზე აფიცებდა. გრაფი იმერეთისკენ მიდიოდა და ივნისის დამლევს საზღვარსაც მოატანა.

გენერალს მეფე სოლომონი მიეგება, და სამხედრო თათბირზე პირველად ბაღდათის ციხის აღება გადასწყვიტეს. ამ ციხეს მაშინ 30 კაცი იცავდა. ტოტლებენმა ციხეს ზარბაზნები დაუშინა. მეციხოვნე

რაზმმა ტოტლებენს შემოუთვალა, იარაღს დაეყრიოთ და ციხეს ჩაგაბარებთ, თუ იმერეთის დედოფალი გვითავდებებს, რომ არას დაგვიშავებთო. მარიამ დედოფალმა მეციხოვნეთ სიტყვა მისცა და ამ სიტყვას დაემორჩილენ. დედოფალი თავისი ამალით ციხეში შევიდა; ტოტლებენიც თან ახლდა. შორაპნის ციხე თვით მეფე სოლომონმა აიღო; ტოტლებენი კი რუსეთის დედოფალს მოახსენებდა, იმერეთის ციხეები ავიღეო.

მეფე ერეკლე ამის თაობაზე თ. მოურავიშვილსა ღ გრაფ პანინსა სწერდა: „ერთი წელიწადია, რაც ტოტლებენი აქა დგას და რა გააკეთა? ნუ თუ იმას იქადის, რომ იმერეთში ორი კოშკი „აიღო“, სადაც 15—15 კაცი მდგარა?!.. აწყურსა და ასპინძაში ოსმალთა და ლეკთა ამოწყვეტამ და იმათი ადგილების ჩემის ჯარებისაგან რბევამ შეუწყო ხელიო.“ (გრ. ტ. II ნაწ. I გვ. 54. 64).

იმერეთში მეციხოვნე ოსმალთა სიმცირეს ერეკლე იმით ხსნიდა, რომ ასპინძაში დამარცხების შემდეგ ოსმალთ საშვალეობა მოესპოთ, იმერეთში მყოფი ჯარისთვის მაშველი რაზმები გამოეგზავნათ.

ბაღდათს შემდეგ ტოტლებენი ქუთაისის ციხეს მოადგა, ალყა შემოარტყა და რადგანაც სხვაფრივ მისი ალების იმედი არა ჰქონდა, გადასწყვიტა-მეციხოვნენი დამშევით დაემორჩილებია. მართლაც, გავიდა ხანი და ტოტლებენის ბანაკი დამშეულებით თითქმის ღივსო, მაგრამ ესენი იყვნენ სულ ქალები და ბავშვები, ოსმალნი კი ძმვიდობიანათ განივლტენ და უარიელი ციხე ტოტლებენს მიუტოვეს, აქიდან გენერალი ახალციხისკენ გაეშურა, მაგრამ უეცრად პირი იბრუნა და ოკტომბრის დამ-

დღეს ფოთის ასაღებად გაემართა. გზაში მას შეუერთდა კაცია დადიანი თავისი რაზმით (400 კაცი). შეერთებული ლაშქარი მალე ფოთის ციხეს მიადგა და ალყა შემოარტყა. ამ გარემოებამ გენერალი ისე აიტაცა, რომ „გამარჯვება“ დაუყოვნებლად აცნობა, სადაც ჯერ იყო, და ეს „ძლევამოსილება“ ყიზლიარსა და ასტრახანში სამადლობელი პარაკლისებით და ზარების რეკვით იდღესასწაულეს. ეგაა, რომ იქ სრულიადაც არ იცოდნენ, თუ ფოთში რა დღე ადგა ტოტლებენსა და მის ჯარს. სურსათი აღარ ჰქონდათ, არც საჭირო ზარბაზნები და ჯარი ქაობებში ამოდ იულიტებოდა; ციხე კი უვნებლად იდგა. უბედურობა იმან კიდევ უფრო გააორკეცა, რომ დეკემბერში რუსის ჯარს აფხაზები თავს დაესხნენ და რაც ამით ცხენები ჰყავდათ (412) სულ გაიტაცეს.

ამავე დროს ფოთის მიდამოებში გამოჩნდა ბათუმის მხრიდან მომავალი ოსმალთა ძლიერი რაზმი (6000 კაცი). ტოტლებენსა და მის დანარჩენ ჯარს სრული შემუსვრა ან დატყვევება არ ასცდებოდათ, რომ ეს მოსალოდნელი უბედურობა რუსის მხედრობისა დროით მეფე სოლომონისთვის არ ეცნობებიათ. მეფე დაუყოვნებლად გურიისკენ გაეშურა, ფოთისკენ მიმავალს ოსმალებს უყელა, შემუსრა და ამით რუსის მხედრობაც იხსნა. ამის გამო რუსეთიდან საგანგებოდ ტოტლებენის მოქმედებათა გამოსაძიებლად გამოგზავნილმა კაპიტანმა იაზიკოვმა თავის მთავრობას მოახსენა: „მეფე სოლომონმა დაუფასებელი საზსახური გაგვიწია და ჩვენი ჯარი უეჭველი დაღუპვისაგან იხსნაო.“

ტოტლებენი ერთხანს კიდევ ადგილიდან არ იძვროდა; მაგრამ როდესაც შემდგეს, 1771 წ. თე-

ბერვალში ცნობა მოუვიდა, რომ აფხაზების მხრით ახალი თავდასხმა მზადდებოდა, იკადრა და ოდიშ-იმერეთის საზღვარზე — ხონისკენ გამოეშურა. ამავე წლის მარტში ქუთაისში მდგომ გენერალს რუსეთიდან ბრძანება მოუვიდა — იმერეთი დასტოვეო. ტოტლებენს რაღა გზა ჰქონდა — ბრძანებას დაემორჩილა. მაგრამ რუსის მხედრობის სახელი საქართველოში ველარც მისმა მოადგილეებმ გენ. სუხოტინმა აღადგინა.

მეფე სოლომონი ერთს თავის წერილში რუსის გენერალს ასე ახასიათებს: „ტოტლებენმა თავისი უწყისო მამოსვლით ქართლსა და იმერეთს შუა მეფე ირაკლი და ჩვენ ძმობისა და ერთსულოვნობისაგან განგვყო და განგვაშორა და სიტყვანი სავნებელნი დასთესა ჩვენ შორის! იგი ისე რიგათ იქცევა, რომ უფროსად განაძლიერებს და მხნე ჰყოფს მტერთაო.“ (გრ. ტ. II. გვ. 55).

ეს კია, რომ გრაფმა პანიინმა ტოტლებენს თავიდანვე ასეთი ღარიგება მისცა: „შენ საქართველოში ისე მოიქეცი, რომ სადავე თვითონ გეჭიროს; დე ხორცი იყოს ქართული, სული კი რუსული ედგასო!“ (გრამ. ტ. I. გვ. 155).

შედეგი ასპინძის ომისა

რუს-ოსმალთა ომი 1774 წლის ტრაქტატით დასრულდა. ის სისხლი, რომელიც საქართველომ დაღვარა ამ ომში, უნდა ანაზღაურებულიყო იმ წყალობათა ასრულებით, ომის დაწყებისას რომ ერეკლესა და მთელს საქართველოს ასე უხვათ დაპირდენ. უმთავრესი ამ წყალობათაგანი ტრაქტატში საქართველოსთვის სასარგებლო პირობების შეტანა უნდა ყო-

ფილიყო. რუსეთის დედოფალი და მისი მინისტრი გრაფი პანინი ამ დაპირებას დაბეჯითებით იმეორებდნენ მაშინ, როცა საქიროება მოითხოვდა საქართველოს ამხედრებას ოსმალთა წინააღმდეგ. ნამდვილათ კი ხსენებული ზავის პირობაში საქართველოს შესახებ ასეთი მუხლი შეიტანეს: „იმერეთის ციხეები, შორაპნისა, ქუთაისისა და ბაღდათისა იმათ საკუთრებადვე დარჩეს, ვისაც ისინი წინად ეკუთვნოდნენ; ოსმალეთი უარს ამბობს ხარკზე, რომელსაც ის ღებულობდა ქალ-ვაჟთა სახით; ხოლო რადგანაც ეს ქვეყანა ე.ი. იმერეთ-გურია-სამეგრელო ოსმალთ ექვემდებარება, ამიტომ რუსეთი მათ საქმეში ველარ გაერევაო“. ეს ითქვა დასავლეთ საქართველოს შესახებ; ერეკლე და მისი სამეფოს ინტერესები არც კი უხსენებიათ. ამ რიგათ, ხელშეკრულობამ მხოლოდ დაადასტურა ის მდგომარეობა, რომელიც ომამდი იყო. ერეკლეს შერჩა დიდება და სახელი ასპინძის გმირისა, რომელი დიდებაც ერეკლეს სამხედრო სახელს აღარც კი ეჭივრებოდა.

სოლომონმა ხომ ჯერ კიდევ ამ ომამდი მოუსპო ოსმალთ ხარკის ძღვევა. ზავის პირობამ კი ოსმალეთს იმერეთში კვლავ ხელები გაუხსნა. — საქართველოში მაშინ ამოდ როდი ფიქრობდნენ, რომ რუსეთმა ოსმალეთთან მშვიდობა იმერეთის გაცემით იყიდაო. ქართლ-კახეთმა კი ახალი მტერი შეიძინა; ეს მტერი გახლდათ ოსმალეთი, რომელთანაც ერეკლეს 1747 წლიდან კეთილგანწყობილება ჰქონდა და მშვიდობიანობა არ დარღვეულა. ჯერ კიდევ მაშინ, როდესაც რუსი ჯარი, შორაპნის ციხიდან აყრილი, ქართლში იდგა, ახალციხის ფაშა ნეემანი ერეკლესა სწერდა: „სასურველო, შემძლებელო მე-

ზობელიო ჩვენო და მეგობარო... ჩვენ შორის მეგობრობა დამტკიცებული იყო, რომ ერთი რამ წყენა არა მომხდარა რა არც თქვენიდან ჩვენთან, არც ჩვენიდან თქვენთან... მეფე სოლომონს კი, მოსკოვის უსჯულოებთან, ღმერთმა იმათი ბოლო დააქციოს, კაცი გაეგზავნა და რამდენიმე ასი კაცი მოუყვანინებია. შორაპნის ციხეს შემოდგომოდენ, მაგრამ ღვთის წყალობით ხელი ვერაფერზე მისწვდომოდათ და ისევ უკან დაბრუნებულიყვნენ თავიანთ საძგელის მიწისაკენ. ახლა ის უსჯულოები თქვენს ქვეყანაში შემოსულან და, როგორც მეგობრობას დაძმათ მოყვარებას შეშვენის, იმ ურჯულოების ყოფნა თქვენს ქვეყანაში ნუ იქნებაო.“ (გრამ. ტ. II. გვ. 16).

მაგრამ, როგორც ვიცით, ოსმალებთან კეთილგანწყობილება დაეცა, სპარსეთიც კბილებს ილესავდა და ერეკლე დიდ საგონებელში ჩავარდა: „ახლა მეტი მტერობა აქვთ თურქთა და ლეკთაო.“

მწარე ფიქრებით გარემოცულმა მეფემ ისევ ჩრდილოეთს მიმართა და მფარველობა ითხოვა: გვებოდოს ჯარი; ამ ჯარის მთავარსარდალი ჩვენს ხელქვევით იმყოფებოდეს; ჩვენი ჩამომავლობის მეფობა რუსეთის იმპერატორთა მორჩილებასა ქვეშე უცვალებლად ეგოს; ჯარის შესანახავი ფული სესხად მოგვეცეს და ხაზინამ შემდეგ ჩვენგანვე მიიღოს; საქართველოს კათალიკოზი წესსავე თვისსა ეგოს მოუშლელად; რაც ჩვენს ქვეყანაში მადანი გამოჩნდეს, ნახევარი ხაზინას მიერთვასო და სხვ.

ეგაა, რომ რუსეთის მთავრობას ამ უამად საქართველოსთვის აღარ ეცალა და გრ. პანინმა 1773 წლ. 8 თებერვლის თარიღით ერეკლეს აუწყა: ჩვენ

შორის ფორმალური კავშირის დამყარება ჯერ-ჯერობით ნაადრევათ ვიცანითო.“ (გრ. გვ. 373 ტ. I.)

ათი წლის უმძღვო

1779 წელს სპარსეთის მელობელი, ქერიმხანი, გარდაიცვალა. მის სიკვდილს სპარსეთში შფოთი და არეულობა მოჰყვა. ამ მდგომარეობას რუსეთმა ყურადღება მიაქცია და კასპიის ზღვის დასაპყრობათ საჩქაროთ მოემზადა. ეს იყო პეტრე დიდის მისწრაფების გაგრძობა. სპარსეთში მომხდარმა არეულობამ ამოატივტივა ცნობილი საჭურისი ყაჯართა გვარისა აღამაჰმადხანი. იგი მოკლე დროის განმავლობაში ისე გაძლიერდა, რომ კასპიის ზღვის ყურეში რუსის მეზღვაურები შეიპყრო და ხუნდები დაადვა, — რა გინდათ ჩემს მამულში რომ დაძრწითო. ამ გარემოებამ რუსეთის მთავრობას თვალი აუხილა და საქართველო ისევ საჭირო შეიქნა. ერეკლესაც, რასაკვირველია, სპარსეთისათვის ანგარიში უნდა გაეწია.

რუსეთში წარდგენილი ერეკლეს შეთანხმების ქალაქი ღღემდი უძრავათ იდვა. ახლა კი რუსეთის მთავრობამაც საჭიროთ დაინახა, მისთვის ჯეროვანი ყურადღება მიექცია. ერეკლეს მიერ წარმოდგენილი პროექტი გულდასმით გადასინჯეს და 24 ივლისს 1783 წ. ქალაქ გეორგიევსკში საქართველოსა და რუსეთის წარმომადგენლებმა მიიღეს და დამტკიცეს შემდეგი:

I. შეუე ქართლისა და კახეთისა თვისისა და ქუთა და მომავალთა თვისთა სახელით უარყოფს ყოველგვარ დამოკიდებულებას სპარსთა ანუ სხვათაგან და არა სცნობს თვისზედ სხვის ზეხელმწიფებას გარდა რუსეთის თვითმპყრობელთა; აღთქვამს მის ერთგულებას და შეწყენას; სსდაც და რადესაც ამას საჭიროება მითხრეს.

II. მისი იმპერატორებითი უდიდებულესობა თანა-სწორადვე აღთქვამს თვისისა და თვისთა შემკვიდრეთა სახელით, რომ მისი შთარველობა არ მოაკლდეს ქართლ-კახეთის მეფეთ; რის დასამტკიცებლად იძლევა თავის იმპერატორებითა სიტყვას ერეკლე თეიმურაზის ძის აწინდელი სამფლობელოს დასაცავად; აგრეთვე თავდუ-ბობს იმ სამფლობელოთა დაცვასაც, რომელნიც დრო-ისა და გარემოების მიხედვით მის მიერ შექენილ და დამტკიცებულ იქნებიან.

III. ქართლ-კახეთის მეფენი თავიანთ რწმუნებულ-თა პირით აუწეებენ იმპერატორს ტახტზე ასვლას და გამართხმევენ დამტკიცებას წერილობით და დროებით, რომელზედაც გამოსახული იქნება რუსეთის ღერბი, მქანებელი საშვალ თვისსა საქართველოს ღერბისა, და რუსეთის მინისტრის თანადასწრებით მიიღებენ ფიცს.

IV. ქართლ-კახეთის მეფემ რუსეთის გარეშე საქ-მეთა მინისტრის უთანხმოთ არ იქნინოს მიწერ-მოწე-რა გარეშე მეფე-მთავრებთან.

V. ქართლ-კახეთის მეფეს რუსეთში ჭყავს თავისი წარმომადგენელი ანუ რეზიდენტი, სხვა მინისტრებ-თან თანასწორუფლებიანი, აგრეთვე იმპერატორსა ჭყავს თავისი წარმომადგენელი საქართველოში.

VI. ქართლ-კახეთის მკვიდრნი მჭიდრო კავშირით შეი-რაცხებიან იმპერიასთან; იმპერატორი მათს მტერს იჩ-ნევს თავის მტრად; მეფე ერეკლესა, მის სახელეულობას და შემკვიდრეთ დაიცავს უცვალებლად ქართლ-კახეთის ტახტზე; რაიცა შეეხება სამეფოს შინაურ მმართველობას, სასამართლოს, გადასახადებს და მისთანათა, სტოგებს მეფის სრულს უფლებასში და თავის მოხელეებს უკრძა-ლავს ყმ მხრით რაიმე განკარგულების მოხდენას.

VII. მეფე ქართლისა და კახეთისა აღთქვამს, რომ თავის მხედრობით უფულთვის მზად იყოს მისის უდიდებულესობის სამსახურისათვის, ქვეშევრდომნი მისნი დაიცვას შევიწროებისაგან და სხვადასხვა ზირთა დაჯილდობის დროს მხედველობაში იქონიოს მისი სამსახურება იმპერიის წინაშე.

VIII. საქართველს კათალიკოსს აქვნიდეს ადგილი რუსეთის მღვდელმთავართა შორის მერვე ხარისხისა, ხოლო თუ როგორ უნდა განიგებოდეს ეკლესია და ან როგორი უნდა იყოს მისი დამოკიდებულება სინოდთან, ამისათვის დაიწეროს სხვა მუხლი.

IX. ქართლ-კახეთის აზნაურნი სარგებლობენ იმ უფლებებით, რაიცა მინიჭებულა აქვთ იმპერიის აზნაურთ. მეფე წარადგენს იმ აზნაურთა სიას, თუ ვის როგორი შეესაბამება სამართალი.

X. ქართლ-კახეთის მკვიდრთ უფლებას ეძლევათ რუსეთში თავისუფლად ივაჭრონ, ისინი ისარგებლებენ იმავე პატივითა და სამართლით, როგორც იმპერიის მკვიდრნი; აგრეთვე მეფე აღთქვამს მაგიერი მიჯარველობა გაუწიოს რუსის ვაჭრებს საქართველოში.

XII. ხელშეკრულება ესე იწერება საუკუნოდ, ხოლო თუ საჭიროება მოითხოვს შეცვლას ან დამატებას ურთიერთ სასარგებლოდ, ამასაც ადგილი აქვს ორივე მხარის თანხმობით.

XIII. ხელმოწერილი ტრაქტატი ესე უნდა გადაეცეს მხარეებს ექვსი თვის განმავლობაში ანუ უადრეს მისსა.

ხელს აწერენ რუსეთისა და საქართველოს რწმუნებულნი: თ-დი პავლე პოტიომკინი, თ-დი იოანე ბაგრატიონი, თ-დი გარსევან ჭავჭავაძე.

შემდეგს, 1784 წ., მეფე სოლომონმა რუსეთის მფარველობა ითხოვა. მეფე, სხვათა შორის, თხოულობდა ახალციხის საფაშოში რუსეთის საელჩოს დაწესებას, შავი ზღვის ნაპირების დაცვას და სხვ. სოლომონის თხოვნა აუსრულებელი დარჩა, ვინაიდან რუს-ოსმალთა ზავით (1774 წ.) იმერეთი ოსმალეთზე დამოკიდებულ სამთავროდ იქმნა აღიარებული და რუსეთი იმერეთის საქმეებში ვეღარ ჩაერეოდა.

საქართველოს გაერთიანების აზრი

იმავე 1784 წელს ქელათის მონასტრის უმთავრეს ტაძარში მიწას მიაბარეს ცხედარი მეფის სოლომონ I-ისა. ქვეყნის მოჭირნახულე და მოამაგე მფეფე უეცრად გადაიცვალა 23 აპრილს.*) სოლომონს მემკვიდრე არ დარჩენია და იმერეთის ტახტი დიდებულითა ერთი ნაწილის შემწეობით დავით გიორგის ძემ, მეფის ბიძაშვილმა, დაიჭირა. ახალმა მეფემ მაშინვე გაგზავნა რუსეთს მიტროპოლიტი მაქსიმე, სახლთუხუცესი ზურაბ წერეთელი და მდივანბევი დავით კვინიხიძე.

იმერეთის ელჩები მოხსენებაში სხვათა, შორის, ამბობდენ: „ჩვენი გამომხსნელი ხელმწიფე, მეფე სოლომონი, უწყალოსა სიკვდილისა მიერ მიგველო... ქვეყნის ოხერყოფასა და წარტყვევნასა გვიქადიან ოსმანნი, რომელთაც დიდათ უხარისთ კურთხეულის

*) მისი საფლავის ლოდზე შემდეგი წარწერაა: „აქა განისვენებს გვაში იმერეთის მეფის დიდის სოლომონ I-ისა. დაიბადა 1735 წ. და მიიცვალა 23 აპრილს 1782 წ. (უნდა იყოს 1784 წ. დ. ო.) ჰყავდა ერთი ვაჟი ალექსანდრე და ორი ასული: მარიამ, მეუღლე ქსნის ერისთვის ელიზბარისა და დარგჯან, მეუღლე თავადის ქაიხოსრო აბაშიძისა.“

ჩვენის მეფის სოლომონის სიკვდილით“ (გრ. ტ. II. გვ. 180), და თხოულობდენ მეფის დამტკიცებასა და მფარველობას.

მაგრამ იმერეთში ამ დროს იყო ჯგუფი, რომელიც სულ სხვანაირად აზროვნობდა და ქვეყნის საკეთილდღეოდ სულ სხვა გზას ადგა. ამ ჯგუფმა სრულიად გვერდი აუარა ჩრდილოეთს, საიდანაც, როგორც გამოცდილებამ დაარწმუნათ, დახმარების ხელი იმერეთს არ უნახავს, და უფრო სწორი და საიმედო გზა აირჩია. ჯგუფმა ხელზე დაიხვია ის გარემოება, რომ მეფე ერეკლე დავით გიორგის ძის გამეფების თანამგრძობელი არ იყო და მოინდომა ეს შემთხვევა ქვეყნის სასარგებლოდ გამოეყენებია. — აქ დაიბადა დიადი აზრი საქართველოს გაერთიანებისა, მისი ძველი ძლიერების აღდგენისა და აყვავებისა. და, აი, ამ საბედნიერო აზრის განსახორციელებლად მეფე ერეკლეს წარუდგენ იმერეთის დესპანნი: მიტროპოლიტი ევთიმე გენათელი და დიოსითეოზ ქუთათელი, სარდალი ქაიხოსრო წერეთელი, სეხნია წულუკიძე, იოანე აბაშიძე, იოანე აგიაშვილი, ქაიხოსრო ჩიჯავაძე და ფიცის კაცნი: ლორთქიფანიძე, იოსელიანი და ავალიანი და სთხოვეს: „ვინაიდან არა გვსურს, მეფეო, დავითი, მიმტაცებელი ტახტისა, ინებე და შეიერთე იმერეთი, როგორც იყო ერთმთავრობის დროსაო.

ერეკლემ იმერეთის დესპანთა საპასუხოთ კრება მოიწვია. დანიშნულ დღეს კათალიკოზი და ქართლ-კახეთის დიდებულნი სასახლეში შეიკრიბენ. ფრიად დიდი და მრავალმნიშვნელოვანი საკითხი იყო გადასაწყვეტი. კრებაზე პირველი და ძლიერი სიტყვა ერთობის სასარგებლოდ მხეჭაბუკ ორბელიანმა წარმო-

სთქვა. მას მხარი დაუჭირეს მსაჯულმა სოლომონ ლეონიძემ, კათალიკოზმა, სარდალმა და ვით ყაფლანიშვილმა და სხვებმა.

ერეკლე სდუმდა.

მზეჭახუკ ფრბეჯიანი: ნუ ჰყოვნი, მეფეო! მეფე ერისათვის და არა ერი მეფისათვის! ერი იმერთა თხოულობს კავშირს, როგორ ეტყვიტ უარს? ვიცი შენი აზრი: როგორ წავართვა მეფობა ჩემს შვილიშვილსაო, — მაგრამ ასეთი აზრი იმერეთისთვის სწორეთ რომ საუბედუროა! რა წააგო ქართლმა კახეთის შემოერთებით? ერის ბედნიერება იმერეთის შემოერთებას მოითხოვს.

სარდალი წერეთელი: ბატონო მეფეო, უკეთუ არ განმტკიცდეს მეფობა და დაიწყოს უწყესობა, მაშინ დასტოვეთ იმერეთი. ახლა კი მიიღეთ იმერეთის გვირგვინი, განძლიერდი ჩვენით და განგვაგძლიერეთ თქვენით!

იოანე მუხრანბატონი: იმერეთის დაკავშირება ძნელია, — ჩვენის თავისთვის ვერ მოგვივლია და იმერეთს როგორღა მოვუვლით?

სარდალი და ვით ყაფლანიშვილი: მუხრან-ბატონი მართალსა ბრძანებს, — თავის ხმლითა და იარაღით ის ვერავის მოუვლის! მოვა დრო და სხვა მუხრან-ბატონის ხმალი გასჭრის!..

ერეკლეს მეუღლეს, დარეჯან დედოფალს, სხვა აზრი ჰქონდა და ორბელიანი კინალამ საყვედურით დაახჩო...

მზეჭახუკი: ბატონო დედოფალო, ვერ შევიქნები ორგული მეფისა; ჩემი აზრი მტკიცეა და თუ არ ასრულდა, საფლავში თან ჩავიტან! ქვეყნის შვი-

ლი ვარ და მეფის ერთგული, — როგორ ვუტრჩიო ბოროტი?

მემკვიდრე გიორგი: იმერეთისა და ქართლის შეერთება მეფობის სიმტკიცე იქნება; თუ გნებავთ ქვეყნის გაძლიერება, უნდა ქმნათ ერთობა. ისრაილთა სამეფო მაშინ დაეცა, როდესაც ორად გაიყო.

მეფე ერეკლე: თქვენს თხოვნას ვერ მივიღებ, კარს მტერი მადგას და ახალ მტერს ვერ გავიჩენ! იმერეთის ტახტზე ავიყვან ჩემს შვილიშვილს და ამით იქნება ერთობაო. ბჭობამ სამს დღეს გასტანა და იმერეთის დესპანებმა ბოლოს ეს პასუხი მიიღეს. დარეჯან დედოფალმა თავისი გაიტანა და ერთობის აზრი დამარცხდა.

ერეკლემ სიტყვა აასრულა, — იმერეთში გამოგზავნა ჯარი, რომელმაც დაამარცხა დავით გიორგის ძე და იმერეთის ტახტზე აიყვანა დავით არჩილისძე სოლომონ II-ის სახელით*). ეს მოხდა 1790 წ.

საკავშირო ხელშეკრულება

იმავე, 1790 წ., ერეკლეს თაოსნობით თფილისში მოხდა სრულიად საქართველოს მეფეთა და მთავართა კრება, რომელსაც დაესწრენ: მეფე ერეკლე, მეფე სოლომონ II, ოდიშის მთავარი გრიგოლ და გურიისა სიმონი. კრების მიზანი იყო საქართველოს მეფე-მთავართა შორის ხელშეკრულების დადება. კრებამ შეიმუშავა შემდეგი:

„ვინაიდან ყოველთა ივერიელთა ქართლ-კახეთისა, იმერეთისა, ოდიშისა და გურიისა აქეთ ერთ-

*) სოლომონ II დიდის სოლომონ I-ის ძმისწული იყო, მისი უმცროსი ძმის-არჩილის ვაჟი; არჩილს კი ცოლად მეფე ერეკლეს ქალი ჰყავდა.

მორწმუნება, არიან ძენი ერთის კათოლიკე ეკლესიისა და ერთის ენისა მქონებელნი, აქვთ სიყვარული, ვითარცა სისხლით ნათესავთა და მოყვრობით შეკრულთა ურთიერთშორის, ამისთვის აღვთქვამთ ამა მტკიცე ერთობასა:

მეფე ქართლისა, კახეთისა და სხვათა ირაკლი მეორე გარწმუნებთ მეფესა იმერეთისასა, შვილიშვილსა ჩემსა სოლომონს, ოდიშის და სხვათა სამთავროთა მთავარს დადიანს გრიგოლსა და მთავარსა გურიისას სვიმონს და ერთობით ერსა ქვემო ივერიისასა:

ა). შევრაცხე უფული მტერი თქვენი მტერად ჩემდა და ჩემის სამეფოისა და ვიყო მტერი მტრისა თქვენისა და მოუვარე მოუვრისა.

ბ). ვზრუნავდე ქვეყნის დამშვიდებისათვის და ჩემის შეძლებისამებრ ვიყო ძემწე თქვენი მტრის წინააღმდეგ.

გ). დავიცვა ძენი იმერეთისა, ვითარცა მამამ.

დ). უკეთუ თქვენს წინააღმდეგ ამხდერდეს მტერი ძლიერი გინდ მცირე, ჩემის მხედრობით ან სხვა რომელიმე ძალით შეძლებისამებრ მზად ვიყო თქვენს შესაწევნელად.

ე). ვზრუნავდე, რათა თქვენცა მოგიყვანოთ უმაღლესს მთარგელობას ქვეშე.

ვ). ძეთა ჩემთა და სრულიად ქართლ-კახეთის მკვიდრთ სჯულად ვუღებ ქვემო ივერიასთან ამ საუკუნო ერთობას და ვამცნევ ეველას, ვითარცა სჯული ეკლესიური, ეგრეთ დაიცვან ზემოაღწერილი აღთქმანი.

მეფე სოლომონისაგან:

მეფე უფლისა იმერეთისა, შვილიშვილი თქვენი სოლომონს, ქრისტიანებრითა აღთქმითა გარწმუნებთ უმაღლესსა მეფესა ქართლისა, კახეთისა და სხვათა მეორე-

სა ირაკლის, ძეთა თქვენთა და ერსა ზემოისა ივერიისსა ესრეთა:

ა). შევრაცხნო უფუელი მტერი თქვენი მტრად ჩემდა და ჩემის სამეფოისა და ვიუო მტერი მტრისა თქვენისა და მოყვარე მოყურისა.

ბ). ვზრუნვიდე თქვენის ქვეყნის დამშვიდებისათვის და ნიადაგ მზათ ვიუო თქვენ მტერთა წინააღდგომად.

გ). ვიუო მწადნელი თქვენისა და თქვენთა ძეთა ბედნიერებისა.

დ). უკეთუ ამხედრდეს თქვენს წინააღმდეგ მტერი ძლიერი გინდ მცირე, მხედრობითა და სხვა უფუელი ჩემი ძალით მზად ვიუო შეწევნად თქვენდა.

ე). როგორც ხელშეკრულობა ჰქონდეს უმაღლესობასა თქვენსა უმაღლესის კაცისადმი, ვიუო თქვენი თანახმა.

ვ). შევიკვრი ამ ადთქმითა და იმერეთის შეკვიდრთ სჯულად ვუდებ მტკიცედ დაცვას ზემოაღწერილნი ადთქმანი.

მსგავსივე ხელშეკრულობანი მიერთვა ერეკლეს ოდიშისა და გურიის მთავრებისგანაც.

აღამაჰმადხანი

მეთვრამეტე საუკუნის მეორე ნახევარი სპარსეთისათვის მეტათ მძიმე დრო იყო. მთელი 30 წლის განმავლობაში ამ ქვეყანაში შფოთი და ტახტის მადიებელთა შორის ცილობა არ შეწყვეტილა. ქერიმხანის სიკვდილს შემდეგ (1779 წ.) სპარსეთში თავი იჩინა საჭურისმა აღამაჰმადხანმა. ძველი ირანის გაერთიანება, დიდის შაჰაბაზის და ნადირშაჰის დროთა აღდგენა და ძლიერი სპარსეთის შექმნა — აი, რა იყო მისი ოცნება. მიზნის მისაღწევად იგი იბრძოდა მთელი 18 წლის განმავლობაში.

აღამამადხანი კარგათ ხედავდა, რომ საქართველოში რუსების დამკვიდრება სპარსეთის მთლიანობას და ძლიერებას კარგს არას უქადდა, და მეფე ერეკლეს მუდამ აფრთხილებდა: „ნუ იწვევ რუსებს, არ დაგინდობენ, ისეთის ტომის არიანო.“ რუსების საქმე ყოველს ჟამს აღებ-მიცემა, ვაჭრობა ბაგრასტისა და მაუდის სყიდვა არის, სწერდა ის ერეკლეს უკვე თფილისის აოხრების შემდეგ, — იმათგან ხმლისა და ომის იარაღის ხმარება არავის უნახავს. აკი როცა ჩემი ბედნიერი დროების აჩრდილი დაინახეს, აიყარენ და თავიანთ საძაგელის ქვეყნისკენ განივლტენ!..“ ის საქმე, რომ მაშინ მოხდა (თფილისის აოხრება), ის შენგან მოხდაო.“ (გრაფოტ. ტ. II. გვ. 134). — ახლა ასე სწერდა, მაგრამ წინათ ერეკლეს შუამავლობით რუსეთთან დამეგობრებას ავითონ ცთილობდა: „მე თქვენთან დიდის მეგობრობის მონდომე ვარ, რომ მე და შენს შუა სიყვარული და მეგობრობა იყოს... აღირბეჟანის ალაგები, რომელიც თქვენი მხარე იყოს, თქვენვე მიიღეთ სამკვიდროდ, როგორც ერევანი გიჭირავსთ,“ — უთვლიდა ის ერეკლეს 1786 წ. და ამასთანავე რუსეთთან კეთილგანწყობილობის დასამყარებლად შუამდგომლობასა სთხოვდა. რუსეთი კი ცთილობდა სპარსეთის მდგომარეობა თავის სასარგებლოდ გამოეყენებია და პეტრე დიდის მიერ დაწყებული საქმე დაემთავრებია.

ცბიერმა აღამამადხანმა რომ მოლაპარაკებით ვერაფერი გააწყო, რუსეთის მოკავშირე საქართველოზე იერიშის მიტანა გადასწყვიტა.

ერეკლე აღამაჰმადხანის მოძრაობას გათაცოცებით თვალს ადევნებდა; არც ერთი მისი ნაბიჯი არ გა-

მოპარვია და, ხელშეკრულობის თანახმად, რუსეთის მთავრობას ჯარსა და დახმარებას თხოვდა. ჯართან ერთად მეფე იმ ზარბაზნებისა და ყუმბარების გამოგზავნასაც თხოულობდა, რომელიც მისის შეკვეთით იყო ჩამოსხმული და აგერ რამდენიმე წელიწადი გადიოდა, რაც რუსეთშივე უძრავად იდგა. თვით დედოფალი დარეჯანი, ძლიერი მტრის მოახლოვებით შეძრწუნებული, სწერდა ეკატერინე II-ს: „გთხოვთ, აღთქმისამებრ ტრაქტატისა, ინებოთ შეწყენა ჩვენი აღამამადხანსა ზედა, რომელიც მახლობლად ჩვენდა მდგომარე არს და ცთილობს ჩვენის ქვეყნის დაპყრობასო.“ (გრ. ტ. II. გვ. 119.)

ამის პასუხათ გენერალ გუდოვიჩს უბრძანეს: „მიეშველე ერეკლეს, მხოლოდ ფრთხილად იმოქმედე; მეფე სოლომონსაც მაინც და მაინც ნუ აიძულებ ერეკლეს დასახმარებლად, რომ ოსმალეთი არ გადავიკიდოთო“. (ცაგარელი, ტ. II. წინასიტ. გვ. XXVI.)

სანამ ერეკლე რუსეთს წერილებსა და ელჩებს გზავნიდა და კარზე მომდგარი უბედურობის გამო დახმარებას თხოულობდა, ხოლო რუსეთში ამის შესახებ ჯერ მხოლოდ ბჭობდენ, აღამაჰმადხანი თავის საქმეს აკეთებდა. იგი, სპარსეთიდან რომ წამოვიდა, ჯერ შუშის სიმაგრეს მიაღვა, ხოლო ერთი რაზმი ერევნის ასაღებად გაგზავნა. ამავე დროს აქეზებდა ომარ-ხანს ავარიელს, რომ კახეთს დასცემოდა, ხოლო ქარელებს, თუ კი დაეხმარებოდენ, თითო მემომარზე 100 მანეთს პირდებოდა.

ერევნის აღების ამბავი აღამაჰმადხანს მალე მოუვიდა; ამასთანავე მოახსენეს, რომ სრულიად სომეხთა კათალიკოზი ლუკა მის ჯარს დიდის საჩუქრებით

(100.000 მან.) და ლოცვა-კურთხევით მიეგება. გამხნეებული ალამაჰმადხანი შუშიდან დაიძრა და მისმა მრისხანე ძალამ 10 ენკენისთვეს უკვე მოიცვა თფილისის ზღუდენი.

თფილისის აოხრება

სპარსელები საქართველოს ყოველთვის ბამბაკის გზით შემოესეოდენ, სხვა გზა მათ არ იცოდენ. ქალ. შუშიდან აყრილ ა-მ-ხანის ჯარს გზის მაჩვენებლათ უძლოდენ სომხები-მეჯნუნ და აბო შახნაზაროვები, ერეკლესაგან მრავალჯერ შევრდომილნი და დამწყალობებულნი. ხსენებული პირნი სპარსთა ჯარს ყახახ-ბორჩალოს გზით წამოუძღვენ. მოწინავე ცხენოსანმა ჯარმა დღე და ღამის განმავლობაში 100 ვერსი გზა გაიარა. 4 სექტემბერს წამოსული ა-მ-ხანი 9 სექტემბერს უკვე თფილისის მახლობელსოფლებს მოადგა.

ერეკლე მტერს ამ მოკლე გზით არ მოელოდა და ამიტომ 5000 კაცის შეკრება ძლივს მოასწრო. მასთანვე იდგა იმერეთის მეფე სოლომონ II 2,000 კაცით. ამ მცირე მხედრობით ერეკლე შეება მტრის თითქმის 100,000 კაცს და მისი მოწინავე რაზმი უკუ აქცია. ა-მ-ხანმა თავისი ლაშქარი 14 რაზმით დაჰყო და საჩქაროთ დაიჭირა სოღანლულის მალლობები; ერეკლე კრწანისის ვიწროებში გამაგრდა. მეორე დღეს დილიდანვე გაიმართა ბრძოლა. ქართველთა მოწინავე ჯარს ჩქარა მიეშველა თუშ-ფშავ ხევრუსთა და არაგვის ხეობელთა ძლიერი რაზმი. ამას ზედ მიედევნა კიდევ ახალი ძალა დავ. მაჩაბლის წინამძღოლობით. დიდძალი მტერი გაიჟლიტა.

ქართველებმა რამდენჯერმე უკუაქციეს მტრის ძალა და დამარცხებული აღამაჰმადხანი ის იყო უკან გაბრუნებას აპირობდა, რომ სწორედ ამ დროს თავი იჩინა საშინელმა ღალატმა, რომლის სულის ჩამდგმელი იყო რუსეთს მყოფი რსეთა არღუთაშვილი. რსეთას, რომელიც შემდეგ ეჩმიაძინის ჭათალიკოზად აიყვანეს, თფილისში მთელი რაზმი ჰყავდა ჯაშუშებისა: რსეთა ყორღანაშვილი, დარჩია ბებუთაშვილი, ავეტიქა შახბათაშვილი; ერეკლესაგან დიდათ შეწყნარებული ყარაბაღის მელიქი მეჯნუნი, რომელიც მტრის ჯარს თვითონ უძლოდა წინ. ჯაშუშებში პირველი ადგილი არტემ არარაციანს ეკუთვნოდა. — აი, ამ არარაციანმა თფილისიდან გააპარა სპარსეთის ელჩი, რომელმაც აღამაჰმადხანს უამბო თფილისის გაჭირვება და ქართველთა ჯარის სიმცირე. ამრიგად გამხნევებული ყენი უკანვე მობრუნდა და თფილისიც დაეცა. მოხუცი ერეკლე თავგანწირვით ეკვეთა მტერს და 500 კაცით მტრის შუაგულ რაზმებში შეიჭრა. აქ მას უეჭველათ სიკვდილი მოელოდა, რომ ამ დროს იოანე ბატონიშვილი თავისი რაზმით არ შეეჭრილიყო და ძვირფასი ბაბუა მტრის ხელიდან არ გამოეტაცა.

ერეკლემ სროლით უკან დაიხია. მას თან ახლდნენ ერთგული ქართველები და 150 თათარი. მეფე მთიულეთისკენ ივლტოდა. ავლაბრის ხიდზე რომ შედგა, უეცრათ ცხენი მოაბრუნა და ისევ მტრისკენ გაექანა. მხლებლებმა ძლივს უკან გაიტაცეს ანანურისკენ.

აღამაჰმადხანს იათად არ დაუჯდა თფილისის აღება. 13,000 მეომარი გაუწყდა და სასოწარკვეთილებით ამბობდა, არ მახსოვს, რომ ოდესმე მტერი

ასეთის ძლიერებით შემბმოდესო. ერთი კიდევ ასეთი ბრძოლა და მეომარი აღარავინ დამრჩებაო.

აღამაჰმადხანი თფილისში განჯის ხანის თანხლებით შევიდა. სპარსელები ექვსი დღის განმავლობაში სცარცვადენ და არბევდენ ქალაქს, — დასწვეს ავლაბარი, გაცარცვეს მეფის სასახლე, დააქციეს ეკლესიები და სამკაული დაიტაცეს. თფილისის მიტროპოლიტი სამღვდელოებით სიონში ჩაიკეტა. სპარსელებმა ტაძრის კარები შეამტვრიეს, ეკლესია დასწვეს და მოხუცი მიტროპოლიტი მტკვარში გადაადგეს.

სპარსელებმა მცხეთამდი უწიეს და ყველაფერი გაანადგურეს; მხოლოდ სვეტი-ცხოველი გადარჩა დაწვას.

ამას შემდეგ ა-მ-ხანი მოულოდნელათ აიყარა თფილისიდან, 30,000 ტყვე წაიყვანა და უკანვე გაბრუნდა, რომ მომეტებულის ძალით კვლავ თავს დასხმოდა საქართველოს. ეგაა, რომ აღარ დასცალდა: შუშის ციხეში მისმავე მოსამსახურემ მას თავი მოკვეთა 5 ივნისს 1797 წელს.

4 სექტემბერს 1795 წ. რუსეთის მთავრობამ დაადგინა, გენ. გუდოვიჩის ებრძანოს — ორი ბათალიონით დახმარება გაუწიოს ერეკლესო. ეს ბრძანება გუდოვიჩმა 1 ოკტომბერს მიიღო; 10—11 სექტემბერს კი თფილისი უკვე აღებული და აოხრებული იყო სპარსელებისაგან.

ერეკლე სამართლიანის გულისტკივილით სწერდა: „ჩვენ, თანახმად ხელშეკრულობისა, დახმარებას მოველოდით — და რომ ასეთი იმედი არა გვექონოდა, სხვა ჯარს მოვიშველიებდით და ქვეყანას დავიცავდითო.“ (გრ. ტ. II. ნაწ. II. გვ. 105).

უკანასკნელი ღღეზი ერეკლე II-ისა

მთიულეთში გახიზნული ერეკლე ახალი ომი-სათვის ემზადებოდა, — მემკვიდრე გიორგი კახეთს გა-გზავნა ჯარის შესაკრებათ, იულონი ქართლს, ხო-ლო დავითი აოხრებული თფილისის აღსადგენათ.

1796 წ. ერეკლემ განჯისკენ გაილაშქრა, კვლავ დაიპყრო ეს ქვეყანა, ა-მ-ხანისაგან დატყვე-ვებული ქართველები გაათავისუფლა და გან-ჯას ყოვეწლიური ბეგარა დაადვა. ირაკლის გა-მოცთილმა ხმალმა ერთხელ კიდევ გაიელვა მტერ-ზე, ერთხელ კიდევ ალაგმა თავგასული მაშფოთე-ბელნი საქართველოს ცხოვრებისა; მოხუცმა ლომმა ერთი კიდევ შეუჭეჭა კავკასიონის მოუსვენარ მცხო-ვრებთ, მაგრამ საქართველოს მაშინდელმა გამოურ-კვეველმა მდგომარეობამ და უკანასკნელ დროს მო-მხთარმა ამბებმა ეს ფოლადის აგებულობის ადამია-ნიც გასტეხა; ხოლო შინაურმა განხეთქილებამ კი-დეგ უფრო დააწყლოლა მისი გული. — ერეკლე სამ-ჯერ იყო შეუღლებული, პირველი ცოლისაგან ჰყავ-და ასული თამარი; მეორე ცოლისაგან — გიორგი, ხოლო მესამე ცოლის, დადიანის ასულის დარეჯა-ნისაგან — ლევანი, იულონი, ვახტანგი, ანტონი, მი-რიანი, ალექსანდრე, ფარნაოზი და ექვსიც ქალი. მირიანი რუსეთში მსახურობდა ლენერლის ჩინით; ლევანი ადრევე გარდაიცვალა (1782 წ.) და თან წა-იღო მამის იმედი. გიორგი ერეკლეს ძეს პირველი ცოლისაგან ყავდა 4 ვაჟი და 5 ქალი, მეორე ცო-ლისაგან კი 5 ვაჟი და 2 ქალი. დარეჯანი, მესამე ცოლი ერეკლესი, ფრიად ცფიერი და დიდების მო-ყვარე დედაკაცი იყო. მისი მეოხებით სამეფო სახლო-

ბა ორ ბანაკათ გაიყო; ერთ ბანაკს სურდა, საქართველოში დარჩენილიყო ძველი, მემკვიდრეობითი წესი მეფობისა, მეორე ბანაკს კი, რომელსაც მეთაურობდა დარეჯანი, სურდა, რომ ერეკლეს შემდეგ ძმებს ჩამორიგებით ემეფნათ. დარეჯანი იმდენს ეცადა, რომ ერეკლეს ანდერძიც კი გამოსტყუა, რომლის ძალით გიორგის შემდეგ უნდა გამეფებულიყვნენ დარეჯანისა და არა გიორგის შვილები. ერეკლე კარგათ გრძნობდა, რაც მოჰყვებოდა ასეთ წესს, მაგრამ მისი, საქართველოსთვის მშფოთავი გული და ღვაწლით მოსილი მარჯვენა უკვე იმ ზომათ მაშვრალი აღმოჩნდა, რომ აზატხანის შემმუსვრელმა, დიდმა ასპინძის გმირმა და კრწანისის ველზე ა-მ-ხანის დამცარველმა ველარ შემუსრა თავგასულობა დედაკაცისა, საკუთარის მეუღლისა!

ღმობიერება და ქველობა დედაკაცთა მიმართ რაინდთა და გმირთა წესია.

მეფე ლოგინათ ჩავარდა, მაგრამ ავათმყოფი კიდევ იძლეოდა შესაფერ დარიგებასა და განკარგულებას. მისი სული კვლავ მეფობდა და თავს დასტრიალებდა მრავალტანჯულ ქვეყანას. 5 იანვარს 1798 წ. ავათმყოფი ისე შესწუხდა, რომ მორჩენის იმედი აღარ იყო. 11 იანვარს ქალაქ თელავში სწორეთ იმ ოთახში, სადაც ამ დიდებულმა ადამიანმა პირველათ იხილა სინათლე, ორშაბათს, დილის 7 საათზე თავისი გმირული სული განუტევა.

კათალიკოზმა ანტონ II-მ (მეფის ძე) საქართველოს უმაღლესი სამღვდულოებისა, მემკვიდრე გიორგისა და სხვათა თანადასწრებით ცხედარი იქვე მაცხოვრის ტაძარში გადაასვენა. მეფის ცხედარი 40

დღის განმავლობაში იქ ესვენა, რადგანაც იმ დროს თფილისსა და მის არე-მარეში ჭირი მძვინვარებდა. მეორმოცე დღეს ზარების რეკითა, სამეფო დროშებისა და ხალხის დასწრებით ცხედარი მცხეთას წაასვენეს. წიწვისა და წესის აგების შემდეგ ჯარმა ზარბაზნები დასცალა და ერეკლეს ნეშთი სვეტი-ცხოვლის წიაღში ჩაესვენა.

სოლომონ ლეონიძე

საქართველოს ტკივილების მოსალობუნე და იმის სახელმწიფოებრივ საჭიროებათა ერთი საუკეთესო მესვეურთაგანი იყო მსაჯული სოლომონ ლეონიძე, ფრიად გაბრძნობილი და თავის დრო მიხედვით განათლებული კაცი. სოლომონი საქართველოს ერთობისა და დამოუკიდებლობის აზრს ემსახურებოდა და ამასვე შეაღია თავისი დღენი.

ერეკლეს გადაცვალების შემდეგ საქართველოში უფრო ცხადი შეიქნა სამი მიმართულება: ერთი ბანაკი მომხრე იყო რუსეთისა, მეორე ბანაკი მეფის არჩევითი წესის შემოღებას ფიქრობდა, მესამე მიმართულება იბრძოდა საქართველოს დამოუკიდებლობისათვის. — ამ ბანაკის მეთაური იყო სოლომონ ლეონიძე. სოლომონ I-ის სიკვდილის შემდეგ რომ ერეკლესთან იმერეთის წარმომადგენლები მოვიდნენ და შეერთება სთხოვეს, სოლომონი ერთი მეთაურთაგანი იყო შეერთების მომხრეთა ბანაკისა.

საქართველოს ძლიერებას იგი საქართველოს ერთობაშივე ხედავდა.

„ერი, სხვის მფარველობაში მყოფი, სხვის ფრთას ქვეშ შეხიზნული, არის მონა, მზაკვარი, მასხარათ

აგდებული. დამოუკიდებლობის დამკარგავი კარგავს საკუთარ ღირსებასა და სულის ძალასაც!“

ასეთი შეხედულობის იყო სოლომონი და ამიტომ დიდი წინააღმდეგიც იყო რუსეთის მფარველობისა. ერეკლეს სულ იმას ემუდარებოდა, ნურც მაგრე რიგათ ენდობი ჩრდილოეთს და სპარსეთსა და ოსმალეთს ნუ გადაიმტერებ. სარწმუნოების ერთობა სრულიადაც არ ნიშნავს სისხლ-ხორცობას და მას აქარწყლებს ხალხის ზნე-ჩვეულება და განსაკუთრებული ეროვნული თვისებანი; რჯულის ერთობა რა მოსატანია იქ, სადაც საერთო სხვა არაფერიაო.

სოლომონი ცთილობდა აგრეთვე გაუქმებულიყო ის ანდერძი, რომელიც ერეკლემ დედოფალ დარეჯანს მისცა მორიგობით მეფობის შესახებ. ამით მან დედოფალიც გადაიმტერა.

მეფე გითრგი რომ გადაიცვალა და ტახტის მემკვიდრეთა შორის მოცილეობამ განსაკუთრებული ძლიერებით გაშალა შხრები, სოლომონის მოქმედებასაც ფართო ასპარეზი გადაეშალა წინ. ის, როგორც ეროვნული ჯგუფის მეთაური, მემკვიდრე დავით გიორგის ძეს ურჩევდა, დაუყოვნებლივ მიიღე მეფობა და რუსეთის დასტურს ნუღარ უყუტებო. ასეთი მოქმედებისათვის ღენ. ლაზარევი იგი დაატუსაღა. „თავ. ს. ლეონიძე, რომელსაც დედოფალ დარეჯანთან საიდუმლო მოლაპარაკება ჰქონდა, დავაჰკერინე და ყარაულს ქვეშ მყავსო,“ სწერდა ლაზარევი ერთ-ერთს მოხსენებაში (აქტები, ტ. I. გვ. 316.). დატყვევებულ ქართველ მამულიშვილს ლაზარევი საპყრობილეშიაც არ ასვენებდა და ათასგვარი ცილისწამებით სულს უმწარებდა. „ეგ ისეთი ადა-

მიანია, რომ თვით ერეკლესაც სძულდა და თავიდან შიშობოდა“ სწერდა ის თ-დ. ციციშვილს.

როგორც იყო, სოლომონმა ციხიდან გაქცევა მოახერხა და იმერეთის მეფეს სოლომონ II სამუდამოთ შეეკედლა. მეფემ სიამოვნებით მიიღო ეს საქრო კაცი და მისი რჩევითა და დარიგებით მოქმედებდა, უბოძა მას საუფლისწულო მამული კაცხში, ხოლო რაჭაში-როსტომ ერისთვის ნაქონი მამულიწესი სასახლით და ბარაკონის ეკლესიით, ხიდის კარი, მინდაციხე და სხვ. (იხ. „საქართველოს სიძველენი“ ტ. III. გვ. 569). იმერეთში სოლომონი ებრძოდა სხვათა შორის ზურაბ წერეთელსაც, როგორც რუსების მომხრეს.

საქართველოს დამოუკიდებლობის იდეას სოლომონი იმდენათ შკაცრათ იცავდა, რომ იმისმა რჩევამ ერთხელ ერეკლე მეფეს შემდეგი სიტყვები ათქმევია: „ნეტაი ჩემი სიკვდილის შემდეგ მეორმოცე წელს საფლავიდან ამომახედა და დამანახვა, ქართველები ჩემი მადლიერნი იქნებიან, თუ მაწყევარნიო.“

მაგრამ ღვაწლით მოსილი მეფის გულის ტკენას სოლომონი შესაფერი სიფრთხილით ეპყრობოდა და ერთი ასეთი გაჯავრების შემდეგ სწერდა მეფეს: „მე უთქვენოდ სიცოცხლე არ შემიძლია; თოთხმეტი წელიწადი ორმოცდა სამ წლად თქვენს სამსახურში შევასრულე... დანაშაული თუ პირველია, ცთომილს ბუნებას აპატიეთ, თუ სამოცდამეჩვიდმეტეა — პატივსაუკემელს ღმერთსა!“ მაგრამ საქართველოს მოსალოდნელ დაბეჩავებას იგი მაინც გულწუხარებით აღნიშნავს: „... თქვენის ძელის ჭეშმარიტის მადლმა, ყოველის სიგლახაკით ცად აღწვენი-

ლია ჩვენი საცოდაობაო! „(„მოამბე“ № I. 1894 წლ.
„ირაკლის ღრობის წერილები.“)

თუმცა ცნობილი მსაჯული ბოლოს და ბოლოს აღარც თუ დიდი მადლიერი იყო ერეკლესი, რომელმაც მისი რჩევა არ ისმინა, მაგრამ ერეკლეს გადაცვალება მაინც ისეთის გულის ტკივილით არავის უგლოვია, როგორც მას:

„დღეს ქვეყანა იცხებს უფასოს სისხლს ივერიელთა გვარისას. ცამ მოსტაცა ქვეყანას სიმდიდრე, ძლიერთა ძალი, ბრძენთა გონიერება, ერთა გვირგვინი, მხედართ-მთავართა სარდლობა და თვითმპყრობელთა სახელმწიფო ზრდილობა.

დიდნო მფლობელნო, სტიროდეთ ქვეყნის დიდებს, სტიროდეთ თქვენს სახლობსა, ცუდათ შეკაცხეთ ქვეყნის დიდებს და ისილეთ, რამეთუ უოგუელივე ამაოა.

თქვენ, ნათესავნო ქართლსიანნო, გიძლოდათ მეფე, ვითა მოსე ისრაიელთა, დღემდი ლაშქვრიდა სამთა იმპერიასთა: ოსმანთა, სპარსთა და კავკასიისა ერთა; დღეს გაილასქრა ციურთა ზედა მარტომან უძლეველმა რაინდმა.

მან ადიდა სახელი და გვარი თვისი და ადიდა სიმბნე ქართველთა.

რათ სტირი, სახლო, სადაცა თეიმურაზ და დედოფლოფალი თამარ ირაკლის შობაზე იხარებდენ, და სადაცა სახსრათ ქართველთა მეფე ირაკლი იზრდებოდა...

რათ სტირი, სახლო დავითისაო, მეფე ირაკლიმ ასპინძის მტრის სისხლში გამოცხოვობილის ხმლით ხვანთქარს სპარსეთის ხელმწიფე ქარიმხანთან საჩივარი მიაწერია, ირაკლი ქვეყნებს მართმევს და შენ დაუშალეო. ამის გამო ქარიმხანი იტყოდა: „მეფე ირაკლიმ ხვანთქარი ჩემთან საჩივლელათ დაამუხლაო“, და უძლეველობის ნიშნათ სახელმწიფო ხმალი შიართვა.

რად სტირი, დავითის სახლად, მეუღე ირაკლიმ საქართველად ნადირშაჰისაგან გამოიხსნა და ფათაღიხანისა და აზათხანისათასეულნი ერთმა წარაქცია, რომლისთვის ჰრუსიის მეუღე ფრიდრიკო მეორე იტყუოდა: „ევროპაში მე ვარ და აზიაში --- ჰერკულეს, უძლეველი საქართველად მეუღე“.

რად სტირი, დავითის სახლად, ირაკლის ტახტზე ჯდომით შენ უფრო იდიდე, ამაღლდი და გაბედნიერდი. მაგრამ ვაი თუ ესე დიდება მეუღეს საფლავად მიეცვალის? ვაი, თუ საქართველად საფარველად გადახურული მეუღის ირაკლის ბედნიერი დროშის კალთები აგვეხადა? ვაი თუ ის უმაღლესი თავი, რომელიც მზესა ქვეშე ქვეყანაზე არ ეტყოდა, საფლავის სიღრმეში დაითარეს? ვაი თუ ის ძლიერი თვალები, რომელმაც ერთს გუგაში გარე შეიცვალა და ცასა და ქვეყანას ორ ფურცლათ კითხულობდა, საკვდავად დაერულოს? ვაი თუ უძლეველი ხელები, რომლისა ხმლის ვადაზე დადებდა სიკვდილს მახარობლობდა, გულზე დაკრეფილი იყოს? ვაი თუ მადალი სახელი — მეუღე ირაკლი — რომელიც ქვეყნის მუხრობელ ხელმწიფეთ ფხიზლათ აძინებდა და მძინარეთა საშიშრათ ესიზმრებოდა, საქართველად ეკლესიას მოკლულობდა?

ხელმწიფე! რათ გვიხაროდ შენი ხელმწიფეთ ცხელება, თუ სამკვდროსა ზეთსა იცხებდი? რა გინდოდა სახელმწიფო ზორობი, თუ დასამიწებელ სუდარას მოიხვევდი? რათ გინდოდა განსაკლებელი სკიპტრა, თუ იშის მხრობელ ხელებს გულზე დაიკრეფდი? რათ გინდოდა ქვეყნის მანდილობელი დროშა, თუ შტერს შიშის ფარდას ახდიდი? რათ გინდოდა სახელმწიფო ტახტი, თუ კი დასამიწებელ საფლავს იშენებდი?

იგლოვდე, ქვეყანავ, რომ სიმდიდრე გრძნობათა და საცნაურთა, მეუღე ირაკლი, შენს სიღრმეში დათარე! განკრ-

თი, ცაო, შენის სითაღის და ვარსკვლავთა მხედველი მეუთის ირაკლის თვალები საუკუნით დაბნელდა! დაბნე-
ლი, მზევე, რომ მზე მიწიერი, ქართლისა; მეუვე ირაკლი,
შენს ბრწინვალებას ვეღარ ხედავს.

სად არის, ხელმწიფევე, შენი ხელმწიფური განგება?
რათ შემოისსენ ხმალი, რომლისა ც გამარჯვება რიცხვით
ხსოვნას ასცილდა? რათ შემოსწიერ სახელგან დროშას,
რომლისა ჭიკში მომცურავი კალთები ქვეყანას აჩრდი-
ლებდა და მესისხლეთ გაჭიმული ზორობები ცის კალთებს
ეხუხუხებოდა, და ჭერკულესი მეუთის უძლეველობის
სტამბა ზეცას იბეჭდებოდა?

ქვეყანას უკვირდა, სოლომონის გული მწუნარებამ
ვერ შესცვალაო. ჩუმი სიამავე პირველათ სიძარტლე და
მეორეთ მეუთის ირაკლის სიმართლე იყო. მეუვე ირაკლის
ცოცხალს ვუუერებდი და მტერი და განსაცთელი სათამა-
შით მიმაჩნდა.

ახლა იმისი გული დაიჩაგრეს, როგორც მეუთის ირაკ-
ლის სიკვდილით სოლომონის გული დაიჩაგრა!

დედოფალა და მეუთის ძენა! გათიცებთ ირაკლის
დედგრძელობასა და გამარჯვებას, მოიღეთ მოწყალება და
უმაღლესი ცხედრის თიცრათ დამღევით, რომ იმისი სა-
ხატრელი კუბო ჩემს გულზე იდგეს, მეუთის ირაკლის ძლი-
ერი ტანი ჩემს გულზე ირღეოდეს... ან ამ ქვეყნიდან
დამკარგეთ, რომ სადაც მეუთის ირაკლის გამარჯვებული
დროშისთვის მიმსახურია, თუ სადმე იმის წინ სისხლი
დამიქცევია, მისი ბედნიერი სალამი შემეფარებია, ან თუ
სადმე სახელმწიფო მასლათით მიმსახურია, ის ადგილები
აღარა ვნახო.

ხელმწიფევე, საზოგადო მამავ, მეუვე ირაკლი! ვის
მივსცე შენის უმაღლესი თავის უზომო ტრფიანებას? ვის

დროშას ვემსახურა? ვინ შევუყვარა? ვისთვის მოვკვდე?
ვისთვის ვიცოცხლე შენს უკან სიტოცხლე-საზრახავათ
გამწარებულმა?“.

ასე მწარეთ დაიტირა სოლომონმა ირაკლის ცხე-
ლარი, ასეთი გულის სიღრმიდან ამონახეთქი სიტ-
ყვებით იგლოვებდა მას. სოლომონი წინდაწინ გრძნობ-
და იმ უკმაყოფილებას, რომელმაც ირაკლის შემ-
დეგ თავი იჩინა საქართველოს ცხოვრებაში. მას
აქით ეს იშვიათი მამულიშვილი მართლაც სიცოც-
ხლე გამწარებული დადიოდა საქართველოს სხვადა-
სხვა კუთხეში და ქვეყანას შესჩიოდა: „ვაი სოფლის
ამაოებავ, ვაი ჩვენი ქვეყნის გათახსირებო! ნახეთ,
რა მოხდა ჩვენს თავზე და ჩვენი ოჯახის კერაზე!
ჩვენი ოჯახის ბედნიერება დღეს რყევასა და წვა-გა-
ნადგურებას ეძლევა! აღარა ვართ კაცნი და აღარ-
ცა გვაქვს ძალა და სიმბნე მამაცობისა.“

სოლომონ ლეონიძე უკანასკნელათ იმერეთი-
დან ლტოლვილ სოლომონ II-ს ახლდა ახალციხე-
ში, აშხნევებდა მას და ახალ სამოქმედო პლანებს
ადგენდა. სიკვდილმა უსწრო და ეს დიდი მამული-
შვილი, დიდი პატრიოტი სამშობლოს გარეშე გადა-
იცვალა 1810 წ.

პავლე I და გიორგი XII

ერეკლეს გადაცვალების შემდეგ საქართველოს ბედი
პავლე I-ის ხელში მოემწყვდა. მემკვიდრე გიორგი ტახ-
ტზე ავიდა 1783 წ. ხელშეკრულებ. ს თანახმად იმპერ.
პავლესთან წარმოადგენლები გაგზავნა და დამტკი-
ცება ითხოვა. მაგრამ გიორგის გამეფებისთანავე თა-
ვი იჩინა დარეჯან დედოფლის ოინებმა — მეფის წი-
ნააღმდეგ ამხედრდენ მისივე ძმები, მოედვენ მთელს

ქართლ-კახეთს, ყაზახ-ბორჩალოს და აჯანყებდნენ ხალხს. თვით დარეჯანმაც ბრძანება გასცა, რომ ეკლესიებში გიორგიზე უწინ ის მოეხსენებიათ. მეფემ მალე დაამშვიდა თავგასული დედოფალიც და ძმებიც, მან დაამტკიცა ერეკლეს ანდერძი და ამით დაწყნარდნენ.

ამასობაში იმპერ. პავლემ წარმოგზავნა სამეფო გვირგვინი, სკიპტრა, ხმალი და დამტკიცებითი ღრამატა, გიორგის მემკვიდრეთ დამტკიცებულ იყო ძემისი დავითი. ამავე დროს თფილისს გაგზავნა გენერ. ლაზარევი ერთის პოლკით და რუსეთის რწმუნებულ მინისტრათ კი დაინიშნა კოვალენსკი, რომელსაც დაევალა სპარსეთის საქმეების ყურის გდებაც. კოვალენსკის საიდუმლოთ უხელმძღვანელებს: თვალყური ადევნე ქვრივი დედოფლისა და აგრეთვე მეფის საქციელს, რომ ისეთი არაფერი ჩაიდინონ, რაც რუსეთის ინტერესებს ეწინააღმდეგებაო.

საქართველოში კოვალენსკის ჩამოსვლამ სპარსეთს სულ დაუკარგა მოსვენება. მემკვიდრე და ძმისწული აღამაჰმადხანისა ბაბახანი კბილებს ილესავდა საქართველოზე.

„წყალობამან ღვთისამან განგვადიდა და შეამკო თავი ჩვენი სამეფო გვირგვინითა. აწ თუ გნებავთ, რომ ქვეყანა თქვენი იმყოფებოდეს მშვიდობით, წარმოგვიგზავნეთ მემკვიდრე თქვენი ჩვენს სამსახურში. უკეთუ ამ ბედნიერ გზას არ დაადგებით, მაშინ ჩვენი ძლევა-მოსილი დროშა დაჩრდილავს თქვენს ქვეყანას, როგორც მოხდა ეს დიდის აღამაჰმადხანის დროს, და აწ უმეტესად დაისჯებით და ერი ქართველი მიეცემა ჩემს რისხვასო,“ სწერდა ბაბახანი მეფე გიორგის. მეფის ოთახს პავლე I-ის სურათი ამკობდა. ყოველი ასეთი მუქარის დროს მეფემ სურათის ქვეშ

დადგებოდა და მრისხანე შაჰის ელჩებს აქიდან ელაპარაკებოდა: ძლიერი რუსეთის მფარველობის ქვეშ ვიმყოფებიო. საქართველოს ახალი და უარესი განსაკუთრებული მოვლოდა. მემკვიდრე დავითი მთავრობისგან გადაჭრილ პასუხს თხოულობდა. „გვიჩვენეთ გზა, თუ როგორ ვიხსნათ ჩვენი თავი, ან როგორ დავიხსნათ სინდისი და უარვყოთ უმაღლესი კარის წინაშე დადებული ფიცი და აღთქმა. ეს არის უკანასკნელი დღე საქართველოსა და რუსეთს შორის ყოველივე ურთიერთობის მოსპობისაო.“

ბაბახანის მუქარა არც თუ უსაფუძვლო იყო და მისი საქართველოში შემოსევა დამოუკიდებლობის შესარჩენად ერთ წრეს, ალექსანდრე ბატონიშვილის მეთაურობით, საჭიროთაც მიაჩნდა. ეგაა, რომ ბაბახანს ამ უამათ ბედმა არ გაუღიმა, თუმცა მუქარას მაინც არ იშლიდა.

ამის გამო მეფე გიორგიმ ითხოვა ახალის, დამატებითი ხელშეკრულობის შეწყობა. მეფე თხოულობდა საჭირო ჯარის გამოგზავნას, ზარბაზნებს, საქართველოსა და სპარსეთს შორის საზღვრების გაფლვას და სხვ. ამ საქმის გამო მან პეტერბურგს გაგზავნა რწმუნებულნი: გიორგი ავალიშვილი, ელიაზარ ფალავანიშვილი და გარსევან ჭავჭავაძე. ამათ რუსეთის სამინისტროს წარუდგინეს მოხსენება უმთავრესი მუხლების აღნიშვნით.

1799 წელს დაიწერა ახალი ხელშეკრულება, რომლის უმთავრესი მუხლებია: საქართველოს სამეფო რუსეთის მფარველობას აღიარებს; რუსეთს გადაეცემა საქართველოს მადნეულობა; საქართველოში 6000 რუსის ჯარის კაცი უნდა იდგეს; ქართველები შეაგროვებენ იმდენ ჯარს, რამდენიც საჭიროა. საზღვრე-

ბის დასაცავათ; თფილისში მოჭრილ ფულს ერთ მხარეზე ექნება რუსეთის ღერბი, მეორეზე საქართველოსი; აღწერა ხალხისა უსდა მოხდეს კომლექს-ლათ და არა სულად და სხვ.

იმპერ. პავლემ განიხილა ეს პროექტი და დასამტკიცებლათ მეფე გიორგის წარმოუგზავნა (23 ნოემბ. 1800 წ.) ამასთანავე იმპერატორი სწერდა: „მესმა, რომ თქვენი უმაღლესობა უქეიფოთ ბრძანდებით, ვისურვებ, რომ ჩემმა ღრამატამ კარგათ მყოფს მოგისწროსი.“

სულით ავათმყოფი პავლე ამას კი სწერდა, მაგრამ საქართველოს შეერთება მას ოცნებათ ჰქონდა გადაქცეული, განსაკუთრებით მას შემდეგ, რაც გრაფ. მუსინ-პუშკინმა მას მოხსენება წარუდგინა. გრაფი მუსინ-პუშკინი ჯერ კიდევ 1799 წელს გამოგზავნეს და ქართლ-კახეთში მადნეულობის ძებნა დაავალეს. მუსინმა ასწერა ეს „კურთხეული ქვეყანა“ და გაითვალისწინა ის გარემოებაც, რომელიც რუსეთს ამ ქვეყნიდან მოელოდა. ის სწერდა: 1) შემოგვეძინება თავის-თავად მდიდარი ბუნების ქვეყანა; 2) აიღაგებნიან მთიულნი, რომელნიც მოსვენებას არ გვაძლევენ; 3) იშლება ფართო სავაჭრო ასპარეზი სპარსეთსა და ინდოეთისაკენ; 4) რუსეთს მიეცემა საშვალეობა — რისხვით მოველინოს სპარსეთსა და ოსმალეთს; 5) ქართლ-კახეთის შემოერთება აუცილებლათ გაძოიწვევს იმერეთის და ოდიშის შემოერთებასაც და, მაშასადამე, შავი ზღვის ნაპირებისაცო. მუსინის მოხსენებამ იმპერატორს ასეთი სურათი გადაუშალა ღ მანამ საქმის სისრულეში მოყვანა თავის უდიდეს დანიშნულებათ დაისახა. გარემოებაც ხელს უწყობდა: ავათმყოფი მეფე გიორგი თავს

კალთაში უღებდა და პირიქით ეხვეწებოდა. აქ მხოლოდ ერთი ხელის გაქნევა-და იყო საჭირო-და, აი, ჯერ კიდევ მეფის სიკოცხლეში 1799 წ. კავკასიის ლინიის უფროსმა გენ. კნორინგმა საიღუმლო ბძანება მიიღო: განკარგულება მოახდინე, რომ თუ ვინიცობაა მეფე გიორგი გადაიცვალოს, საქართველოს ტახტი არაფინ დაიჭიროსო.

მეფე გიორგი გადაიცვალა 28 დეკემბ. 1800 წ. სწორეთ იმ დროს, როდესაც პეტერბურგიდან მომავალი საქართველოს წარმომადგენლები ჯერ კიდევ გზაში იყვნენ.

პეტერბურგში კი 18 იანვარს 1801 წ. პავლე პირველის მანიფესტით ქართლ-კახეთი რუსეთის გუბერნიათ გამოცხადდა.

მაგრამ როდესაც იგივე წარმომადგენლები რუსეთს დაბრუნდნენ, იმპერატორი პავლემ უკვე მკვდარი დახვდათ (+11 მარტს 1801 წ.)

ტახტის მემკვიდრეები

მეფე გიორგი ფრიად სათნო და მშვიდობის მოყვარე კაცი იყო. ის უფრო ეკლესიის მსახურად იყო დაბადებული, ვიდრე მეფედ. პლ. იოსელიანის სიტყვით, — მეფე ისე დღეს არ გაუშვებდა, რომ წირვა-ლოცვა არ მოესმინა. მარხვისა და სხვა საქრისტიანო წესების დიდი შემნახველი იყო-და საღვთო საგნების შესახებ ბაასიც მეტად უყვარდა. შეძლებისგვარათ ქვეყნის მოვლა-მოშენებაზედაც ზრუნავდა: აღამაჰმადხანისაგან აოხრებული თფილისი კვლავ აღადგინა და სტამბაც გამართა. ქვეყნის წახდენის შიში ჰქონდა და გენ. ლაზარევს სულ თავს ევლებოდა. ლაზარევის ცუდი საქციელი არა თუ მეფისთვის, ყვე-

ლასთვის აუტანელი უნდა ყოფილიყო, მაგრამ მეფე სულგრძელათ უყურებდა იმის ოინებს. ლაზარევი შურით აივსო იმის გამო, რომ მინისტრი კოვალენსკი ასე დაახლოებული იყო მეფესთან — და ამ სიხარბესა და შურს მეფის სულგრძელებასა და მოთმინებას აზღვევინებდა. მეფე ხედავდა, რომ ლაზარევი, როგორც ჯარის სარდალი, საჭირო კაცი იყო და ხშირათ იმის ბავშურ მეტიჩრობას დინჯი გონიერებით უპასუხებდა. საზოგადოთ გიორგი XII ყველას დაყვავებასა და დამშვიდებას ცთილობდა; არ უყვარდა მხოლოდ სომხები: „უპირონი და უპურონიო“, იტყოდა მათ შესახებ, მაგრამ ხშირათ აწინაურებდა და კარგ ადგილებს სთავაზობდა მათ. ავთამყოფი კაცი იყო და რის გაკეთებაც არ შეეძლო, ღვთის სასოებასა და იმედს ანდობდა და იქ ეძებდა სიმშვიდეს. მეფის ასეთი ხასიათით აიხსნება ის გარემოებაც, რომ მან თავის დროზე არ ალაგმა ქვრივი დედინაცვალი და სიკვდილის წინათ შენდობასაც კისთხოვდა: „მაპატიე, დედი, თუ რამ შეგცოდნო.“

დავით გიორგის ძე იმპერატორის პავლესაგან უკვე დამტკიცებული იყო საქართველოს ტახტის მემკვიდრეთ. ასეთსავე დამტკიცებას, ერეკლეს ანდერძის მიხედვით, თხოულობდენ იულონი, ვახტანგი, მირიანი და ფარნაოზი. დარეჯანიც ამისთვის იღვწოდა.

კნორინგმა უმაღლესი მთავრობის ბრძანება ახლა შეატყობია ლაზარეს, რომელმაც გამოაცხადა, საქართველოს ტახტს ვერავინ დაიჭერს განსაკუთრებულ განკარგულებამდით.

მეფის გადაცვალება სწორეთ ის ნიშანი იყო, რომლის შემდეგაც ასეთის ძლიერებით იფეთქა დი-

დი ხნის მომზადებულმა არეულობამ, ქვეყანა რაღაც საშინელების მოლოდინმა მოიცვა. ქართველობა დარჩა, ვითარცა ფარა უმწყემსოთ. აღარავინ იცოდა, ვისთვის მიემართა, ვისთვის გაეწია სამსახური, სად ეძებნა სამართალი...

ტაძრებში პანაშვიდებს იხდიდენ, მარიამ დედოფალი და მისი შვილები ქვრივ-ობლობას სტიროდენ, მეფის ძმები საქართველოს მოსდებოდენ და ქვეყნის დაწყლელეულ სხეულს კიდევ უფრო აწყლულებდენ; დარეჯანიც სწუხდა, მაგრამ არა გიორგის გადაცვალებას, არამდ თავის შვილების გაბნევას; დავით გიორგის ძე განკარგულების მოლოდინში იყო და ტახტზე ასვლას ვერ ბედავდა; მეფის ცხედარი კი სიონში ესვენა და იმის დაკრძალვაზე აღარავინ ფიქრობდა. გენ. ლაზარევი ფართაშობდა და სიტყვა „მეფე“ თითქო გიორგისთან ერთად მოკვდა. ერთადერთი სოლომონ ლეონიძე და მისი თანამოზრენი ქუხდენ მეფობისა და დამოუკიდებლობისათვის. სოლომონსა და მის ჯგუფს უნდოდათ — დავითი მცხეთას წაეყვანათ და მეფეთ ეკურთხებიათ. „იმპერატორმა დაგამტკიცა და მეფობას ნუ ღუპავო“, ჩასჩიჩინებდა სოლომონი დავითს. ამასობაში იულონი და მისი ძმებიც დუშეთს შეკრებილიყვნენ და იულონის გამეფება სურდათ. ამათ ყველას ხელი შეუშალა ლაზარევმა, რომელმაც, სხვათა შორის, სოლომონ ლეონიძეც სატუსალოში გამოამწყვდია. სოლომონი არ ცხრებოდა და, იოანე წინამორბედივით, საპყრობილეშიაც გაიძახოდა: „დავითმა ყელი გამოსჭრა მეფობას და დაამცირა ერი თვისიო.“ როგორც ვიცით, სოლომონი საპყრობილიდან იმერეთს განივლტო.

მეფე გიორგის ცხედარი 1801 წ. 20 თებერ-
ვლამდი სიონში ესვენა. შემდეგ იოანე ბატონიშვი-
ლის თაოსნობით მცხეთას წაასვენეს და მეფე ერე-
კლეს გვერდით დაკრძალეს.

უკანასკნელი დღეები

პავლე I რომ გადაიცვალა, რუსეთის ტახტზე
ალექსანდრე I ავიდა. საქართველოს შესახებ მას უკ-
ვე მზა-მზარეული საქმე ედვა წინ ბრალი თუ უბ-
რალოება ამ საქმეში მის წინაპარს ედებოდა. უნდა
ვსთქვათ, რომ ახალგაზდა იმპერატორს არ სურდა
საქართველოში მეფობის მოსპობა და მისი რუსეთ-
თან შეერთება იმ სახით, რა სახითაც ეს პავლემ გა-
დასწყვიტა. მან ეს საქმე რამდენჯერმე გადასცა სა-
ხელმწიფო საბჭოს განსახილველათ.

მემკვიდრე დავითი კი პლ. ზუბოვსა სთხოვდა
შუამდგომლობას იმპერატორის წინაშე და დამტკი-
ცებას თხოულობდა: „მშობელსა ჩემსა იმ აზრით
როდი გადმოუცია საქართველო უმაღლესის კარისა-
თვის, რომ აქ მეფობა მოსპობილიყო.“ დავითი და-
მტკიცებას დღე-დღეზე მოელოდა, პეტერბურგში კი
იმპერ. პავლესაგან დათვლილ საქართველოს დამო-
უკიდებლობის დღეებს ხელმეორეთ და უკანასკნე-
ლათ ითვლიდენ.

სახელმწიფო საბჭომ 8 აგვისტოს 1801 წ. გენ.
კნორინგისა და მუსინ-პუშკინის მოხსენებათა თანა-
ხმად, აგრეთვე სწორეთ იმ ზუბოვების მაცადინობით,
რომელთაც ხშირათ მიმართავდენ მეფე გიორგი და
მემკვიდრე დავითი, საქართველოს ბედი გადასწყვი-
ტა. ეს გადაწყვეტილება იმპერატორმა ალექსანდრე
I თავის მანიფესტით დაადასტურა. ეს მანიფესტი,

პლ. ზუბოვის მიერ დაწერილი, პეტერბურგში გამოცხადდა 12 სექტემბ. 1801 წ. ამავე ზუბოვის კარნახით ბუტკოვმა დასწერა საქართველოს დროებითი მართველობის წესდებაც.

მანიფესტში სხვათა შორის სწერია: „არა აღორ-ნებისათვის ძალთა, არა ნივთთათვის, არა გავრცელებისათვის საზღვართა უამისოთაც ვრცელისა იმპერიისა მივიღებთ ჩვენზედა ტვირთსა საქართველოს სამეფოს მართებლობისასა, — მხოლოდ პატივი და კაცობრიობა სდებენ ჩვენზედ საღმრთოსა ვალსა — დავაწესო საქართველოში მართებლობა, რომელსაც ეძღოს დამყარება მართლმსაჯულებისა, ნივთისა და საქონლის უშიშროებისა; კეთილდღეობა თქვენი იქმნების მხოლოდ ჯილდო ჩვენი, ყოველი ხარკი თქვენის ქვეყნისა მიიქცეს სასარგებლოდვე თქვენდა“ და სხვ.

ამავე მანიფესტით საქართველოს მთავარმართებლათ (გამგებლათ) დაინიშნა გენერალი კარლო კორინგი, რომელმაც ეს ბრძანება თფილისში გამოაცხადა 12 აპრილს 1802 წ.

შეჩერდა მრავალ საუკუნოვანი სამეფოს დამოუკიდებლობა; დაარსდა ახალი მთავრობა, ახალი სამართალი, ახალი წესი, — უცხო ენაზე, უცხო ზნისა და ჩვეულების ქვეყნიდან შემოტანილი.

სამეფოს სახლეულობა

ბაგრატიონთა გვარი, რომელმაც საქართველოს მისცა დავით კუროპალატი, ბაგრატები, დავით აღმაშენებელი, სხივმოსილი თამარი, გიორგი ბრწყინვალე, ერეკლე II და სხვანი, უკანასკნელ წუთებს ითვლიდა და სასიკვდილოთ განწირული, ნებით თუ უნებლიეთ, დროთა ბრუნვის განაჩენს დაემორჩილა.

ახალი მთავრობის წესები ხალხისთვის მეტად უცხო და შემავიწროებელი აღმოჩნდა, საქართველოს გაუქმებული ტახტის მადიებელნი უკმაყოფილო ერის გულში ახალი წესებისადმი ზიზღსა და მტრობას თესდენ. ქართლ-კახეთი და მთა საშინელმა დრტვინვამ და მღელვარებამ მოიცვა. დარეჯან დედოფალმა კიდევ თავისებური ქსელები გააბა ყველგან და იულონი და ფარნაოზი აქა-იქ ჯარსაც აგროვებდენ და ახალ მთავრობას ეურჩებოდენ. განსაკუთრებით არა სცხრებოდა ალექსანდრე ბატონიშვილი, ის მოუსვენრად დაქროდა მთელს საქართველოში, არიგებდა პროკლამაციებს და იწვევდა მთელს ხალხს „მოთალატეთა და პირობის გამტეხთა“ წინააღმდეგ. ამ საოცარმა ადამიანმა, ამ ქართველთა მიტრიდატმა, როგორც უწოდებს მას პლ. იოსელიანი, და რუსთა მთავრობის დაუძინებელმა მტერმა მოსვენება არ აღირსა ახალ მთავრობას და ბევრჯერაც წაატეხვია ფეხი.

მთავრობა დაფაცურდა; ახალი მთავარმართველი, პავლე ციციშვილი, ვნერგიული კაცი აღმოჩნდა ღ ბატონიშვილებს საქართველოში ფეხი აუდგა, — იულონი, ფარნაოზი და დედა მათი დარეჯანი რუსეთს გაგზავნა. ქვრივის მარიამ დედოფლის გადასახლებას კი უსისხლოთაც არ ჩაუვლია. — 18 აპრილს 1803 წ. გენ. ლაზარევი, მთავარმართველის ბრძანებით, დედოფლის ბინაზე მივიდა და გამოუცხადა, დაუყოვნებლივ რუსეთს უნდა გაემგზავრო. დედოფალმა მიუგო, ცოტა მოითმინეთო. ლაზარევმა ხელი წაავლო და მრისხანეთ შესძახა, ეხლავე უნდა წახვიდეთო. დედოფალმა ეს შეურაცხება ვერ აიტანა და უზრდელ

გენერალს ხანჯლით გული გაუგმირა.*) ლაზარევი იქვე მოკვდა.

თფილისის პოლიციის კვარტალმა სომეხმა კაჭკა-ქოვმა დედოფალი ხმლით დასჭრა. დაჭრილი დედოფალი თავის ძითა და ასულით რუსეთს გაგზავნეს და კურსკის გუბერნიის ბელგოროდის დედათა მონასტერში დაამწყვდიეს. 1811 წლამდე დედოფალი ამ მონასტერში იტანჯებოდა, შემდეგ კი მოსკოვს მისვლის ნება მისცეს. იგი იქვე გადაიცვალა 1851 წ. მისი ნეშთი მცხეთის ტაძარშია დაკრძალული.

თვით მექვიდრე დავითი, რუსეთსავე გადასახლებული, გადაიცვალა 1841 წ. 13 მა-სს, დავითს უბოძეს გენერალ-დეიტენანტის ჩინი და სენატორობა. რუსეთში ის დროს მწერლობაში ატარებდა და საქართველოს უკანასკნელი დროის ისტორიასა სწერდა. ქართველების მომდურავი იყო-და ერთხელ საქართველოში ასეთი წერილი გამოგზავნა: „ვინც ჩემზე იცინის, ყველას მოკითხვა უბრძანეთ, და ვინცა სწუხს, იმას წაუკითხეთ ლუკას სახარება, თავი 23, მუხლი 27.“

იქა სწერია: „ნუ სტირით ჩემზედა, არამედ თქვენს თავსა და შვილებსა სტიროდეთ. მოვა დრო, როდესაც იტყვიან: ნეტარ არიან ბერწნი, რომელთა არა შობეს, და ძუძუნნი, რომელთა არა გაზარდეს.“

იმერეთის მეფე სოლომონ II

სოლომონ მეორე ფრიად გამჭრიახი და შორსმჭვრეტელი კაცი იყო ის კარგათ ხედავდა, რომ ქართლ-კახეთის დამოუკიდებლობის მოსპობა იმერეთ-

*) პლატ. იოსელიანის სიტყვით, ლაზარევი მოკლა დედოფლის მხლებელმა თ-ნიკოლოზ ხიმშიაშვილმა, რომელმაც ამას შემდეგ ახალციხეს გაღიხვეწა და იქ გარდაიცვალა.

საც კარგს არას უქადდა და ამიტომ შესაფერ თავდა-
რიგს იჭერდა. გრიგოლ დადიანთან განუწყვეტელი
ომი ჰქონდა, საუკეთესო ციხეები წაართვა და ოდიშის
მთავარს საქმე ისე გაუჭივრა, რომ იგი ფოთისა და
აჭარის მიდამოებში იმალებოდა.

გენერ. ლაზარევი სოლომონის ასეთმა გაძლიე-
რებამ და ჯარის გამრავლებამ ძლიერ დააფიქრა და
ერთხელ წერილითაც კი შეეკითხა, რა მიზნით ამ-
რავლებ ჯარსო. — როდესაც ტახტზე ავედი, ჯარის
შეკრებასა და დათხოვის უფლებაც მაშინ მომენი-
ჯაო, — მიუგო მეფემ.

კნორინგს პეტერბურგიდან საიდუმლოთ სწერ-
დენ, ეცადე და შავი ზღვისკენ გზა გაიკაფეო; მაგ-
რამ ძნორინგზე უფრო გაბედული ნაბიჯი ამ მხრით
ახალმა მთავარმართებელმა, პავლე ციციშვილმა, გა-
დადგა.

ოდიშის მთავარს რომ საქმე გაუჭირდა, მან
გადასწყვიტა. — რუსეთის მფარველობაში შესულიყო
და ამ გზით შეერჩინა ლეჩხუმი, რის გამოც ერთი
დავიდარაბა ჰქონდა ატეხილი სოლომონთან დადი-
ანმა ციციშვილთან მოლაპარაკება გამართა, მეფემ
მოინდომა — დადიანი მშრალზე დაესვა და თავის პირ-
ველი მრჩეველი, სოლომონ ლეონიძე, პეტერბურგს
გაგზავნა და მფარველობა ითხოვა. ციციშვილმა ისე
მოახერხა, რომ სოლომონი იმპერატორმა არ მიიღო,
აქ კი იმერეთის სარდალს — ქაიხოსრო წერეთელს-
აცნობა, მეფე დამმორჩილდეს, თორემ ძალით შევ-
მუსრავო.

მეფემ ერთხანს არ დაუთმო. მაშინ ციციშვილ-
მა ჯარი დასძრა და იმერეთისკენ გაეშურა, თან დიდ-
ძალი ფული გაგზავნა დიდებულთა და წარჩინებულ-

თა მოსასყიდათ. ამ გარემოებამ სოლომონი საგონებელში ჩააგდო და 25 აპრ. 1804 წ. მეფემ ხელმწიფის ერთგულებაზე დაიფიცა. ციციშვილმა მას მიართვა ალექსანდრე ნეველის ორდენი, აღმასებიჲ შემკული. აქვე მიღებულ იქმნა სოლომონის სათხოვარი, რომლითაც მეფეს და მის მემკვიდრეებს მეფობა არ უნდა წართმეოდათ, მეფის ხელში უნდა ყოფილიყო სამართალი და საშინაო საქმეები.

9 ივლისს 1805 წ. ოდიშის მთავარმა, ლევანმა, რუსეთის ერთგულობის ფიცი მიიღო. მთავარი რომ რუსეთს დაუმეგობრდა, სოლომონს ლეჩხუმის დაკავების იმედი გაუცრუვდა; ამასთანავე კარგათ ატყობდა, რომ ციციშვილს მისი ტახტიდან გადაგდება უნდოდა. ქართლ-კახეთი და ოდიში უკვე რუსეთის სამფლობელოს შეადგენდა, იმერეთი ორ ცეცხლშუა იყო და ასეთ მდგომარეობაში მყოფი მეფე მთელი ექვსი წლის განმავლობაში ებრძოდა და აფერხებდა რუსის ჯარს.

სოლომონი ისე ოსტატურათ იქცეოდა, რომ მაინც და მაინც არც რუსეთს უცხადებდა აშკარა ომს და არც ოსმალეთთან სწყვეტდა კავშირს. მისი ასეთი მოქმედება ყველასათვის ცხადი შეიქნა.

1806 წ. ბაქოში მოკლეს თ. ციციშვილი. სოლომონმა ისარგებლა ამ გარემოებით და შავი ზღვისკენ მიმავალი გზა გააფუჭა; ამასთანავე აპირობდა — ძალით აეღო ქუთაისი, სადაც ამ დროს რუსის ჯარი იდგა.

სოლომონს აქეზებდა და მხნეობას მატებდა ალექსანდრე ბატონიშვილიც ახალციხის ფაშის დახმარებით; სპარსეთიც განჯის უკანვე ასაღებათ ემზადებოდა და თოფ-იარაღს ისხამდა; მთიულეთი ღე-

ლავდა და ჯერ კიდევ არ დაწნყარებულოყო; იმერეთშიაც აჯანყების სული ტრსალობდა და რუსის მცირე მხედრობას სულსა ხდიდა. აი სწორეთ ამ დროს მეფემ თავიდან მოიშორა სახლთხუცესი ზურაბ წერეთელი, რომელიც დიდი ერთგული იყო რუსებისა და მათ წინაშე დიდი ღვაწლი მიუძღოდა. წერეთელი ფრიად პატივმოყვარე და შორსმჭვრეტელი დიპლომატი იყო. პეტერბურგში ყოფნის დროს მან რუსეთის მისწრაფება გააცნო და მისი შემწეობით იმერეთის ტახტზე ასვლაზედაც ოცნებობდა.

სოლომონ ლეონიძე კი, ეს დაუძინებელი მტერი რუსებისა, სოლომონს უფრო და უფრო აურჩებდა და მთავრობის ჩინ-ორდენებს ზიზღით უარყოფდა.

ციციშვილის მოადგილემ, გუდოვიჩმა, პირდაპირ გადასწყვიტა მეფის ტახტიდან გადაგდება და ეს აზრი ზურაბ წერეთელმაც ძლიერ მოიწონა.

გუდოვიჩმა იმერეთში რუსის ჯარი გააძლიერა (1808 წ.) და მეფეს ამანათი მოსთხოვა. სოლომონი ახალციხისკენ განივლო და იქიდან შემოთვალა, ქუთაისი დამიცალეთო. გუდოვიჩმა დაინახა, რომ სოლომონის გატეხვა არც ისე ადვილი საქმე იყო — და გადასწყვიტა იმერეთში დროებითი მთავრობა გამოეცხადებია. ამასთანავე ზურაბ წერეთელს, როგორც საჭირო კაცს, ებოძა პოლკოვნიკის ჩინი და 1200 მან. პენცია. პირმოთნე წერეთელმა იმპერატორის რესკრიპტს სამჯერ აკოცა, მაგრამ რაკი ტახტზე ასვლის იმედი დაეკარგა, მალე ისევ სოლომონისკენ „იბრუნა“ გული.

ამასობაში გუდოვიჩის ადგილი ტორმასოვმა დაიჭირა. ამან მაშინვე გამოსცა მოწოდება იმერე-

თის მცხოვრებლებისადმი და ურჩევდა მათ—იმპერატორის ქვეშევრდომობა მიეღოთ. ამფოთებულმა სოლომონმა შეკრიბა 6,000 მეომარი, ისარგებლა იმ გარემოებით, რომ რუსის ჯარი ფოთის ციხის ასაღებათ იყო წასული, გასწია ახალციხისკენ, სადაც ინახულა აღექსანდრე ბატონიშვილი და ახალციხის ფაშას დახმარება სთხოვა. ამავე დროს სეხნია წულუკიძე და სარდალი ქაიხოსრო წერეთელი ხალხს აღელვებდნენ. ამათ შეკრიბეს სამღვდელოება და ხალხი, დააფიცეს სოლომონის ერთგულებაზე და ჩამოართვეს პირობა, რომ რუსის ჯარს არ მისცემენ სურსათს და არც სოფლებში შეუშვებდნენ.

ტორმასოვმა იმერეთის ჯარის უფროსად დანიშნა გენ. სიმონოვიჩი. ზურაბ წერეთლის ორპირობამ აქაც იჩინა თავი, —სიმონოვიჩს ურჩევდა, სოლომონის დევნას თავი დაანებეო; ტორმასოვს კი აჩქარებდა, რას უყურებთ, ბარემ შეიპყარი და ქვეყანაც დამშვიდდებო. მთავრობა გამოურკვეველათ მოქმედობდა. სოლომონმა ამ მდგომარეობით ისარგებლა და დროს მოსაგებათ ტორმასოვს მისწერა: ციციშვილთან შეკრული პირობა რუსებმა, ჩვეულებებისამებრ, დაარღვიეს, ლეჩხუმი დადიანს მისცეს, იმერეთში ჩემს დაუკითხავათ დიდი ჯარი ჩააყენეს, სასახლე დამიქციეს და ქვეყანა ამიწიოკესო.

ტორმასოვმა სოლომონს მოსთხოვა, ქუთაისს დაბრუნდი და ამასთანავე წარმომიდგინე სეხნია წულუკიძე, ქაიხოსრო წერეთელი, სოლომონ ლეონიძე, ანდრონიკაშვილი და როსტომ ნიჟარაძე და მაშინ აგისრულებ თხოვნასო. მთავრობას დიდი ჯავრი სჭირდა ხსენებული თავადების, განსაკუთრებით ლეონი-

ძის, რომლის „გესლიო სავესენა“ ძილს უფროთხობ-
და და მოსვენებას არაძლევდა მთავრობის აგენტებს.

— რაო? რაო? რას მეუნებიან?! რას მირჩევენ?
გადავიდე საცხოვრებლათ იქ, სადაც რუსის ჯარი
სდგას?!. ეს ყოვლად შეუძლებელია!.. სთქვა მეფემ. ამ
დროს ის ვარციხეში იმყოფებოდა.

ამასობაში სიმონოვიჩმა ქვემო იმერლები უკვე
ხელმწიფის ერთგულობაზე დააფიცა. მეფე იძულებუ-
ლი გახდა ტორმასოვთან წასულიყო მოსალაპარაკებ-
ლათ. სიმონოვიჩმა მას ჯვარსა და სახარებაზე შეფი-
ცა, რომ არას გკადრებენ და სამეფო პატივს არ მო-
გაკლებენო. სოლომონი ამ ფიცით თფილისს მიიტ-
ყუეს და სუმბათაშვილის სახლში დაამწყვდიეს (28
მარტს 1810 წ.,) დარაჯები მიუჩინეს და ძლიერ
ფროთხილად ეპყრობოდენ.

ამას შემდეგ ტორმასოვი იმერეთის „გაწმენდას“
შეუდგა. მაგრამ იმავე წლის 13 მაისს ტყვე მეფე
მთავრობას თვალსა და ხელს შუა მიეფარა. როსტომ
წერეთელმა და გრიგოლ ერისთავმა დანიშნულ ლა-
მეს ეზოს გალავანთან ცხენები მოუყვანეს, მეფემ
ტანსაცმელი გადიცვა, პირი შეიმურა, უმაღლესათ
ნაბოძები ორდენი იქვე მიაგდო და ტიკჭორა წამო-
კიდებულმა თამამად გაიარა ჭიშკარი. დარაჯებმა რომ
კითხეს, — მეფის მოსამსახურე ვარ და მტკვარზე წყლის
მოსატანათ მივდივარო, უპასუხა.

მეფეს ქალაქს გარეთ 30 ცხენოსანი მიეგება
და ახალციხისკენ გაუდგენ გზას.

მთავრობამ ამის გამო რამდენიმე კაცი გააციმბირა;
ბევრიც საკვდილით დასაჯა. სიკვდილით დასაჯეს აგ-
რეთვე მელუქნე მურასოვი, რომელმაც მეფეს ტანი-

სამოსი მოართვა, და გამოძიების დროს უდანაშაულოთ ცნობილი ფალავანდიშვილი, რომელმაც ვითომ ცხენები მოგვარა გაქცეულებს.

ახალციხიდან მეფემ იმერეთში წერილები გაგზავნა: აბა დამიძტკიცეთ ერთგულობა, თვარა თქვენც ის დღე დაგადგებათ, რაც ქართლებს, რომელთაც წითელ პარასკევს რუსები ხორცს აჭმევენო. ტანჯულმა მეფემ ხალხის თვალში მეტი პატივი და სიყვარული მოიპოვა; სიმონოვიჩს კი, როგორც ფიცის გამტებს, აღმაცერათ დაუწყეს ყურება. მეფის წერილებმა იმერეთში დიდი გავლენა იქონია, ხალხი დაირაზმა და სხვადასხვა ალაგას დაბანაკებულ რუსის ჯარს მუსრი გააგლო. დიდი სისხლის ღვრა მოხდა ალის ხეობაში, სადაც ოთხი დღის განმავლობაში განუწყველი სროლა იყო, — და რომ სურამიდან მაშველი ჯარი არ მოსვლოდათ, რუსებს სრულიად გასწყვეტდენ. სხვა წვრილ შეტაკებებში რუსებს დაუხოცეს 20 აფიცერი და 400 სალდათი.

ალის ხეობაში მაშველმა ჯარმა გადასწყვიტა ბრძოლის ბედი: მეფე და მისი მომარენი დამარცხდენ.

8 წლის განმავლობაში საქართველოს მთავარმართებლები სასტიკათ ებრძოდენ სოლომონს — და რომ მოსყიდვისა და მსგავსი საშვალებისათვის არ მიემართათ, კიდევ დიდხანს ვერ გასტეხდენ ამ რკინის კაცს.

სოლომონი იმერეთიდან ახალციხეს გაიქცა, აქიდან აზრუმს გადავიდა, სადაც მას სულთანმა ბინა დაუნიშნა. აზრუმის ფაშამ, ტორმასოვის ჩაგონებით, მეტის-მეტად შეავიწროვა ტანჯული გვირგვინოსანი და ის აქიდან 1812 წ. ღამით, ტრაპიზონს განივლო.

ტრაპიზონში მეფე ღირსეულათ მიიღეს. აზრუმის ფაშას კი მეფის შეწუხებისათვის, სულთნის ბრძანებით, თავი მოკვეთეს.

სამშობლოდან გადახვეწილი მეფე ტრაპიზონში გადაიკვალა 7 თებერვალს 1815 წ. შობიდან 42 წლისა. ვერაგ თანამორწმუნეთა შორის სიცოცხლეს პატიოსან „ურწმუნოებთან“ სიკვდილი ამჯობინა. მეფის ცხედარი დაკრძალეს იმავე ქალაქში, ბერძენთა ეკლესიის გალავანში და ზედ კამარა-შეკრული ძეგლი აუგეს. მეფეს ტრაპიზონში თან ახლდა მოძღვარი თვისი, მღვდ. იესე ყანჩაველი, რომელმაც მეფის საფლავის ლოდს შემდეგი წააწერა:

„განმეძარცვა მე პირველქმნილი მშვენიერება და მდებარე ვარ შიშველ და კდემული საფლავსა ამას შინა, ტომისაგან დავითისა შთამოსრული ბაგრატიონი, ძე არჩილისა, სრულიად იმერთა მეფე სოლომონი.“

„საჯენ, უფალო, მავნებელნი ჩემნი და ბრძოდე მბრძოლთა მათ ჩემთა.“

ალექსანდრე ბატონიშვილი

ბატონიშვილები რომ გადაასხლეს და სამეფო სახლს წესი აუგეს, მთავარმართებლებს ეგონათ — ქვეყანა დაწყნარდება და განცხრომით მოვისვენებთო, მაგრამ სპარსეთს გადახვეწილის ალექსანდრე ბატონიშვილის შარტო ერთი მოგონება მათ ძილსაც უფროთხობდა და ღვიძილსაც უმწარებდა. ხალხში უკმაყოფილების ალსა და ცეცხლს, კაპიტან-ისპრავნიკებისა და შეუფერებელი წესების შემოღებით, თვითონვე ანთებდენ. მაშინდელმა მოხელეებმა თავის უზენოებით და წრეს გადასული მოქმედებით ჩვენს ხალხს

მოთმინების ფიალა აუვისეს; უზომო გადასახადმა და ე. წ. საურმო ბეგარამ, კახეთიდან რომ განჯისა, ერევნისა და ფოთისკენ ერეკებობენ ხარ-ურემს, ცეცხლოზე ნავთი დაასხა და აჯანყების სული დაატრილა. ახალი მთავრობისაგან სამართალსა და ცამდი აშენებას მოელოდენ-და თუ პირველი ნაბიჯიდანვე იმედი გაუცრუვდებოდათ, ეს არავის ეგონა. გუშინდელ დღეს ისევ ტკბილი სასოებით იგონებდენ, რაც უნდა მწარე ყოფილიყო ის. საკუთარი მთავრობისაგან მათრახისა და როზგის გემო მაინც არ უწყნევიათ, ფიცისა და სიტყვის გატეხვა არავის უნახავს; ოჯახის გაუპატიურებას არავინ მოსწრებია, ქალარა შერთულ მოხუცთა შეურაცხება არავის გაუგონია, ურემში დედაკაცების შებმა და ზედ გაღეშილი სალდათების ჯდომა სიზმრათაც არავის მოლანდებია!.. ამ თავაშვებულობამ ჯარისა და მოხელეების მხრით იმ ზომამდი მიაწია, რომ ქვეყანა, რომელიც უსისხლოთ მიერთვათ, სისხლით შეიღება და „ჭირნახული საქართველო ისევ აღდგომის კვერცხს დაემსგავსა.“

ალექსანდრე ბატონიშვილი, ქვეყნის ასეთი აწიოკებით და საქართველოს უფლებების გათელვით გამწარებული, ერთხელ მთავარმართებელს პ. ციციშვილს სწერდა: „ნეტარად ხსენებულმა საქართველოისა მეფემან ირაკლიმ, ბატონმა მამა ჩვენმა, მათს იმპერატორობით დიდებულობას იპიტომ მიმართა, რომ თავისი ოჯახი და საქართველო უმეტესად აღემალლებინა, არამც თუ დაემდაბლებინაო.“ (აკტ. ტ. II. გვ. 15 ვ.)

ასეთს ბოღმით სავსე წერილსა სწერდა ოც ეს მოუსვენარი რაინდი, ეს „ქართველთა მიტრიდატი“ საქართველოს მთავარმართებლებს მოსვენებას არ აძლევ-

და. როგორც ესენი ჩინ-ორდენებსა და დიდ წყალობას პირდებოდენ, ოლონდ დაბრუნდი და რუსეთს გადასახლდით, ის ამას ზიზლით უარყოფდა და სამაგიეროთ ხალხში ცეცხლით სავსე წერილებს ავრცელებდა. ქართლ-კახეთი, თუშ-ფშავ-ხევსურეთი, დაღესტანი, ახალციხის საფაშო, ერევანი და იმერეთი— აი, ბატონიშვილის სამოქმედო ასპარეზი! სადაც ხელი მიუწვდებდა, ყველგან უკმაყოფილების სულს აღიზიანებდა და მომხრეებს შოულობდა. და სად იყო საქართველოში ისეთი კუთხე, რომ საჭირო დროს ეს შეუპოვარი ადამიანი იქ არ გაჩენილიყო და თავისებურათ არ გამოეჭედა მკვიდრთა სული და გული!

მთავრობის გენერლები და რაზმები კვალ-და-კვალ დასდევდენ, ხან წყალობის წერილებსა სწერდენ, ხან მუქარას უთვლიდენ, მაგრამ ალექსანდრეს გულს არც ერთი არ ეკარებოდა. ექვსი მთავარმართველი მოიღწო ამ რკინის ადამიანმა და ის მაინც უვნებელი დარჩა.

როგორც ვიცით, სპარსეთი და ოსმალეთი რუსეთის წინააღმდეგ სულ კბილებს იღესავდენ. სპარსეთის ყვინი ბაბა-ხანი და მისი მემკვიდრე აბას-ზირზა მხოლოდ მარჯვე დროს ეძებდენ საქართველოდან რუსების გასადევნათ. საქმეში თვით ინგლისიც კი ჩაერია და ამ საქმისთვის სპარსეთს 20,000 თოფი გამოუგზავნა. ბატონიშვილი სიხარულით ცას ეწეოდა და თავის მომხრეებს წერილებით ამხნევებდა. ამ სამზადისისაგან ბატონიშვილისთვის სასურველი არა გამოსულა რა; ეს კია, რომ სპარსეთის თანაგრძნობა მისკენ იყო და იქიდან წლიურათ ათას ორასი თუმანი ეძლეოდა. სპარსეთის თანაგრძნობით ბატო-

ნიშვილი ამბოხებით მოცულ საქართველოში მოხერხებულათ სარგებლობდა, მისი პროკლამაციები დიდ შთაბეჭდილებას სტოვებდა და ხალხში ასაფეთქებელ ნივთიერებასავით მოქმედობდა.

„მეფის ძე ალექსანდრე სიყვარულით მოგიკითხავთ, სწერდა ის მთიულებს, კახელებს და სხვ: ვინც დღეს ჩვენს დაცემულ სახლს შეეწევინა, მამანიც ისინი იქნებიან და ძმანიც... როგორც ლომურათ გარჯილხართ, ისე ლომურათ გაისარჯეთ... თქვენი გულოვნებაც ასახელებთ და მეფის ირაკლის ოჯახიც... თქვენ იცით და თქვენმა მრავალრიგათ სახელოვანმა ხალხმა... ღმერთმა ნუ ქნას, რომ მაგათ ძალა მოიციენ, მათი ფიცი სარწმუნო არ არის, მათი ტკბილი სიტყვა ბოლოს ორპირობა, სიცრუე და გაუტანლობაა, ბუნებით მუხთაღნი არიან, — ორგულთა და ერთგულთათვის მისაგები ერთი აქვთ — ციმბირიო“, და სხვ.

ასეთ აგზნებულ წერილებსა სწერდა და ავრცელებდა საქართველოში ბატონიშვილი. მთავარმართებელი მარკიზ პაულუჩი რომ ვერას გახდა და ბატონიშვილი გაბაწრული პეტრეს ქალაქს ვერ გაგზავნათავს იმითღა ინუგეშებდა, რომ არა ღირს მისი დევნა, მისი მნიშვნელობა და ძალა არც თუ დიდს რასმე წარმოადგენსო.

1812 წ., რტიშჩევის მთავარმართებლობის დროს, გენერალ. ორბელიანმა და სიმონოვიჩმა შეერთებულის ძალით იერიში მიიტანეს ბატონიშვილის რაზმზე მოხდა. საშინელი სისხლის ღვრა. ბატონიშვილმა უკან დაიხია და ფშავ-ხევსურეთს შეეფარა. აქ მას ხალხის ერთგულობასთან ქვეყნის ბუნებრივი სიმაგრეც ხელს უწყობდა. ხევსურეთის გაუვალი ღრე-

ები, ხვრელ-გვირაბები და უფსკრულები ჯარის მოძრაობისთვის მეტათ დიდ სიძნელეს წარმოადგენდა. მუხედავათ ამისა, რტიშჩევმა გადასწყვიტა, რათაც უნდა დაჯდომოდა, მოუსვენარ ბატონიშვილს კვალდა-კვალ მიყოლოდა და მისი თარეშისათვის ბოლო მოეღო. რტიშჩევმა ამასთანავე სასტიკათ დასაჯა თვით მკვხოვრებლები, — ხევსურები ჩაკეტა თავის სოფლებში, აუკრძალა მარილისა და სხვა საჭირო საგნების ყიდვა და ეს კუთხე სრულიად მოსწყვიტა საქართველოს. ბრძანება გასცა: „ორი კვირის განმავლობაში დაიჭირეთ ბატონიშვილი და წარმოადგინეთ, თორემ ცეცხლსა და მეხს დაგატეხთ თავზეო.“

მუქარამ ვერ გასჭრა. მაშინ რტიშჩევმა ძლიერი ჯარი გაგზავნა 4 გენერლის წინამძღოლობით. მაისის გასული იყო (1813 წ.) ჯარის კაცები ხევსურეთის ვიწრო ბილიკზე და კლდეებზე ძლივს მიფოფხავდენ. საშინელება იყო ამ ჯარის მოძრაობა; მაგრამ უფრო საშინელი იყო ფარ-ჯავშნიანი ხევსურების ხიშტებით შეიარაღებულ ჯართან შეტაკება. მთაში ზარბაზნის ქექა გაისმა და ხიშტმა ამოჰყო თავისი დაუნდობელი წვეტი. შეუპოვარი ხევსურები სიკვდილს ამაყათ შეყურებდენ, ირაკლის ოჯახისათვის ირჯებოდენ და წმინდა საქმეს აკეთებდენ.

ყოველი ნაბიჯი ჯარმა ბრძოლითა და სისხლისღვრით აიღო. 600 ხევსური გასწყდა ამ ბრძოლაში. ეს მოხდა 1 ივნისს. 3 ივნისს 1813 წ. ჯარმა რამდენიმე სოფელი აიღო, გადასწვეს, გადაბუგეს, მთას შიშის ზარი დასცეს და ბატონიშვილის მომხრეობისთვის „ჭკუა ასწავლეს.“

ალექსანდრე დალესტანს განივლტო, აქიდან ისევ სპარსეთს გაიქცა და თავის საყვარელ აზრს-საქართველოს სამეფოს აღდგენას-მარადის თავს ევლებოდა.

ამ უკვე ფრთა-შეკვეცილმა არწივმა, ამ საოცარი მხნეობის ადამიანმა, სამშობლოს დაცემული დიდებისა და პატივის აღდგენისათვის მებრძოლმა, შორეულ სპარსეთში, ქალ. თავრიზის მახლობლათ დალია სული (1844 წ.)

საქართველოს გამართიანება

იმერეთი. სოლომონ II-ის იმერეთიდან ლტოლვა 1810 წ. თვით ამ სამეფოს შემოერთებას ნიშნავდა. იმერეთშიაც, ცოტა ცვლილებით, ისეთივე მართვა-გამგეობა შემოიღეს, როგორც ქართლ-კახეთში.

გურია. 1442 წლამდე გურია საქართველოს სამეფოს ნაწილს შეადგენდა, ამ საუკუნიდან კი ცალკე სამთავროდ გამოიყო, რომელიც ხან ოსმალეთის გავლენას განიცდიდა, ხან კი იმერეთის დამოკიდებულებაში იყო. XIX საუკუნის დასაწყისში მცირე წლოვანი მამია გურიელის მაგიერათ ქვეყანას განაგებდა ბიძა მისი ქაიხოსრო, ფრიად გამჭრიახი და გონიერი ვაჟკაცი. ქაიხოსროს მთავრობის დროს გურიას ხან ოსმალნი არბევდენ, ხან კიდევ გურიის გალღებულნი თავადები. ქაიხოსროს მაცადინობით ოსმალთა ბრბოების შემოსევაც შეწყდა ამ ქვეყანაში და თავაშვებული ფეოდალებიც აილაგმენ. ქაიხოსრომ თავის ძმის წულს ასე თუ ისე, გამტკიცებული და, შედარებით, გაძლიერებული ქვეყანა ჩააბარა. მამიამ 1810 წელს რუსეთს მთავრობა სთხოვა. მთავრობამ ეს წინადადება სიამოვნებით მიიღო და მამიას და მის მემკვიდრეებს მთავრის უფლებები დაუმ-

ტკიცა. მამია გადაიკვალა 1826 წ. და თ-აზნაურობამ მის მემკვიდრეს, დავითს, შეფიცა. დავითის მცირეწლოვანობის გამო სამთავროს განაგებდა ქვრივი დედოფალი სოფიო. ამ დროს საქართველოს მთავარმართებლათ იყო ერმოლოვი, რომელსაც გურიის ავტონომიის მოსპობა ენატრებოდა. მან წინადადება მისცა დედოფალს, ამოიღებოდა ექვსი, რუსეთის მომხრე, პირი და იმათი შემწეობით მართე ქვეყანაო. დედოფალმა ეს მოთხოვნა უყურადღებოთ დასტოვა, მით უმეტეს, რომ მას მხარს უჭერდა ხალხი და თ. აზნაურობა. ამ დროს რუს-ოსმალის ომი ასტყდა. დედოფალმა ოსმალეთს მხარი დაუჭირა. მაგრამ როდესაც ოსმალეთი დამარცხდა, დედოფალიც თავის შვილებით ტრაპიზონს გაიქცა. ამით მოელო ბოლო გურიის ავტონომიას (1838 წ.)

ადიში. ოდიშის მთავრები იყვნენ დადიანები. ამათ იმერეთის მეფესთან განუწყვეტელი შუღლი და მტრობა ჰქონდათ. 1803 წ. სოლომონ II და გრიგოლ დადიანი წაიხზუბენ ლეჩხუმის გამო მეფის დაძლევის იმედი არა ჰქონდა და გრიგოლი რუსეთის მფარველობას მიეყრდნო. გრიგოლს შემდეგ მთავრობა მიიღო მისმა მემკვიდრემ ლევანმა, რომელსაც ხელმწიფე-იპერატორმა 12,000 მან. წლიური უოუუთა დაუნიშნა შავი ზღვის ნაპირებზე საბაჟოების დათმობისათვის. ლევანის მემკვიდრე დავითი (1832 წ.) უდიერი და უსამართლო კაცი იყო და თავისავე სამთავროში მრავალი მტერიც ჰყავდა. დავითი რომ გადაიკვალა (1853 წ.), მემკვიდრის — ნიკოლოზის-მცირეწლოვანობის გამო ოდიშს ქვრივი დედოფალი ეკატერინე განაგებდა (ალექსანდრე ჰავჭავაძის ასული). 1856 წ. დედოფალი რუსეთს მიიწვიეს გვირ-

გვინის კურთხევაზე. იქიდან რომ დაბრუნდა, მთელს ოდიშს აჯანყების ცეცხლი მოსდებოდა. — გლეხებმა მეტი შევიწროება ველარ აიტანეს და მებატონეთა წინააღმდეგ აჯანყდნენ. ამათ მეთაურობდნენ უტუია მიქავა და „მართალი“ თოდუა, — უბრალო, მაგრამ ყოვლად პატიოსანი კაცები. დედოფალმა მაშინვე ქუთაისის სამხედრო გუბერნატორ-კოლუმბიაკინთან აფრინა კაცი და შევლასა სთხოვდა. გუბერნატორიც ამას ელოდა, ის მაშინვე ოდიშისკენ გაეშურა და საკმაო ჯარიც წაიყვანა. დედოფალი, ცოტა არ იყოს, გაცხარდა, როგორ თუ ჩემს სამფლობელოში ამდენი ჯარი შემოიყვანა და ჩემს დაუკითხავად მოქმედობსო. ამასობაში მთავარმარებელმა ბარიათინსკიმ დედოფალს წინადადება მისცა — პეტერბურგს მიბრძანდით, იქ უფრო კარგათ აღზრდით შეიღებსო. დედოფალი უნებურათ დაემორჩილა ამ ბრძანებას. 1867 წ. უკვე სრულწლოვანმა ბატონიშვილმა ნიკოლოზმა თავის უფლებებზე ხელი აიღო და ოდიშის დამოუკიდებლობაც ამით დასრულდა.

სვანეთი. სვანეთში დადიშქელიანები ბატონობდნენ. ამ ქვეყნის დამოუკიდებლობის მოსპობა წილათ ხვდა აფიცერს უსლარს. უსლარს მეცნოერი კაცი იყო, ფილოლოგიაში გაბრძნობილი, მაგრამ შოვინისტი და სხვა ერთა მოძულე. ქუთაისის გუბერნატორს გაგარინს დღე მუდამ ჩასჩინებდა — სვანეთს ბოლო მოვულოთო. უსლარის ქადაგებამ გასჭრა, და ბარიათინსკის ბრძანებით, იმავე უსლარის წინამძღოლობით სვანეთს ჯარი გაიგზავნა. შეიტყო თუ არა ეს სვანეთის უკანასკნელმა მთავარმა კოსტანტინე დადეშქელიანმა, მაშინვე წინ მიეგება და სთხოვა, ჯარი უკანვე დააბრუნე, ან დროებით შეაჩერეო. უს-

ლარმა მოახსენა, ქუთაისს მიბრძანდით გაგარინთან და შენს თხოვნას ის შეიწყნარებსო. კოსტანტინე რომ ქუთაისისკენ წამოვიდა, უსლარის ჯარი სვანეთს შეესია. ქუთაისში მთავარი გარეგნულათ კარგათ მიიღეს, ისე კი ყოველ მის ნაბიჯს თვალყურს ადევნებდენ. მისი მეთვალყურობა იკისრა პოლკოვნიკმა ბარტოლომემ. ბარტოლომე ბარიათინსკის შკოლის ამხანაგი იყო, — ჯუჯა ტანისა, ქერა, თვალში სვეტით. რომელიღაც მდიდარმა და ლამაზმა ქალმა ცოლობაზე უარი უთხრა და ჯავრის გასაქარვებლათ პაოლოგრაფიისა, არქეოლოგიისა და ნუმისმატიკის შესწავლას შეუდგა. „ზოგი ჭირი მარგებელიაო“, და იმასაც ისე მოუვიდა. აი, სწორეთ ამ კაცმა იკისრა კოსტანტინეს მზვერაობა. ბარტოლომე, როგორც ადამიანი, დაბალი ზნეობის კაცი იყო, — კონსტანტინეს ვილაც მეგობარი შემოუჩინა, — საფრანგეთის იმპერატორთან წერილს დაგიწერ და რუსეთის იმპერატორთან შუამდგომლობა ითხოვეო. კოსტანტინეს გული კარგს არას ეუბნებოდა, მაგრამ იმ ზომად დაქანცული იყო, რომ ბარათი მართლა დააწერია, აი, ეს წერილი ბარტოლომემ „დაიჭირა“ და გაგარინს წარუდგინა, — ხედავთ კოსტანტინე რაებს სჩადისო.

თ-ლი კოსტანტინე, ეს მეტად მშვენიერი ვაჟ-კაცი, არწივის თვალებისა და იშვიათი მოსულობის პატრონი, უკვე მესამე თვე იყო, რაც ქუთაისში ცხოვრობდა და ბოლმითა და ჯავრით ეცხებოდა გული. საყვარელი ცოლ-შვილი სვანეთში ყავდა მიტოვებული და აქ, ამ მთის ლალ შვილს, მთის ბატონს, ტყვესავით ინახავდენ. მართალია, გარეგნულათ მას კარგათ ეპყრობოდენ, მაგრამ თეთრ კბილს უკან

კოსტანტინე შავ გულს ზედავდა და ყოველ წუთს რაღაც საშინელებას მოელოდა.

22 ოქტომბ. 1857 წ. გაგარინმა დადეშქელიანის მოსაყვანათ ბოქაული გაგზავნა. კოსტანტინე ამ დროს წირვაზე იყო. ბოქაულმა გამოუცხადა, გუბერნატორი გთხოვთ, ახლავე მობრძანდეთო. დადეშქელიანმა პირჯვარი გადიწერა და გუბერნატორის სადგომისკენ გაეშურა. გაგარინმა კოსტანტინეს გამოუცხადა, ჯერჯერობით ერევანს უნდა გადასახლდე და იქ ხელმწიფის მოწყალებას ელოდეო.

თავადს სახე მოეღრუბლა, თვალებში სისხლი მოაწვა, მოზვავებულმა შეურაცხებამ ერთბაშათ იფეთქა და მისმა ხანჯალმაც იეღვა. ორიოდ წუთის განმავლობაში თ-დი გაგარინი, მისი თარჯიმანი თარხან არდიშვილი და ორიც სხვა, ხანჯლით განგმირულები, უკვე სულს ლევდენ.

კოსტანტინემ გაირბინა კათოლიკეთა უბანი და ბაქრადის სახლში გამაგრდა. სახლს ჯარი შემოერთყა. კოსტანტინემ იქიდან კიდევ რამდენიმე კაცი დასჭრა და მანამ ვერ დაიმორჩილეს, სანამ ტყვიით მარცხენა მკლავი არ გაუფუჭეს.

სამხედრო-საველე სასამართლომ დადეშქელიანს დახვრეტა მიუსაჯა. მისი სულის უკანასკნელ ამოგმინვასთან სვანეთის ავტონომიაც მოკვდა.

სამცხე-სსათაბაგო. ძველი მესხეთის, ანუ ზემოქართლის მმართველ ერისთავებს მე-XIV საუკუნეში ათაბეგები დაერქვათ. ოსმალთა გამოჩენისათანავე და ნამეტურ კონსტანტინოპოლის დამხობას შემდეგ (1453 წ.) მესხეთს მეტად ცუდი დღე დაადგა. გამარჯვებული ოსმალნი თანდათან აფართოვებდენ თავის სახელმწიფოს საზღვრებს. ეს ახალი მეზობელი სა-

ქართველოს ჭირათა და ვაებათ მოეწოდინა, მაგრამ მესხეთი პირდაპირ მათ შემოსასევ ასპარეზათ გადაიქცა; საქართველოს სხვა ნაწილებზე უფრო მძლავრათ მესხეთი განიცდიდა მათი ტალღების ძლიერს კვეთებას.

მესხეთმა დიდხანს იბრძოლა, დიდი თავგანწირვა გამოიჩინა, გამუდმებულ იერიშს ველარ გაუძლო და 1625 წელს ოსმალთა წინაშე უნებურათ ქედი მოიხარა. ამიერიდან ეს კუთხე, ახალციხის საფაშოს სახელით, ოსმალეთმა შეიერთა. ოსმალები იმ თავითვე შეუდგენ ხალხის გამაჰმადიანებას და ამ მხრით მიზანს კიდევ მიაღწიეს; ამასთანავე ერთი კარგი საქმეც ქნეს: ბატონყმობა მოსპეს და თუმცა თავად-აზნაურობა მოიმდურეს, სამაგიეროთ ხალხის გული მოიგეს.

ახალციხის საფაშო ოსმალეთმა 24 სანჯაყათ გაჰყო და თითოეულ ნაწილს სანჯაყ-ბეგი განაგებდა.

1828 წელს რუსებმა ახალციხე აიღეს და მთავარმართებელმა პასკევიჩმა იქ საოლქო მართველობა დააწესა.

რუსების დამკვიდრებას ახალციხის გამაჰმადიანებულმა ქართველობამ აღმაცერათ შეხედა, ხალხი აიყარა და 50,000 სულამდი ოსმალეთს გადასახლდა. გადახვეწილი ბეგების ადგილზე რუსის აფიცრები დანიშნეს.

ამრიგათ, მთელი საქართველო, ერთ დროს ძლიერი და ერთობის ძალით აღმატებული, შემდეგ დანაწილებულ-დასუსტებული, კვლავ შეერთდა. თუმცა რუსის თვითმპყრობელმა მთავრობამ ქართველობა დაჰყო კახელებათ, ქართველებათ, იმერლებათ, გურუ-

ლებათ, მეგრელებათ და ამ უკანასკნელთ ანბანიც კი შეუდგინა რუსულათ; ხოლო მთელი მესხეთი მონათლა თურქებათ, მაგრამ ეროვნული შეგნება თანდათან მკვიდრდება და ხალხში ღრმა ფესვებს იდგამს.

საქართველოს ეკლესია

ქრისტეს მოძღვრების სხივა ჩვენში პირველ საუკუნოებშივე შემოანათა. ჩვენს ქვეყანასა და პალესტინას შორის მიმოსვლა ძველთაგანვე სწარმოებდა და, სხვათა შორის, მცხეთაში სამშობლოდან გადმოხვეწილიებრაელებიც ბლომათ სცხოვრობდენ. იესოს ქადაგებასა და მის ცხოვრებას ქართველებისთვის შეუმჩნევლათ არ ჩაუვლია, — პალესტინიდან ცნობა-ცნობაზე მოდიოდა ჯვარცმული ადამიანის შესახებ. სარწმუნოების საქმეში ჩვენი ყურმახვილი და გულმხურვალე წინაპრები ყოველთვის დიდ ინტერესს იჩენდენ. ახალმა მოძღვრებამ თავისი სიმარტივითა, უბრალოებით და მაღალ-ზნობრივ მცნებათა აღნუსხვით ქართველების ყურადღება იმ თავითვე მიიპყრო. მეოთხე საუკუნემდი ჩვენში ქრისტიანობა თანდათან ვრცელდებოდა. ამ საუკუნეში კი საქართველ ოს მოეწვინა წმ. ნინო, რომლის ჩაგონებით თვით მეფე მირიანმა და მთელმა მისმა სახლობამ ახალი რჯული მიიღო.

სატახტო ქალაქ მცხეთაში აშენდა პირველი ეკლესია. აქიდან ძღვევამოსილი მოძღვრება მთელ საქართველოს მოეფინა.

საქართველოს ეკლესია დაექვემდებარა ანტიოქიის პატრიარქს, რომელიც ჩვენში ამწესებდა ეპისკოპოსებსა და ღვდლებს.

მეხუთე საუკუნის დამლევს ვახტანგ გორგასლა-

ნის დროს საქართველო ისე გაძლიერდა, რომ საეკლესიო საქმეებშიაც დამოუკიდებლობა მოიპოვა.

მეექვსე საუკუნეში საქართველოში მოვიდნენ სირიელი ბერები, რომელნიც მოეფინენ მთელს ქართლ-კახეთს და სამონასტრო ცხოვრება გააჩაღეს.

ქართული საეკლესიო ცხოვრება თანდათან გაიფურჩქნა, განვითარდა და მსოფლიო ეკლესიაში მალე თვალსაჩინო ადგილი დაიჭირა. ბერძნულიდან გადმოთარგმნეს საეკლესიო წიგნები და სასულიერო მწერლობამ განსაკუთრებით უკვე მეხუთე საუკუნიდან მზეებრიწყო გამობრწყინება. მეათე საუკუნიდან წარმოიშვენ შესანიშნავი ფილოსოფოსები და ღვთისმეტყველნი: იოანე პეტრიწონელი, ეფრემ მცირე, არსენი იყალთოელი, გიორგი და ევთიმე მთაწმინდელები და მრავალი სხვ. გაჩაღდა საეკლესიო მწერლობა, სასულიერო პოეზია, წმინდანების შესხმა-იამბიკოების თხზვა; განვითარდა და უმაღლეს წერტილამდე ავიდა ქართული საეკლესიო ხუთთომოდვრება თავისი შესანიშნავი ჩუქურთმა-გრეხილებით, ფოთოლ-წნელებითა და მხატვრობით; აშენდა იშვიათი ხელოვნების ტაძრები: მცხეთისა, ბეთანიისა, ალავერდისა, ტბეთისა, ვარძიისა, ბაგრატიისა (ქუთაისში), გეოათისა და მრავალი სხვა. საეკლესიო ცხოვრების განვითარებამ წარმოშვა შესანიშნავი მკერმეტყველ-მქადაგებლები, შეხმატკბილდა სამშმოვანი გალობა და საქართველოს ყოველ კუთხეში გაისმა საღვთო ღაღადება.

ქრისტიანობამ საქართველოში წარმოშვა მრავალი იშვიათი მოღვაწე და აღმსარებელი. ქართველ მოწამეთა რიცხვი აღემატება რომელიც გნებავთ ქრისტიანი ერის მოწამეების რიცხვს! და თვით მთელ-

მა საქართველომ აკი მოწამეობის გვარგვინი დაიღვა!

ეკლესიამ დაიპყრო ჩვენი ერის სული და გული, შეესიხლხორცა და ენათესავა მას.

საერო ხასიათის ჰანგებში საეკლესიო კილო და გამოთქმა შეერია და ეს საეკლესიო იმავე დროს საეროც იყო.

ძველ ქართველთა სარწმუნოებრივი მხურვალე-ბა საქართველოს საზღვრებში ვღარ მოთავსდა, გადალახა საზღვრები და მსოფლიოს მოედვა: იერუსალიმი, სინას მთა, მთაწმინდა (საბერძნეთში) და შავიზღვის ნაპირები აზოვ-ყირიმანდი ქართველთა მონასტრებითა და მოღვაწე ბერებით აივსო.

ჩვენი წინაპრები ეკლესია-მონასტრებისათვის უხვ შეწირულობას არ ზოგავდენ: მეფე, თავადი, დიდებული გინდ მკირებული საეკლესიო ხაზინას მამულით, ფულითა და სამკაულით ავსებდენ: და თან დაატანდენ: „ვინც გამოსწიროს, შეჩვენებული იყოსო“.

ხატსა და სხვა საეკლესიო საგნებს ოჯახში, სადაც ადამიანი ცხოვრობს, ვერ შეხვდებოდით: სიწმინდე წმინდა ადგილს ეკუთვნისო—და ვისაც შეეძლო, ეზოშივე აშენებდენ ე. წ. კარის ეკლესიებს, ან პატარა სამლოცველოს მაინც.

ქართველი მეფეები დიდ მფარველობას უწევდენ სხვა საქრისტიანო ქვეყნებს და ანტიოქია-იერუსალიმის პატრიარქები არა ერთჯერ მოსულან საქართველოში შემწეობისა და მფარველობის მოსაპოებლად.

საეკლესიო საქმეებს ჩვენში განაგებდა სრულიად საქართველოს პატრიარქ-კათალიკოზი, რომელსაც ირჩევდა სასულიეროთა და საერო პირთა კრება.

საქართველოს კათალიკოზები, ან მათი წარმომადგენლები ყოველთვის ესწრებოდნენ მსოფლიო კრებებს; სხვათა შორის მიტროპოლიტი ეპიფანე და ესწრო რუსეთში პატრიარქ ნიკონის განსჯასაც. (1666 წ.) კათალიკოზს ჰქონდა „დიდება და პატივი მეფისათანა“ და მათ შორის მრავალი ფრიად შესანიშნავი მოღვაწე იყო, როგორც მაგ., ანტონ I, ცნობილი ღვთისმეტყველი და გრამატიკოსი.

საქართველოს სამეფოს მოსპობას შემდეგ რუსის მთავრობა ცთილობდა აგრეთვე მოესპოთ ყოველივე ის, რაც ჩვენს ხალხს წარსულს მოაგონებდა, სადაც და რომელ დარგშიაც მას თავისუფლათ და დამოკიდებულათ ამოსუნთქვა შეეძლო. ასეთი ასპარეზი იყო კიდევ საეკლესიო თვითმართველობა და, აი, სწორეთ გენერალ-მთავარმართებლებმა იერიში ახლა ამაზე მიიტანეს.

1810 წელს მთავარ-მართებელი ტორმასოვი სინოდის ობერ პროკურორს თ-დ გოლიცინს სწერდა: „საქართველოს პატრიარქ-კათალიკოზი-ანტონი-იშვიათი და ყველასაგან პატივცემული პირია, მაგრამ რადგანაც ის ავათმყოფი კაცია, სასარგებლო იქნება, საქართველოში ეგზარხოსი დაინიშნოს, კათალიკოზს კი საქართველოს შემოსავლიდან პენცია მიეცესო.“

ტორმასოვის მოხსენება, რასაკირველია, შეიწყნარეს და მთავარმართებელმა ანტონ II აიძულა რუსეთს გადასახლებულიყო. კათალიკოზს ალექსანდრე ბატონიშვილივით წინააღმდეგობის გაწევა არ შეეძლო-და თუმცა ბევრი რამ მოიმიზეზა და წასვლას აგვიანებდა, მაგრამ 1811 წ., ის გულადაწყვეტილი და საქართველოს უკულმართი ბედის უმაღლური თავის მწარე ხვედრს დაემორჩილა. ანტონი ამ დროს

47 წლისა და იყო და ამ „ავათმოფმა“ კაცმა, ამ სამხრეთის შვილმა ცივ რუსეთში კიდევ 19 წელიწადს იცოცხლა.

საქართველოს ეკლესიის დამოუკიდებლობა, წინააღმდეგ მსოფლიო კრებების დადგენილებისა, გააუქმეს. კათალიკოზის მაგიერათ ჩვენი ეკლესიის მმართველად სინოდის ეგზარხოსი დაინიშნა. პირველი ეგზარხოსი იყო ქართველი—ვარლამ ერისთავი.

იმერეთი 1819—20 წლებში

ახალი მართველობის დამყარებამ აღმოს. საქართველოში, ეგზარხოსის ვარლამ ერისთავის მაცადინობით, შედარებით მშვიდობიანათ ჩაიარა. იმერეთში კი ამ საქმემ სულ სხვა სახე მიიღო და ხალხის აჯანყებაც გამოიწვია.

1819 წლამდე იმერეთის საეკლესიო საქმეებს გამანადგურებელი ხელი არ შეხებია და ძველებურათ სწარმოებდა. 1815 წ. თფილისში სინოდის კანტორა დაარსდა, რომელმაც მთელი საქართველოს ეკლესიის დაპყრობა დაისახა მიზნათ. იმერეთის სამღვდელთა, მიტროპოლიტების მეთაურობით, კანტორის განკარგულებას ყურადღებასაც არ აქცევდა და დამოუკიდებლათ მოქმედობდა. ამის გამო უწმ. სინოდმა ეგზარხოსი ვარლამი გადააყენა და მის მაგიერათ გამოგზავნა (1817 წ.) თეოფილაქტე რუსანოვი ეგზარხოსის სახელწოდებით. თეოფილაქტე მოსვლისთანავე იმერეთს გაემგზავრა, გურია-სამეგრელოში კი კანტორის მოხელეები დაგზავნა და საეკლესიო მამულების აწერა და ჩაბარება ამათ დაავალა.

მაშინდელი მთავარმართველი ერმოლოვი თეოფილაქტეს მოქმედებას თუმცა თანაუგრძობდა, მაგრამ ნაადრევად კი სცნობდა და იმერეთის აჯანყებისა ეშინოდა.

ეგზარხოსმა თავისი არ დაიშალა. — ჯერ იყო დათეოფილაქტემ საქართველოში საეპისკოპოსო კათედრები გააუქმა და თორმეტის მაგიერ 4 დააწესა, სამრევლოები შეამკირა და მრავალი ეკლესია (დაკეტა, და მერე კიდევ კანტორის მოხელეებმაც ზედმეტი მუყაითობა გამოიჩინეს და საეკლესიო მამულებთან კერძო პირების საკუთრებასაც შეეხენ. იმერეთსა და გურია-ოდისში ამან ხალხის დრტვინვა და უკმაყოფილება გამოიწვია: „ჩვენი ეკლესიები ოსმალებს არ დაუკეთიათ და ამას რას მოვესწარითო!“ — იძახოდა ხალხი-და აჯანყებამაც იფეთქა.

ამ დროს იმერეთს განაგებდა გენ. კურნატოვსკი. მან ეს ამბავი მაშინვე ერმოლოვს აუწყა და ჯარი ითხოვა. ამ დროს დაღესტნის მთებში ზარბაზანი ქუხდა და მოავარმართველის მთელი ყურადღებაც იქითკენ იყო მიქცეული; შტაბის უფროსმა გენ. ველიამინოვმა კი თეოფილაქტეს სთხოვა, მოქმედება შეაჩერეთ და ქართლსვე დაბრუნდით, რომ იქნებ აღელვებული ხალხი დაწყნარდესო. ეგზარხოსი მაინც ქუთაისიდან ფეხს არ იცვლიდა, სანამ ხალხმა იძულებით არ განდევნა.

შეურაცყოფილმა ეგზარხოსმა, ერმოლოვის რჩევითა და თანხმობით, გადასწყვიტა — იმერეთიდან გაედევნა და რუსეთს გადაესახლებია იმერეთის ცნობილი მიტროპოლიტები და მათი თანამგრძნობლებიც. ეს აზრი პეტერბურგშიაც მოიწონეს და საქმის სისრულეში მოსაყვანათ ქუთაისს ჯარი გაიგზავნა.

იმერეთშიაც მზადება იყო. ყველა რაღაც სა-
შინელების მოახლოებას გრძნობდა. მიტროპოლი-
ტები-ევთიმე გენათელი და დოსითეოზ ქუთათელი
ხალხს ლოცავდნენ და სამშობლოს გასათავისუფლებ-
ლათ იწვევდნენ. ბუკისა და საყვირის ხმა გაისმა და
ეკლესიებში იარაღის კურთხევა გაჩაღდა. იმერლებმა
გადასწყვიტეს, მეფეც კი ამოერჩიათ, და ეს სურვილი
აღსრულებს ალექსანდრე ბატონიშვილს, რომელიც მაშინ
ახალციხეში იმყოფებოდა.

იმერეთი რომ ასეთ სამხადისში იყო, გენ. კურ-
ნატოვსკი, როგორც მოხუცი, დაითხოვეს და მის
მაგიერათ ახალგაზდა პოლკოვნიკი პუზირევსკი გაამ-
წესეს. პუზირევსკის ძნელი საქმე მიანდვეს: მიტრო-
პოლიტებისა და სხვა წარჩინებულთა დატყვევება.

შტაბის უფროსი, ველიამინოვი, სწერდა: „მი-
ტროპოლიტების დახოცვას გაუფრთხილდით, ვინაი-
დან ეს ხალხს უფრო ააშფოთებს. თუ ვინიცობაა ეს
ზომა საჭირო გახდეს, მაშინ დახოცილთა გვამები
იმერეთში არ დასტოვოთ, არც სადმე მდინარეში
გადაყაროთ, რომ არ გამოირიყოს, — მოზღოკამდი
მიიტანეთ და იქ დამარხეთო.“

4 მარტს 1820 წ. ფრიად ენქელიანი და ცუ-
დი ამინდი იდგა. ცა პირქუშათ დაჰყურებდა ქუთა-
ისს და ხან-გამოშვებით წვიმასა სცრიდა. საღამო იყო.
მიტროპოლიტი ქუთათელი ციხის ნანგრევებზე შემ-
დგარიყო და სასოებით აღსავსე თვალები გელათის-
თვის მიეპყრო. შემდეგ, დასავლეთისკენ მიბრუნდა
და კარგა ხანს მდუმარეთ შავი ზღვისკენ გაიყურე-
ბოდა. დაღამდა, საშინლათ ბნელოდა. უკვე შუალა-
მემაც მოატანა. მიტროპოლიტი რაღაც წინაფრთხი-
ლას შეეპყრო და ძილი არ ეკარებოდა. ფიქრებით

გატაცებულმა, მესენაკეს—ყიფიანს—საცეცხლური გაჩაღებია და ლოცვათ დადგა. გავიდა მცირე ხანი და ვილაცამ კარებს დაუკაკუნა. მესენაკემ ნიტროპოლიტს მოახსენა. — გაულეთო, ბრძანა — და ისევ ლოცვა განაგრძო.

პუზირევსკი და მასთან ერთად რამდენიმე ჯარის კაცი ხიშტებით ხელში ნიტროპოლიტის ოთახში შეიჭრენ. პოლკოვნიკმა მოსთხოვა, ლოცვა შესწყვიტე და საჩქაროთ უკან გამომყვიო.

— განვედი ჩემგან, სატანა! — მრისხანეთ გადახედა მას ქუთათელმა და კმევა დაიწყო.

ჯარის კაცებმა ქუთათელს ხელი სტაცეს. მოხუცი ნიტროპოლიტი სარკმლის რკინის ხლართულს მოეჭიდა და არ ნებდებოდა. მესენაკე ყიფიანიც მიეშველა. მას თავში კონდახი დაარტყეს და, გაბრუებული, სენაკის კარებიდან თავდაღმართში დააგორეს. მოხუცი ნიტროპოლიტი კარგა ხანს გაძაღდა, ბოლოს, ღონე გამოლექული, იატაკზე გაიშოტა. ქუთათელი შეკრეს და კონდახის კემით გარეთ გამოათრიეს.

იმავე ღამეს შეიპყრეს გელათის ნიტროპოლიტი ევთიმე. იმ დღეს გადაყვანილ კურნატოვსკის აცილებდნენ, ნიტროპოლიტი გელათიდან ჩამოსულიყო და მწვანეყვავილაში იდგა.

გენათელმა პოლკოვნიკს მაცხოვრის სიტყვებით მიმართა: „ვითარცა ავაზაკსა ზედა გამოხვედით მახვილით შეპყრობად ჩემდაო,“ და წინააღმდეგობა არ გაუწევია. შეიპყრეს აგრეთვე სენნია წულუკიძე, მდივანბეგი დავით მიქელაძე, თ. ბეჟან წერეთელი, არქიმანდრიტი გრიგოლი და, ბოლოს, სოლომონ I-ის ქალიშვილი, ქაიხოსრო აბაშიძის მეუღლე — მო-

ხუცი დარეჯანი, თავის მცირეწლოვანი შვილიშვილით.

ტყვეებს გაფისული ტილოები ჩამოაცვეს, რომ არავის ეცნო, მხოლოდ სულის მოსათქმელი დაუტოვეს, ხელ-ფეხ შეკრულნი ურმებზე დაყარეს და ქოჩორას გზით რუსეთს გაგზავნეს. შეპყრობილებმა გზაში ხმით იცვნეს ერთმანეთი. ქუთათელი, ნაცემი და გალახული, გზაში გადაიკვალა და ანანურის საყდარში დაკრძალეს; პუზირევსკი კი სწერდა, საოფლოც მოკლაო. საქართველოს ჩრდილოეთ საზღვარს რომ მიაწიეს, გენათელმა დაიჩოქა და წარმოსთქვა: „ხახულის ღვთისმშობელო, ზურაბ წერეთლის საძეოს ნურას გაუშვებ ქვეყანაზეო.“

გენათელი ჯერ პეტერბურგს მიიყვანეს, შემდეგ სვირის მონასტერში (ოლონეცის გუბერნია) დაამწყვდიეს და იქვე გადაიკვალა 21 აპრ. 1822 წ.

დარეჯანი და მისი შვილიშვილი პენზის გუბერნიაში გაგზავნეს და სიცოცხლე გამწარებულ მოხუცებულს იქ დიდ სიღარიბეში ამოხდა სული.

იმ საბედისწერო ღამეს შეუპყრობელი დარჩათ ივანე აბაშიძე, სოლომონ I-ის შვილისშვილი, ძე ქაიხოსროსი. ივანე გურიას გაიქცა, ქაიხოსრო გურიელთან, და იქიდან ხელმძღვანელობდა აჯანყებას. გურიელი აჯანყებას არ თანაუგრძნობდა, მაგრამ ბოლოს ბრალი მაინც თავზე მოახვიეს.

პუზირევსკი მცირე რაზმით გურიისკენ გაეშურა. შემოქმედის ციხესთან რომ მივიდა, წინ შემოხვდა ერთი გურული, იოთამ ბოლქვაძე, რომელიც ქაიხოსროს გამოეგზავნა, — ხალხს რუსების მოსვლა შეატყობინე და გააფრთხილეო. პუზირევსკიმ

ბოლქვადეს შესძახა: „სად არის ის ძაღლის შვილი ქაიხოსრო?“ ბოლქვადემ პასუხათ ტყვია უთავაზა და პოლკოვნიკი იქვე დასცა. პუზირევსკის მხლებელი ყაზახი ბოლქვადეს მივარდა, მაგრამ ბოლქვადემ იგი ხმლით შუაზე გააპო.

პუზირევსკი რომ მოკლეს, მისი ადგილი პოლკოვნიკ ზგორელსკიმ დაიჭირა. ის მაშინვე გურიას შეესია. გურულებმა ის სასტიკათ დაამარცხეს, მისი რაზმიდან მხოლოდ 3 კაცი გადარჩა მოამბეთ. გურულები ამას შემდეგ ოდიშს გადავიდნენ; ტალღამ გადმოხეთქა და ქუთაისშიაც შეამბოხებები იკრიბებოდნენ.

ერმოლოვი დარწმუნდა, რომ ხუმრობა აღარ იყო, იმერეთის მმართველად გორჩაკოვი დანიშნა და თვით ველიამინოვიც გამოგზავნა დიდი უფლებებით აღჭურვილი. გორჩაკოვი რომ სამეგრელოში იყო, ამბოხებამ რაჭაში ამოჰყო თავი. მოძრაობამ მთელი დასავლეთ საქართველო მოიცვა და ველიამინოვს დიდი მაცადინობა დასჭირდა, სანამ ქვეყანას დააწყენარებდა.

კათალიკოზის გადაყენებისა და იმერეთის მიტროპოლიტების განდევნის შემდეგ საქართველოს საეკლესიო უძრავი მამული, 140 მილიონ მანეთად ღირებული, სახაზინოთ შეირიცხა. ამ მამულის შემოსავლით საქართველოში გახსნეს (1817 წ.) მხოლოდ ერთი სასულიერო სემინარია და ოთხიც სასულ. სასწავლებელი.

ქართული ეკლესია-მონასტრები, გულშემატკივარ მზრუნველს მოკლებული, მოუვლელათ დარჩა და უმთავრეს მათგანს — სვეტიცხოვლის საპატრიარქო ტაძარში უკვე დიდი ხანია წვიმა ჩამოდის.

ქველი და ახალი

საქართველო რუსეთს შეუკავშირდა თავისი ფრიად განვითარებულის საზოგადოებრივი ცხოვრებით, ათასწლოვანი ისტორიით, კულტურით, ზნე-ჩვეულებით, საერო და სასულიერო იერარქიით და ყოველ მხრივ გამორკვეული სახით. რა ვუყოთ, რომ ეს ცხოვრება ფრიად ჩამორჩენილი იყო ევროპის ცხოვრებაზე, ამას თავისი საპატრიო მიზნები ჰქონდა და ერეკლესთვის რომ გარემოებას ხელი არ შეეშალა, აკი ყოველ ღონეს ხმარობდა, რომ ჩვენი ცხოვრებაც ევროპიულათ მოწყობილიყო. განახლებისა და ახალ გზაზე დადგომის საქიროებას ყველა გრძნობდა და რომ გარემოებასაც ხელი შეეწყო, საქართველოს ცხოვრებაც სულ სხვა გზით წარემართებოდა.

საქართველოს უმაღლესი გამგე იყო მეფე. მეფის უფლება საქართველოში თვითმპყრობელობის უფლებამდი, როგორც ეს დღეს გვესმის, არაოდეს არ ასულა. ჯერ თვით თამარ მეფემ ბევრი რამ დაუთმო ერის წარმომადგენელთა სურვილს. მეფე ხალხთან იყო და ხალხი მეფესთან; ქვეყნის ჭირსა და ღონისს ის პირველი მიეგებებოდა, „მოყმეთა თვისთა“ არაოდეს უკან არ ჩამოუდგებოდა და მათთან ერთად იბრძოდა, ვითარცა ტოლი ტოლთან. მეფე „აღდგის ღამე, მოვლის ქალაქი და მოიხილნის გლახაკნი და დავრდომილნი და ობოლნი და თვისითა ხელით მისცემდის ყოველთა.“ („ქართლ. ცხოვრ.“)

და „არაოდეს არ ყოფილა ერთაგან დაშორებული, ვითარცა ტყვე ვეზირთა ხელთა შინა, რომელთა უწოდებენ შინისტრებიად.“

სამართალი მეფისა იყო მარტივი, სადა და სწრაფი. მომჩივანი თავის საჩივარს მოახსენებდა მდივანბეგს, ან თვით მეფეს, საქმე სწრაფად გაირჩეოდა, დაიწერებოდა და რომელიმე მოხელეს მიანდობდენ სისრულეში მოსაყვანათ. მეფესთან არსებობდა აგრეთვე უმაღლესი საბჭო, რომელიც უმაღლეს სამსახულო, საფინანსო და საადმინისტრაციო დაწესებულებას წარმოადგენდა.

საეკლესიო საქმეებს განაგებდა კათალიკოზი მიტროპოლიტებისა და ეპისკოპოზების შემწეობით. განსაკუთრებული შემთხვევის გამო იკრიბებოდა ადგილობრივი საეკლესიო კრება, რომელიც, საჭიროების მიხედვით, განმარტავდა საეკლესიო წესებს, შეეხებოდა ზნეობრივ საკითხებს და სხვ.

სამხედრო მხრით საქართველო დაყოფილი იყო ექვს სასარდლოთ, სარდლები ომიანობის დროს ჯარს შეკრებდენ და მეფის წინამძღოლობით გაილაშქრებდენ.

მცხოვრებთა ოთხ მეხუთედს ქართველობა შეადგენდა. ერთ მეხუთედს — სომხობა, თათრები ცალკე რაზმს ადგენდენ და ომის დროს ქართველებზე არა ნაკლებ ერთგულობას იჩენდენ.

1783 წლიდან 1801 წლამდე, — ესე იგი, ხელშეკრულობიდან შეერთებამდე, ქართველების რიცხვი თითქმის განახევრდა; შეერთებიდან კი ეს მოვლენა ასე თვალსაჩინოთ აღარა სჩანს. — ეგაა, რომ მკვიდრთა ზნე-ჩვეულება, კულტურა და ისტორია, ენა, სამართალი და საეკლესიო ცხოვრება უცრათ არტახებით შებოჭილი აღმოჩნდა. საუკუნეთა განმავლობაში შექმნილ თავისებურ ცხოვრებას ერთი კალმის მოხმით

დაუპირეს ახალ კალაპოტში ჩაყენება, — შეუფერებლათ, შეუსწავლელათ და გაუსინჯველათ! და სადაც ბრძანებამ არ გასჭრა, იქ სამხედრო ზომები მიიღეს.

დარიელას უღელტეხილი ერთად-ერთი ყელი იყო, საიდანაც შეიძლებოდა საქართველოში შემოსვლა. ამ გზას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა და საქართველოს შეფეხებიც ყოველთვის დიდ ყურადღებას აქცევდნენ: ვისაც დარ ელა ეპყრა, მთელი ამიერ-კავკასიის კლიტეც მის ხელთ იყო.

რუსის ჯარი საქართველოში სწორეთ ამ გზით შემოვიდა. საშინელება რამეს წარმოადგენდა ეს გზა და მისი კეთებაც სწორეთ ქართველებს. დააკისრეს საურმო ბეგარამ ხალხს სული ამოართვა, — საქართველოში ყოველდღე 112 ათასი ურემი და 100,000 ცხენი იყო გაწვეული. დიდ უბედურებათ მოევლინა ხალხს მხედრობაც. — თავაშვებული სალდათები და აფიცრები ათასგვარ შეურაცხებასა და შავ ღღეს აყენებდნენ: აოხრებდნენ ბალებს, ვენახებს, ხდიდნენ ქვევრებს და, რასაც ვერ ამოსცლიდნენ, მიწითა და ნაგვით აავსებდნენ. ხალხს გული უკვდებოდა, თავის ნაოფლარ-ნაჭირნახულევის ასეთ გაოხრებას რომ ხედავდა. ჯოჯოხეთად და ქირათ მოედვა ქვეყანას ჯარის შენახვაც: ომის და ჯარის მოძრაობის დროს ყოველი მოსახლე ვალეებული იყო რამდენიმე ჯარის კაცი შეენახა. ამან ააფორიაქა და გააუპატიურა ოჯახის კერა და ხალხს ხელში იარაღი ააღებია. კაპიტან-ასპრავნიკების თარეშმა და კოვალენსკის მიერ შემოღებულმა „ფორმალურმა სასამართლომ“ ხალხის მოთინების ფიალა ხომ სულ ამოსწურა!

განწირულ ქვეყანას ქირი-ქირზე დაერთო, როცა 1811—12 წ. წ. საქართველოში დიდი შიმში-

ლობა ჩამოვარდა: „წელსა ამას (1812) იქმნა სიყმი-
ლი და ოდეს არღარა აქვდათ პური მცხოვრებთა,
ნაცვლად პურისა, ვევედრებოდენ მცხოვრებნი, რათა
მიიღონ დედა-წულნი მათნი, მაშინ ტირანმა მარკიზ-
მა (პაულუჩი) ჩაუყენა ყოველსა სოფელსა ეგზეკუ-
ცია—და იყო ჭირვება და ვალაღება ერთა ზედა“,
სწერს დავით ბატონიშვილი.—საქმე ისაა, რომ ჯა-
რის საკვებ სურსათს ძალდატანებით ართმევდენ ხალხს
ან სულ უფასოთ, ან ძლიერ მცირე ფასათ. უიმში-
ლობის დროს ხალხი ბალახითა და ხილით იკვებე-
ბოდა და ჯარისთვის პური ვისლაჰქონდა?! დამშეულ
ხალხს ეგზეკუციით უპასუხეს, კაპიტან-ისპრავნიკები,
სასურსათო საქმის მოხელეები და მშვიერი სალდათე-
ბი ქვეყანას გამანადგურებელ კალიასავით მოედვენ
და გამკითხავი აღარავინ იყო. მაშინ თვით ხალხმა
გაიკითხა თავის თავი. 1804 წელს მთიულეთში და
1812 წ. კახეთში მოხდა დიდი ამბოხება. გამწარე-
ბულომა ხალხმა იარაღს მიმართა და სამართალი იმას
მოსთხოვა. —მთა და ბარი ამბოხების ცეცხლმა მოიცვა
—და ამ ცეცხლის ჩასაქრობათ ჯარსა და მის უფ-
როსებს დიდი ენერჯია და მსხვერპლი დასჭირდათ

გამოძიებამ ბოლოს ხალხის სიმართლე დაამტკი-
ცა, მაგრამ ახალი ქვეყნის მართვა-გამგეობაში პირ-
ველი, შეცთომით და წინდაუხედავათ, გადადგმული
ნაბიჯი შემდეგშია ცხელი გასასწორებელი შეიქნა.

საქართველოს მთავარმართებლები

კარგო კნორინგი. ალექსანდრე I-მა რომ მა-
ნიფესტი გამოსცა, საქართველოს გამგებლათ კ. კნო-
რინგი დანიშნა. ამ კაცმა თავი იმითი იჩინა, რომ საქარ-
თველოს დამოუკიდებლობის მოსპობა დიდის ზეიმით გა-

მოაცხადა ოფილისში — 1802 წ. 8 მაისს. ამავე დღეს თავის ბინაზე მიიწვია საქართველოს წარჩინებული პირები და სადილი გაუმართა; სადგომს კი იღუმალ ჯარი შემოართყა. წვეულები აღმრიზენ, რუსები ჩვენ თვითონ მოვიწვიეთ — და მტრები ხომ არა ვართ, რომ ჯარი შემოგვართყესო! ზოგმა ამათგანმა რუსეთის ერთგულებაზე ფიცის მიღების უარიც კი განაცხადა. კნორინგმა ამათ სატუსალოში უკრა თავი. ამ გარემოებამ ქვეყანა ააშფოთა, მით უმეტეს, რომ დამოუკიდებლობის მოსპობას არავინ მოელოდა. ქვრივი დედოფლები და ბატონიშვილები აჯანყების ცეცხლს აღვივებდენ. კნორინგს თავ-გზა აებნა და „დროებით“ საქართველოდან წავიდა.

კოვალენსკი ჯერ გიორგი XII-ის კარზე იყო, როგორც უფლებამოსილი წარმომადგენელი რუსეთისა. თავისებური ზრდილობის კაცი იყო — და ერთხელ მარიამ დედოფალთან რომ შევიდა საქმეების გამო, არაყი მოითხოვა და იქვე გადაჰკრა.

კოვალენსკი ყველგან ეჩრებოდა, იქაც კი, სადაც მას არაფერი გაეგებოდა, მაგ., სამხედრო საქმეებში, და გენ. ლაზარევს სულს უმწარებდა. ყველას უნდობლათ ეპყრობოდა და თვით იმპერატორისაგან დაჯილდოებული გარსევან ჭავჭავაძეც არ დაინდო; სხვა და სხვა უმაღლესი შემოსავლიანი ადგილები თავისიანებს დაურიგა და საპატიო, გამოცდილი ქართველები განდევნა. თვითონ კი, იმის მაგიერათ, რომ სამსახური შეესრულებია, აღებ-მიცემა გააჩაღა და მატყლის ვაჭრობა დაიწყო, — რაც საქართველოში მატყლი იყო, შეისყიდა — და ხაზინას მიყიდა, რასაკვირველია, მოგებით. ქრთამსაც არ უარყოფდა და საქართველოდან თავის სამშობლოში (პოლ-

ტავის გუბერნია) აუარებელი თვალ-მარგალიტი გაზიდა. ყოველსავე ამას ზედ დაერთო მის მიერ საქართველოში შემოღებული „ფორმალური სასამართლო“. ქართველ კაცს საჩივარი რუსულათ დაწერილი უნდა წაედგინა და თან ზეპირათაც ჩაებულებულია; თუ სადმე ერთი სიტყვა შეეშლებოდა-საჩივრის უფლებას კარგავდა და საქმეც ისპობოდა. ამის გამო ქვეყანა უსამართლობით აივსო, ყველგან მათრახი, შევიწროება და გაუპატიურება გამეფდა და, ვინ იცის, კოვალენსკი კიდევ რაებს ჩაიდენდა, რომ ციციშვილს არ მოესწრო და მისთვის ფრთები არ შეეკვეცა.

ზავლე დიმ. ციციშვილი. პაატა ციციშვილი, მთავარმართველის ბაბუა, მეფე ვახტანგს გაჰყვა რუსეთს. ჰავლე დიმიტრის ძემოსკოვში დაიბადა და ჩინებული განათლებაც მიიღო სამხედრო სასწავლებელში. იცოდა ფრანგული ამ ენიდან სთარგმნიდა კიდევ და ხან ლექსებსაც კი სწერდა. თ დი ჰავლე თავიდანვე სამხედრო სამსახურში იყო და ოსმალეთთან ომის დროს დიდი სახელიც გაითქვა (1787 წ.) ეკატერინე დედოფალი მას „თავის გენერალს“ უწოდებდა და რუსის გამოჩენილი სარდალი სუვოროვი ჯარს ყოველთვის ასე მიმართავდა: „იბრძოლეთ ისე, როგორც იბრძვის მამაცი ციციშვილი“. 1794 წ. პოლონეთის აჯანყება ციციშვილმა მოინელა და სასტიკათაც დასაჯა დამარცხებულნი (1802 წ. 1 სექტ.) ეს ჰეშმარტი რუსის მოხელე და იშვიათი მხნეობის პატრონი საქართველოს მთავარმართველად დაინიშნა.

ციციშვილმა მაშინვე თავიდან მოიშორა კოვალენსკი და მისი მსგავსი მოხელეები, მოსპო აგრეთვე კოვალენსკის მიერ შემოღებული „სასა-

მართლო“. მაგრამ მას სამოქალაქო საქმეებში იმდენი კვალი არ დაუმჩნევია, რადგანაც მუდამ ომებში იყო გართული. რუსეთის სკიპტრას ქვეშ საქართველოს გაერთიანებასა და მისი ძველი საზღვრების აღდგენას ცდილობდა და ხან სოლომონ II-ს ებრძოდა, ხან მთავრებს თავზე ხელს უსვამდა. ერევნისა და ბაქოს ხანებს მრისხანებით სავსე წერილებსა სწერდა და თვით სპარსეთის შაჰსაც კი ემუქრებოდა. თქმა და ქმნა ერთი იცოდა და ჩვეულებრივ თავაზიანობას და სალამ-ქალამს მაგრე რიგათ არ იმეტებდა.

ერევნის ასაღებათ რომ გაეშურა, ერევნის ხანმა სომხები აჰყარა, რადგან მათი ღალატისა ეშინოდა, და ყარსისკენ უყო პირი. ციციშვილმა მათ მათ ივე არქიმანდრიტი გაუგზავნა, აქით მობრძანდითო, და ეს ამოდენა ხალხი თფილისში დაასახლა. სომხის 2000 ოჯახმა დღევანდელი ავლაბარი და მისი უბნები დაიჭირა.

1806 წ. თებერვალში ციციშვილი თავის ჯარით ბაქოს შემოერთყა და აღებას უპირებდა. ბაქოს ხანმა-ჰუსეინ-ყულიმ, რომელსაც ციციშვილი აღრევე იცნობდა, შემოუთვალა, ბრძოლა შესწყვიტე და ქალაქს უომრათ ჩაგაბარებო. ხანმა ციციშვილი ციხეში შეიტყუა, აქ მას დამბაჩა ჰკრეს და იქვე დასცეს; მისი თავი კი სპარსეთის შაჰს მიართვეს.

გუდოვიჩი. ციციშვილს შემდეგ გაამწეს გრაფი გუდოვიჩი (1806—9 წ.) ახალი წყობილებისაგან შექმნილი უკმაყოფილება თანდათან იზრდებოდა, დელვისა და შფოთის დრო იყო. ნამეტურ შავი დღე დააყენა ხალხს გაჭიანურებულმა უცხო სამართალმა. შეწუხებული ქართველობა თხოვნას თხოვნაზე აგ-

ზავნიდა უმაღლესი მთავრობის სახელზე, რომ სამართალი საქართველოში აღგილობრივი ზნე ჩვეულებების მიხედვით ეწარმოებიათ. ამ თხოვნებს ყოველთვის მთავარმართებელს უკზავნიდნენ და ეს კი უყურადღებოთ სტოვებდა. ჯერ კიდევ ციციშვილი ამბობდა: „კანონი ხალხის ზნე-ჩვეულების მიხედვით უნდა მოიხაროს.“ მთავრობაც ბოლოს და ბოლოს იძულებული გახდა დაეთმო და გუდოვიჩს უბრძანეს, მეფე ვახტანგის სამართლის თარგმანი წარმოადგინეო.

ტორმასოვი. (1809—11 წ.) რადგანაც დელვა და შფოთი უფრო და უფრო იზრდებოდა, ტორმასოვიმაც უფრო ენერგიულ ზომებს მიმართა. მან, სხვათა შორის, საქართველოს ეკლესიაზედაც მიიტანა იერიში და იმის დროს კათალიკოზი ანტონ II რუსეთს გადაასახლეს. საქართველოს ეკლესიის დამოუკიდებლობა გაუქმდა და ამიერიდან ერის მიერ არჩეული კათალიკოზის ადგილი სინოდის ეგზარხოსმა დაიჭირა. ტორმასოვის დროსვე მეფე სოლომონ II იმერეთიდან განივლტო და ეს სამეფოც რუსეთს შეუერთდა.

მარკიზ შაულუჩი (1811—12 წ.) ტორმასოვის ადგილი პაულუჩმა დაიჭირა, „კაცმა ელამმა ვითარცა თვალითა, აგრეთვე სულითა.“ მარკიზი ტომით იტალიელი იყო. ის ერთხანს სარევიოლუციო ომებში იღებდა მონაწილეობას და ნაპოლეონს შველოდა, შემდეგ რუსეთს მოაშურა და აქ ისე დაწინაურდა, რომ საქართველოს მთავარმართებლობა მისცეს. იმის დროს შფოთმა და არეულობამ საქართველოში კიდევ უფრო იმატა და ეს შფოთი კახეთის ამბოხებით დაგვირგვინდა. უანგარო იყო, მაგრამ ახალი უფროსებისაგან ბოძებულ იარაღს მარჯვეთ ხმარობდა და

ეგზეკუცია მის დროს ჩვეულებრივ მოვლენათ გადაიქცა. კახეთის ამბოხების დროს სასტიკი ზომების მიღებით ამან სამართლიანათ დაიმსახურა სახელი „ტირანისა“ (დავით ბატონიშვილი.) ვინ იცის, ეს კაცი, რომ დასცლოდა, როგორ დაასრულებდა თავის მოღვაწეობას, მთავარმართებლად მხოლოდ ერთ წელიწადს იყო. მისი სავარძელი გენ. რტიშჩევს უბოძეს.

რტიშჩევი (1812 -- 16 წ.) ნაპოლენი ევროპას მუსრს ავლებდა, საუკუნოებით განმტკიცებული ტახტები ნაფორტივით იმსხვრეოდა, გვირგვინოსნები პანტასავით ცვივოდენ ძირს, მოსკოვს ნატისუსალი ასდიოდა და მთელი რუსეთის ძალ-ღონე ამ საშინელი კაცის წინააღმდეგ იყო მიმართული. თავი იმსხვრეოდა და ფეხებს ვინღა სჩიოდა! საქართველოსთვის აღარავის ეცალა და პეტერბურგში რტიჩევის მოხსენებებსაც ხშირათ უყურადღებოთ სტოვებდენ. კახეთის ამბები მხოლოდ ნალვერდალში შეხვეული ნაკვერცხალი აღმოჩნდა. ტახტის მაძიებელი აღექსანდრე ბატონიშვილი მთასა და ბარში დაჰქროდა და რომ გამოცთილი გენერლები არა ჰყოლოდათ, მთავრობას საქმე მეტათ ცუდათ წაუფილოდა. ყოვლად შეუფერებელი მართვაგამგეობისა და გარყვნილი მოხელეების საქციელის გამო კახელებმა „ფიცი“ გასტეხეს და იარაღს ხელი წაავლეს. რასაკვირველია, მთავრობის გაწოთვნილ ჯარსა და ზარბაზნებს კახელები საბოლოოთ ვერ გაუმაგრდებოდენ და რტიშჩევმაც საშინელი შურისძიებით მიუხლო მათ მაგიერი. იმის ნაცვლად, რომ საქმე გამოეკვლიათ და ნამდვილი მიზეზი აღმოეჩინათ, აუსვეს ხელი და სრულიად უდანაშაულო ხალხს ციმბირსა და საჩხობელაში უკრეს თავი. — ეგზეკუცია, მათრახი, სამხედრო სასამართლო,

ციმბორი და მისთანანი, — აი, რა დატრიალდა ტან-
ჯულ საქართველოში რტიშჩევის დროს. საქმე ისე
წავიდა, რომ საცოდავი გენერალი ბოლოს და ბო-
ლოს მარტოთ-მარტო დარჩა, ხალხში სანდო და ერ-
თგული აღარავინა ჰყავდა. ასეთი ხალხი კი აუცი-
ლებლათ საჭირო იყო. რტიშჩევმა ცარც აცივა, არც
აცხელა — ნდობის მოწპობა სომხებს უბოძა და
მათთვის უმაღლესი მადლობაც გამოითხოვა: „დიდი
ერთგულება გაგვიწიეს, მემამბოხეთა შესახებ საიდუმ-
ლოთ ცნობები მოქონდათ და მადლობის ღირსნი
არიანო.“ მართალია, სომხების უდიდესი ნაწილი
მთავრობას ქომაგობდა, მაგრამ ერთი ნაწილი მაინც
აღექსანდრე ბატონიშვილს უჭერდა მხარს.

უმაღლესი მადლობის ღრამატა ებოძა სომხის ერს
15 სექტ. 1813 წ. რტიშჩევმა სომხებს მიულოცა,
სიტყვა უთხრა და ღრამატა გადასცა. სომხებმა ეს
ღრამატა ზარების რეკითა და დიდის ზეიმით ვანქის
ტაძარში გადაასვენეს. და მაშინ, როდესაც მშვენიე-
რი კახეთი, ზარბაზნების ცეცხლსა და კვამლში იყო
გახვეული, სომხის უბანი თფილისში სადღესასწაუ-
ლოთ იყო გაჩირალდებული.

ერმოლოვი. ერმოლოვი რკინის ხასიათის კაცი იყო
და ამ მხრით ციციშვილს გავდა. რუსეთის მოწინავე
საზოგადოებას ერმოლოვი პროგრესიული მიმართუ-
ლების კაცათ მიაჩნდა-და ერთ დროს რუსეთის რევო-
ლუციონერები მასზე დიდ იმედს ამყარებდენ. ეს „პრო-
გრესისტი“ ჩვენს ქვეყანას მთავარმართველათ მოე-
ვლინა. იმის დროს ეგ ზარბაზნის თეოფილაკტე რუსა-
ნოვის მაცადინობით გაუქმდა დასავლ. საქართველოში
სამიტროპოლიტო კათედრები და საეკლესიო მამული
სახაზინოთ შეირიცხა. ერმოლოვმა აგრეთვე ყურად-

ღება მიაქცია თავისუფალ ადგილებს და საქართველოს არე-მარეზე დიდძალი უცხოელი—გერმანელები და სომხობა-დაასახლა.

ზასკევიჩი. ამის წყალობით ადგილობრივ დაწესებულებებში რუსული ელემენტი მეტათ გაძლიერდა. მისვე დროს ყარსისა და აზრუმის საფაშოდან საქართველოში გადმოსახლდა 20,000 სული სომეხი. მთავრობამ მათთვის საახალშენო კომიტეტი დააარსა და თავისუფალი ადგილები დაურიგა.

გაჯაფინისა და ნეიდგარის მარჯვა-გამგეობაში იგივე არევ-დარევა და უსისტემობა სუფევდა.

ბარონი რაზენი გაამწესეს 1831 წ. უკმაყოფილებისა და ამბოხების ცეცხლი საქართველოს კერაზე ჩუმათ ღვივოდა. დამოუკიდებელი, თავისუფალი ცხოვრების აღდგენა ჩვენი ერის შეგნებულმა ნაწილმა მიზნათ დაისახა. მიზნის მისაღწევათ 1829 წელს დაარსდა ფარული საზოგადოება, რომელსაც აჯანყება უნდა მოეწყო და რუსეთის მონობისაგან ჩვენი სამშობლო გაეთავისუფლებია. საზოგადოების მეთაურები იყვნენ ბატონიშვილები დიმიტრი იულონის ძე, და ოქროპირ გიორგის ძე. ამათ მიემხრენ ალ. ორბელიანი, ელიზბარ ერისთავი, სოლომონ დოდაშვილი და სხვ. საზოგადოების წესდება დასწერა ბერმა ფილადელფოს კიკნაძემ. 1832 წ. ამ ფარულმა წრემ თავისი აზრების გასავრცელებლად სოლომონ დოდაშვილის რედაქტორობით გაზეთიც გამოსცა. ამავე წლის ნოემბერში თავ. აზნაურთა კრებაზე უნდა გაემართათ ნადიმი, მიეწვიათ რუსის მოხელენი და გაეჟლიტათ. შემდეგ დარეოდენ, ხელში ჩაგდოთ დაწესებულებანი, დაეფიცებიათ ხალხი და გამოეცხადებიათ საქართველოს თავისუფლება. ერთმა შეთქმულ-

თავანმა ამხანაგები გასცა და საქმეც წახდა. მთავრობამ სასტიკი გამოძიების შემდეგ შეთქმულნი სამშობლოდან გაძევებით დასაჯა. დასჯილთა შორის იყვნენ ქართველი მწერლობის საუკეთესო წარმომადგენელი XIX საუკ. გრ. ორბელიანი, ვახტანგ ორბელიანი, ალექსანდრე ჭავჭავაძე, დრამატურგი გიორგი ერისთავი, დიმიტრი ყიფიანი და სხვანი.

გონივრული ჩვენში კულტურულ მუშაობას აწარმოებდა. იმის დროს დაკეთდა ახალი გზები, დაარსდა გიმნაზიები, წმ. ნინოს ქალთა სასწავლებლები, სახელოსნო და სახალხო შკოლები, კავკასიის სამოსწავლო ოლქი და სხვა. მის დროსვე ფეხი მოიდგა ქართულმა თეატრმა, გ. ერისთავის რედაქტორობით გამოვიდა ჟურნ. „ცისკარი.“ ყოველსავე ამას გორანცოვი მფარველობას უწევდა და ქართულ თეატრს ხაზინიდან შემწეობასაც კი აძლევდა. ეგაა, რომ მისვე დროს ქართულად მოანგარიშე თ. ახნაურობა ევროპიული საღამოების გამართვასა და დროს ტარებას შეეჩვია და საქართველოს მამულების უაზრო ფლანგვის პროცესს საფუძველი ჩაეყარა.

მუწავი. მურავიოვი მხოლოდ წელიწად-ნახევარს იყო ჩვენში და შესამჩნევი არაფერი გაუკეთებია. იმის დროს აიღეს ყარსის ციხე.

ბარიათინსკი. თმა ბარიათინსკიმ საქართველოს მამულების საქმეს ყურადღება მიაქცია და თფილისში დააარსა გამმიჯვნელი პალატა. ამ დაწესებულებამ საქართველოს ტერიტორიის მთლიანობას დიდი ზარალი მიაყენა და სახაზინო მიწა გაჩნდა იქ, სადაც ოდითგანვე ქართველი გლეხის ოფლი და სისხლი უხვათ იღვრებოდა. ბარიათინსკის დროსვე და-

სრულდა „კავკასიის ომი“, რომელსაც რუსეთმა და საქართველომ აუარებელი მსხვერპლი შესწირეს.

ამაყი მთა, მედიდურათ მალლიდან გადმომცქირალი, თავისუფლების და დამოუკიდებლობის მალმერთებელი, რუსეთის წინაშე ქედს არ იხრიდა და ხიშტების ჩხარა-ჩხურს, გინდ ზარბაზნების ჭეჭას მაგრერიგათ არ უფრთხოდა, ხანგრძლივსა და შეუპოვარ ომს შემდეგ დაღესტნის უკანასკნელმა მფლოჭელმა, შამილმა, იარალი დაჰყარა, რაკი მებრძოლნი შემოეცალენ, და ბარიათინსკის წინაშე წარსდგა. შამილი ჯერ პეტერბურგს გაგზავნეს. შემდეგ ნება დართეს და მექას (მაჰმადიანთა წმინდა ქალაქია) მოსალოცავად წავიდა. ეს დაუღალავი მებრძოლი და თავის მთა-კლდოვანი სამშობლოსათვის მაშვრალი გმირი ქალაქ მედინაში გარდაიცვალა 1871 წელს.

დიდი მთავარი ნიკოლოზი. 1861 წ. 19 თებერვალს რუსეთში ბატონყმობის გაუქმება გამოცხადდა. აღმოსვლეთ საქართველოს გლეხებს ეს ბედნიერება მხოლოდ 1864 წ. გამოუცხადეს, დასავლეთ საქართველოში კი — 1866 წ. საერთო პროგრესიულ-კულტურულმა მოძრაობამ ჩვენშიაც შემოანათა და აქ ქართველ მამულიშვილთა მეცადინობით და დაუღალავი შრომით მრავალი კულტურულ-განმათლებელი დაწესებულება გაიხსნა.

მთავრის დროსვე ქიზიყში მოხდა დიდი ამბოხება (1878 წ.) რაიცა ახალმა საურმო ბეგარამ გამოიწვია. მზრის უფროსს — გრაფ ტიზენჰაუზენს, რომელსაც მინდობილი ჰქონდა ამ საქმის განხორციელება, გაბრაზებული ხალხი დახვდა ანაგის ხეობაში და სეტყვასავით დაუშინა ქვები. განსაკუთრებით თავი ისახელეს დედაკაცებმა; ესენი მამაკაცებს წინ

მიუძღოდნენ და მათ მთავრობის წინააღმდეგ აქეზებდნენ. თავისუფლების მოყვარულ ქიზიყელებს ეს საქმე ძვირათ დაუჯდათ: 9 კაცსა და 2 ქალს თითოს 45 წლის კატორღა გადაუწყვეტეს.

დონდუკოვი-კარსაკოვი. ამის დროს თფილისის სასულიერო სემინარიის რექტორის—ჩუდეცკის მოკვლისათვის ეგზარხოსმა პავლემ მთელი საქართველო შეაჩვენა. სამშობლოს გამოსარჩობისათვის გამოჩენილი პატრიოტი დიმიტრი ყიფიანი ჩრდილო-კავკასიაში გადასახლეს და იქ ქალარამოსილ მოხუცს რაღაც ჩლუნგი იარაღით ტვინი დაათხევიეს (1888 წ.)

გოჯიფინი. ამან სომხის ეკლესიას ჩამოართვა მამული და სახაზინოდ შერაცხა. სომხის რევოლუციონერები თავს დაესხნენ მას სეირნობის დროს და ხანჯლის წვერით მკირეოდნათ გაჰკენწლეს.

გოჩანცოვი-დაშკოვი კავკასიის ერთა შორის უშუღლსა და მტრობას უხვად სთესდა. მანჯურის ველზე პატარა იაპონიამ დიდი რუსეთი დაამარცხა და რუსეთში რევოლუციამ იფეთქა (1905 წ.). საქართველო რევოლუციის მოწინავე რიგში ჩადგა. ამასობაში გრაფის ცდიერებამ გამოჟონა და თფილისი და მისი მიდამოები სომეხთ-თათართა შორის ატეხილი ხოცვაჟლეტის ასპარეზად გადაიქცა. საქართველოს დედაქალაქში ორი გარეშე ხაოხი ერთმანეთს დაეჩაკა. ქართველობამ უუამაველობა იკისრა. გრაფს ეგონა, ამათაც ჩავითრევო, და ქართულ რევოლუციონურ პარტიას იარაღი დაურიგა, მაგრამ მწარეთ მოსტყუვდა. ქართველობა ფხიზლათ იყო და საერთო ინტერესებს სდარაჯობდა. მაგრამ როგორც კი რუსის მთავრობამ წელი მოიმაგრა, გრაფმა ჩვენს ქვეყანას მა-

შინვე შემოუსია გენერალი ალიხანოვ-ავარიელი, (1906 წ.), რომელმაც მთელი დასავლეთ-საქართველო ცეცხლსა და ალში გაჰხვია. დადგა საშინელი ღრო: ჩხრეკა, დევნა, კატორღა, სახჩობელა და დახვრეტა ჩვეულებრივ მოვლენათ იქცა. ქვეყანა საშინელებამ მოიცვა და დროებით ყველა მიყუჩდა. გაზეთი გაზეთზე იხურებოდა, მოწინავე და მებრძოლი ქართველობა სამშობლოდან ივლტოდა და საზღვარგარეთ იხიზნებოდა. უკიდურესი რეაქციის დროს გრაფი და მისი მეუღლე სომხის შეძლებულ კლასს მფარველობდენ; საქართველოს შუაგულში კი ოცი სოფლის აყრა და ზედ სამხედრო პოლიგონის მოწყობა გადასწყვიტეს.

არც ერთი დაპირება, მაგ., ერობის შესახებ, გრათს არ შეუსრულებია; საქართველოს მიწა-წყალზე კი რუსების გადმოსახლების საქმე მის ხელში ფართოდ მოეწყო.

დიდმა მსოფლიო ომმა გრათის პლანები სრულიად ჩაშალა.

ნიკოლოზ ნიკ.-ძე რამხანაფა რუსის მთავრობის უკანასკნელი წარმომადგენელი იყო საქართველოში მსოფლიო ომმა და რუსეთის რევოლუციამ, მას, თავის მომავლინებელთან ერთად, ქვეყნის მართვა-გამგეობის საქმე ჩამოართვა და ხალხის წარმომადგენლებს გადასცა.

საქართველოს ტანჯულ სხეულს თითო-ორ-ლა ყველამ უგმირა, მაგრამ ბოროტ საწადელს ვერ მიაღწიეს. და „ძვალი მისი ვერ შემუსრეს“.

დ ა მ ა ტ ე ბ ა

მთელის მე-XIX საუკუნის განწავლობაში ქართველ მამულიშვილთა უდიდესი მისწრაფება საქართველოს პოლიტიკური თავისუფლებისა და დამოუკიდებლობის აღდგენა იყო, —

„ჩათა იუეჩი ადსდგეს ძლიერი

და დადგეს ეჩად სხვა ერთა შორის“! (გრ. ორბ.)

ამას უგალობდნენ ენამზიური გრიგ. და ვახტანგ ორბელიანები, „ტიტანიური სულისკვეთების“ მქონე ნიკ. ბარათაშვილი, დიდი ილია ჭავჭავაძე, შარავანდედმოსილი აკაკი წერეთელი, საქართველოს მთების შვილნი — ვაჟა და ყაზბეგი...

ქართველი ერის დიდს ისტორიულ წარსულს და მის კულტურულ ღირებულობას იკვლევდნენ პლ. იოსელიანი, დიმიტრი ბაქრაძე, თევდორე ჟორდანი, პროფეს. ალ. ცაგარელი, დავით ჩუბინაშვილი, ალ. ხახანაშვილი, ენათმეცნიერი ნ. მარი, ივ. ჯავახიშვილი, ევთ. თაყაიშვილი, მოსე ჯანაშვილი და სხვანი.

საქართველოს თავისუფლებისათვის იბრძოდნენ და მისი განხორციელების წინადაცს ამზადებდნენ პირველხარისხოვანი მწერალ-პუბლიცისტები: ილ. ჭავჭავაძე, არჩილ ჯორჯაძე, მიხეილ წერეთელი, ნოე ჟორდანი და სხვანი.

დამოუკიდებლობის იდეისა და ეროვნული თვითშეგნების გასაღრმავებლათ დაარსდნენ პოლიტიკური პარტიები, ყოველდღიური პრესა, სახალხო უნივერსიტეტი, თეატრი.

საქართველოს ეკლესიასაც აღმოუჩნდნენ მნათობნი და ღირსუფალნი: სულმნათი ეპისკ. გაბრიელი,

დეკ. დავ. ლამბაშიძე, რუსის მთავრობისაგან დევნილი მღვდელმთავრები — კირიონი, ლეონიდი.

1914 წ. დაწყებულმა უდიდესმა ომმა მთელი მსოფლიო შეარყია. საქართველო ამ ომში თავისდაუნებურად ჩაერია, როგორც რუსეთის ნაწილი. ქართველობა მედგრად იბრძოდა შორეული გერმანიის, ავსტრო-უნგრეთის, ბულგარეთის და მეზობელი ოსმალეთის საზღვრებზე. ამ ომში საქართველომ დიდი მსხვერპლი გაიღო, მაგრამ ამ ომშივე ჩვენს ქვეყანას დიდა ბედნიერებაც მოუტანა: რომანოვების საგვარეულო წაილეკა, ტახტი დაიშო, რუსეთი დაიშალა და საქართველოს პოლიტიკური თავისუფლების მხეც ამობრწყინდა. დიდ მამულიშვილთა დიდი ოცნება განხორციელდა და „ბაზალეთის ტბის ძირას ოქროს აკვანში მწოლარე ყმაწვილი“ საქართველოს მშვენიერი თავისუფლების სახით მოგვევლინა.

საქართველოს ეკლესიამ რუსთა სინოდის მონობისაგან 1917 წლ. 12 მარტს გაითავისუფლა თავი. ამ დღეს მცხეთის საპატრიარქო ტაძარში ერისა და სამღვდელოების თანადასწრებით გამოცხადდა საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალურ უფლებათა აღდგენის აქტი, რაიცა მეორე დღესვე ეცნობა უკანასკნელ რუს ეგზარხოსს პლატონს. იმავე წლის 17 სექტემბერს თფილისში შემდგარმა საქართველოს საეკლესიო კრებამ კათალიკოს-პატრიარქად ამოირჩია ეპისკ. კირიონი. ამავე დროს აღგენილ იქმნა კათედრები თფილელ, ქუთათელ და ჯყონდიდელ მიტროპოლიტებისა.

1917 წ. 22 ნოემბერს თფილისში შესდგა საქართველოს ეროვნული ყრბლობა, რომელზედაც არჩეულ იქმნა საქართველოს ეროვნული საბჭო.

ამას ზედ მოჰყვა უფრო დიდი და მრავალმნიშვნელოვანი აქტი სრულიად საქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადებისა—1918 წ. მაისის 26. ეს აქტი ერთხმად მიღებულ და დადასტურებულ იქმნა სრულიად საქართველოს დამფუძნებელი კრების მიერ 1919 წ. 12 მარტს.

საქართველოს დამოუკიდებლობა

საქართველოს დამფუძნებელი კრება, — არჩეული პირდაპირი, თანასწორი, საყოველთაო, ფარული და პროპორციონალური საარჩევნო სისტემით ორივე სქესის მოქალაქეთა მიერ, — თავის პირველსავე სხდომაზე, 1919 წ. მარტის 12 ს. ქვეყნისა და ისტორიის წინაშე აღიარებს, რომ ის სავსებით იღებს და ადასტურებს საქართველოს ეროვნულ საბჭოს მიერ 1918 წ. მაისის 26-ს. ნაშუადღევის 5 ს. და 10 წ. თფილისში გამოცხადებულს საქართველოს დამოუკიდებლობის შემდეგ აქტს:

საქართველოს დამოუკიდებლობის აქტი

„მრავალ საუკუნეთა განმავლობაში საქართველო არსებობდა, როგორც დამოუკიდებელი და თავისუფალი სახელმწიფო.

„მეთვრამეტე საუკუნის დასასრულს ყოველი მხრით მტრისგან შევიწროებული საქართველო თავისი ნებით შეუერთდა რუსეთს იმ პირობით, რომ რუსეთი ვალდებული იყო საქართველო გარეშე მტრისგან დაეცვა.

„რუსეთის დიდი რევოლუციის მსვლელობამ რუსეთში ისეთი შინაგანი წყობილება შექმნა, რომ

მთელი საომარი ფრონტი სრულიად დაიშალა და რუსის ჯარმაც დასტოვა ამიერკავკასია.

„დარჩენ რა თვისი ძალონის ამარად, საქართველომ და მასთან ერთად ამიერკავკასიამ თვით იღვეს თავს საკუთარი საქმეების გაძლოლა და პატრონობა და შესაფერი ორგანოებიც შექმნეს; მაგრამ გარეშე ძალთა ზედგავლენით ამიერკავკასიის ერთა შემაერთებელი კავშირი დაირღვა და მით ამიერკავკასიის პოლიტიკური მთლიანობაც დაიშალა.

„ქართველი ერის დღევანდელი მდგომარეობა აუცილებლათ მოითხოვს, რომ საქართველომ საკუთარი სახელმწიფოებრივი ორგანიზაცია შექმნას, მისი საშუალებით გარეშე ძალის მიერ დაპყრობისაგან თავი გადაირჩინოს და დამოუკიდებელი განვითარების მტკიცე საფუძველი ააგოს.

„ამისდა თანახმად საქართველოს ეროვნული საბჭო, 1917 წლის, ნოემბრის 22-ს არჩეული საქართველოს ეროვნული ყრილობის მიერ, დღეს აცხადებს:

- 1) ამიერიდან საქართველს ხალხი სუვერენულ უფლებათა მატარებელია და საქართველს სრულუფლებიანი დამოუკიდებელი სახელმწიფოა.
- 2) დამოუკიდებელ საქართველს პოლიტიკური ფორმა — დემოკრატიული რესპუბლიკაა.
- 3) საერთაშორისო დიპლომატიის საქართველს მუდმივი ნეიტრალური სახელმწიფოა.
- 4) საქართველს დემოკრატიულ რესპუბლიკას სურს საერთაშორისო ურთიერთობის უველს წევრთან კეთილშეზობლური განწყობილება დაამყაროს, განსაკუთრებით მასზედგურე სახელმწიფოებთან და ერებთან.

5) საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა თავის საზღვრებში თანასწორად უზრუნველყოფს ყველა მოქალაქის სამოქალაქო და პოლიტიკურ უფლებებს განუჩევლად ეროვნებისა, სარწმუნოებისა, სოციალური მდგომარეობისა და სქესისა.

6) საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა განვითარების თავისუფალ ასპარეზს გაუხსნის მის ტერიტორიაზე მოსახლე ყველა ერს.

7) დამფუძნებელი კრების შეკრებამდე მთელის საქართველოს მართვა-გამგეობის საქმეს უძღვება ერთგული საბჭო, რამდენც შეესებულები იქნება ერთგულ უცხოესობათა წარმომადგენლებით და დროებითი მთავრობა. პასუხისმგებელია საბჭოს წინაშე.

ამ აქტით საქართველოში დამყარდა დემოკრატიული, ხალხოსნური რესპუბლიკა, რომლის პირველი მთავრობის თავმჯდომარეთ და სახელმწიფოს უმაღლეს წარმომადგენელად არჩეულ იქმნა ბ. ნიკიჯიყ. ჟარდანიას.

ჩვენი სამშობლო თავისი ისტორიული დამოუკიდებლობის გზაზე კვლავ შედგა და „ქართლის ცხოვრების“ დროებით შეწყვეტილი ფურცლების წერას კვლავ განაგრძობს.

უმთავრესი წყაროები

- აღ. ცაგარლის: „დრამატები“
პლ. იოსელიანის: „გიორგი XII“
აღ. ცაგარლის: „СТАТЬИ ПО ГРУЗИНСКОМУ ЦЕРКОВНОМУ ВОПРОСУ“
ზ. ავალიშვილის: „присоединение грузии“,
„რუსეთის დამყარება საქართველოში“,
მოსე ჯანაშვილის: „საქართველოს დედა ქალაქთფილისი“,
აღ. ფრონელის: „მთიულეთისა“ და „კახეთის აჯანყება“
დავ. ბატონიშვილის: „ისტორიული წერილები“,
ბოროზდინის: „закавказскія воспоминанія“,
პოლ. კარბელაშვილის: „საქართველოს ეკლესიის იერარქია“.

შეცთომის გახწორება: 64 გვერდზე დაბეჭდილია „დავითი გარდაიცვალა 1841 წ.“ უნდა იყოს „1819 წ.“

